ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Διϊδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Ελλάδα: Εκκλησιαστική Ιστορία και Πολιτισμός»

«Η Οσία Υπομονή (Ελένη Δραγάση – Παλαιολόγου, 1372-1450), ο Βίος και η Εποχή της».

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Παναγιώτας Δ. Καμηλέρη

Διπλωματούχου Θεολόγου Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (2005)

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Παναγιωτόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Γενικής Εκκλησιαστικής Ιστορίας

Συνεπιβλέποντες: Εμμανουήλ Καραγεωργούδης, Καθηγητής Γενικής Εκκλησιαστικής Ιστορίας

Αθανάσιος Καψάλης, Αναπληρωτής Καθηγητής Γενικής Εκκλησιαστικής Ιστορίας

ΑΘΗΝΑ 2022

1. 1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η προβολή και διάδοση της μνήμης των αγίων μας είναι ιερό καθήκον όλων μας. Κάθε άγιος ακόμη και στις δυσχείμερες ημέρες μας έχει να μεταφέρει ένα ουράνιο μήνυμα. Το μήνυμα της αφθαρσίας και της αιωνιότητας που φθάνει μέσα από ένα αγώνα δύσκολο και τραχύ, τον δρόμο της ενάρετης βιοτής ή και της μαρτυρικής τελειώσεως. Οι άγιοι αποτελούν για εμάς τους επιγενομένους πρότυπα διαυγέστατα. Πρότυπα ζωής, πίστεως, αγάπης ανιδιοτελούς, ηρωισμού και αυτοθυσίας. Έτσι, σαν βιαστές που ήταν, κατέλαβαν την βασιλεία των ουρανών για να χαίρονται αιωνίως και να πρεσβεύουν στον Άγιο Θεό για όλους εμάς που τιμάμε την αγία τους μνήμη και που προσπαθούμε να μιμηθούμε τις αρετές τους και να διανύσουμε αμέμπτως το στάδιο της επί γης ζωής μας.

Ξεκινώντας τον πρόλογο μου σημειώνω, ότι η Οσία Υπομονή, είναι η «ΕΛΕΝΗ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΩ ΘΕΩ ΠΙΣΤΗ ΑΥΓΟΥΣΤΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΣΣΑ ΡΩΜΑΙΩΝ Η ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑ», όπως την αναφέρει η «μινιατούρα» με την εικόνα της, που βρίσκεται στο Λούβρο και είναι δημοσιευμένη τόσο στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» της Εκδοτικής Αθηνών τόμος Θ΄ σελ. 205, όσο και στο «Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν ΗΛΙΟΣ» Τόμος ΕΛΛΑΣ Α΄ σελ. 477.

Ήταν η σύζυγος του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου του Φιλοσόφου και συνετού Αυτοκράτορος (1391-1425 μ.Χ.), υιού του Ιωάννου Ε΄ Παλαιολόγου και Μητέρα έξι αγοριών (Ιωάννου Η΄ αυτοκράτορος, Θεοδώρου Β. Δεσπότου του Μυστρά, που απεβίωσε ως μοναχός, του Ανδρονίκου Δεσπότου Θεσσαλονίκης, ως Μοναχού Ακακίου τελειωθέντος, Κωνσταντίνου ΙΑ΄ του τελευταίου Αυτοκράτορα Μάρτυρα, κατά την άλωση της Πόλεως, Θωμά Δεσπότου του Μυστρά και Δημητρίου Δεσπότου του Μυστρά και ως Μοναχού Δαυΐδ τελειωθέντος) και δύο θυγατέρων, των οποίων τα ονόματα δεν γνωρίζουμε.

Η ίδια η Αγία, μετά την Κοίμηση του συζύγου της το 1425, έγινε Μοναχή στην Μονή της Κυράς Μάρθας στην Κωνσταντινούπολη, κοιμηθείσα το 1450, τρία χρόνια πριν την αποφράδα ημέρα, της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως. Έζησε με απόλυτη αγιότητα, παρά τον τάραχο των εξήντα χρόνων της αυτοκρατορικής της ζωής και παρά την πολυτεκνία της. Υπήρξε Αγία, και ως σύζυγος και ως «πολύπαις» και «καλλίπαις» μητέρα και ως αυτοκρατόρισσα[1].

---

[1] Μακρυστάθης, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997, σ. 12-13.

Έτσι λοιπόν, άξιο και δίκαιο θεώρησε και η αδελφότητα των μοναζουσών του Οσίου Παταπίου την διάδοση της μνήμης της Οσίας Υπομονής, που μετά από τον προστάτη τους άγιο, ιδιαιτέρως τιμάται στην Μονή τους. Την φωτόλαμπρη μορφή της Οσίας Υπομονής καθημερινά αντικρύζουμε στην παμπάλαιη τοιχογραφία του τέμπλου του σπηλαιώδους ναού του ιερού σκηνώματος του Αγίου. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η Αγία έτρεφε μεγάλη τιμή και ευλάβεια στον θαυματουργό Όσιο Πατάπιο και το μοναστήρι του στην Κωνσταντινούπολη βρισκόταν υπό την υψηλή προστασία της, αφού ήταν αυτοκρατόρισσα και μάλιστα ευλαβεστάτη του Βυζαντίου. Τίμησε τον άγιο αλλά τιμήθηκε απ’ αυτόν, αφού αξιώθηκε το μοναστήρι του στα Γεράνεια όρη, όπου με πρωτοβουλία του ανιψιού της Αγγελή Νοταρά μεταφέρθηκε για ασφάλεια το άφθαρτο ιερό του σκήνωμα, έτσι είναι αυτό που διέδωσε την μνήμη της μετά πολλούς αιώνες στο χριστεπώνυμο πλήρωμα.

Το όνομα της οσίας Υπομονής συγκινεί πάντοτε όλους μας αφού οι πάντες σ’ αυτή την ζωή είμαστε εμπερίστατοι, κάμνοντες, χειμαζόμενοι, δεινώς οδυνόμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι, φορτωμένοι πεζοπόροι. Πρώτος λοιπόν, μας δίδαξε την υπομονή ο Κύριος μας, που για χάρη όλων των ανθρώπων σαρκώθηκε και υπέμεινε πάντα τα δεινά αγόγγυστα. Μιμητές, λοιπόν, γενόμενοι της υπομονής του Κυρίου μας Ιησού Χριστού και την «στενή και τεθλιμμένην οδόν» διανύοντες τις πρεσβείες της Αγίας Υπομονής επικαλούμαστε για να φθάσουμε όλοι οι τιμητές της μνήμης της στην ατελεύτητη μακαριότητα, στις φωτεινές επάλξεις της βασιλείας των ουρανών[2].

Τελειώνοντας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον καθηγητή μου κ. Παναγιωτόπουλο για την υπομονή και την ενίσχυσή του στην εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας. Η υποστήριξή του και οι εύστοχες παρατηρήσεις του υπήρξαν σημαντικές για τη συγγραφή αυτής της εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συνεπιβλέποντες καθηγητές μου κ. Εμμανουήλ Καραγεωργούδη και κ. Αθανάσιο Καψάλη. Είθε αγαπητοί μου, να έχουμε τις πρεσβείες της Οσίας Υπομονής πάντα στην ζωή μας και ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός να γρανιτώνει την υπομονή μας στις καθημερινές δυσκολίες και δοκιμασίες της επίγειας ζωή μας, ώστε να αξιωθούμε της άνω Ιερουσαλήμ με τον Ζωοδότη Χριστό.

---

[2] Μπούσιας, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999, σ. 7-8.

1. 2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. 1. Πρόλογος……………………………………………………………...2

1. 2. Περιεχόμενα……………………………………………………………..4

1. 3. Βραχυγραφίες…………………………………………………...….5

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

2. 1. Η προγενέστερη έρευνα…………………………………………….....6

2. 2 Οι πηγές της μελέτης μας…………………………………………………9

2. 3. Ιστορικό περίγραμμα της περιόδου……………………………………..46

2. 4. Παράρτημα κειμένων και εικόνων…………………………………...53

3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Ο κοσμικός βίος της Οσίας

3. 1. Το γενεαλογικό δένδρο…………………………………………………...83

3. 2. Γέννηση και παιδική ηλικία……………………………………………..90

3. 3. Ο γάμος με τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ (1391)…………………………..94

4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η χηρεία και οι πνευματικοί αγώνες της Οσίας

4. 1. Η αγάπη και οι επισκέψεις της στον Μωριά……………………………..112

4. 2. Ο θάνατος του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄…………………………….…119

4. 3. Η καλλιέργεια του μοναχικού ιδεώδους………………………………….124

4. 4. Η είσοδος στον μοναχισμό……………………………………………...128

5. ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η αναγνώριση της αγιότητας της Οσίας

5. 1. Διάδοση της μνήμης της………………………………………………...131

5. 2. Σύγχρονα Θαύματα της Οσίας Υπομονής……………………………...140

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ……………………………………………………......141

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

7. 1. Πηγές…………………………………………………………………….144

7. 2. Βοηθήματα…………………………………………………………………145

1. 3. ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

B	Byzantion
BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana
BKM	Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 1828-1897.
p.	page-s
PG	J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series Graeca, τόμ. 1-161, Parisiis 1857-1866.
PLP	Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, I-XII, εκδ. E. Trapp, Wien 1976-1996.
ΠΠ	Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά, τόμος Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄, Αθήνα 1912-1924, 1926, 1930.
πρβλ.	παράβαλε.
σ.	σελίδα-ες.
υποσ.	υποσημείωση-εις.
ZRVI	Zbornik Radova Vizantinološkog Instituta

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

2. 1. Η προγενέστερη έρευνα

- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Δέλτος Θαυμάτων του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Παταπίου του θαυματουργού*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2000.
- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999.
- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Κανών Παρακλητικός και Χαιρετιστήριοι Οίκοι εις την Οσίαν Μητέρα Ημών Υπομονή*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2007.
- Πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου Μακρυστάθη, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*» Ιστορία και ασματική ακολουθία και παρακλητικός κανών, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997.
- Στυλιανού Παπαδόπουλου, «*Ο Όσιος Πατάπιος*», Έκδοση Ιεράς μονής Οσίου Παταπίου, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 2014.
- Βενέδικτου Ιερομόναχου Αγιορείτου, *«Η Αγία Υπομονή (Βίος και Παρακλητικός Κανών) και η Υπομονή»,* Άγιον Όρος 2019.
- Ευ. Λέκκου ,«*Τα ελληνικά Μοναστήρια*», Ιχνηλάτης, Αθήνα, 1995.
- Χρήστου Τσολακίδη, «*Αγιολόγιο της Ορθοδοξίας*», Αθήνα, Έκδοση 2001.
- «Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου εκκλησίας», Άγιος Πατάπιος, Βίκτωρ Ματθαίου, τρίτη έκδοση, Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος, Αθήνα, 1968.
- Σπυρίδωνος Λάμπρου, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Α΄ και Τόμος Γ΄.
- Ostrogorsky, G., (1993) *Ιστορία του Βυζαντινού* κράτους, (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Γ΄, Αθήνα.
- Nicol D., (1993) *The Last Centuries of Byzantium, 1261-* 1453, Cambridge.
- Runciman St., (1986) Μυστράς, βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου (μτφ. Π. Κορρέ – Τζ. Καπατσώρη), Αθήνα.
- Zakythinos, D.A, (1932). Le Despotat grec de Moree (1268-1460), t. I, Paris.

- Φραντζής = Maisano, R., (1990) Giorgio Sfranze, Cronaca, [CFHB, 29] Roma 1990.
- Μαλτέζου Χ., «*Το δεσποτάτο του Μορέως (1262-1461)*», ΙΕΕ τ. Θ΄, 1975.
- Vasilev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453*, εκδ. Βερναρδάκη 1954.
- Maja Nikolić (Belgrade), The Byzantine historiography on the state of serbian despots, Zbornik Radova Vizantinološkog Instituta XLV, 2008.
- Schlumberger, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως των Τούρκων τω 1453, μετάφραση Σπυρίδων Π. Λάμπρου, προλογικά Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης, εκδόσεις Δημιουργία 1996, εκδότης Χαρίσης.
- Vasiliev A. A., History of the Byzantine. The University of Wisconsin Press Published 1952.
- Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Γεννήθηκα στο 1402, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας 1980.
- Runciman Steven, fellow of Trinity college, Cambridge, La civilization Byzantine 330-1453, Payot, Paris 106, Boulevard St.-Germain 1934.
- Ράνσιμαν Στήβεν, Βυζαντινός πολιτισμός, Βιβλιοθήκη Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, έκδ. Γαλαξίας και Ερμείας, Λουϊτπράνδου, Legatio.
- Ćirković Sima, Srbi srednjem veku, Beograd 1997.
- Subotić Gojko, “Ikona Vasilise Jelene i osnivači manastira Poganova,” Saopštenja Republički zavod za zaštitu spomenika culture Srbije 25, 1993.
- Περιοδικό Εφημέριος, Ιούνιος 2003.
- Σκαρλάτος Βυζάντιος, Η Κωνσταντινούπολις ή περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική, Αθήνησιν 1852.
- Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική ιστορία*, μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Βρασίδας Καραλής, *Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1997.
- Marko Šunca (Beograd), Vuk Βράνκοβιτς isastanak u Seru, Zbornik radova Vizantonološkog institute XLV, 2008.
- Diehl Charles, Rodolphe Guilland, Lysimaque Oeconomos, René Grusset, *Histoire du Moyen âge* tome IX premier partie *L’Europe orientale de 1081 à*

1453, Presses Universitaires de France 108, Boulevard Saint-Germain, Histoire Générale fondée par Gustave Glotz, Paris 1945.

- Σπυρίδωνος Λάμπρου, Ιστορία της Ελλάδος μετ' εικόνων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της βασιλείας του Όθωνος, Αθήναις 1902.
- «Η Σερβία και η πτώση της Κωνσταντινούπολης», Συλλογικός τόμος Η άλωση της πόλης, επιστημονική επιμέλεια Ευάγγελος Χρυσός, εκδόσεις Ακρίτας, β΄ έκδοση, 1999.

2. 2. Οι πηγές της μελέτης μας

i. Ιστορικές

- Σπυρίδωνος Λάμπρου, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Α΄ και Τόμος Γ΄.

α) Ανωνύμου Πανηγυρικός εις Μανουήλ τον Παλαιολόγον και τον Ευσεβέστατον αυτοκράτορα κυρ Ιωάννην Η΄ Παλαιολόγον.

β) Βησσαρίωνος «Μονωδία τω Μακαρίτη Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγω».

γ) Γεωργίου Γεμιστού – Πλήθωνος: «Εις Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγον περί των εν Πελοποννήσω πραγμάτων».

δ) Γεωργίου Γεμιστού – Πλήθωνος: Μονωδία εις Ελένην (Υπομονήν) Παλαιολογίναν.

ε) Δημητρίου Χρυσολωρά: «Σύγκρισις παλαιών αρχόντων και νυν αυτοκράτορος Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου».

στ) Επιτάφιος: Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου.

- Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος Θ΄.
- Ostrogorsky, G., (1993) *Ιστορία του Βυζαντινού* κράτους, (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Γ΄, Αθήνα.
- Nicol D., (1993) *The Last Centuries of Byzantium, 1261-*1453, Cambridge.
- Runciman St., (1986) Μυστράς, βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου (μτφ. Π. Κορρέ – Τζ. Καπατσώρη), Αθήνα.
- Φραντζής = Maisano, R., (1990) Giorgio Sfranze, Cronaca, [CFHB, 29] Roma 1990.
- Schlumberger, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως των Τούρκων τω 1453, μετάφραση Σπυρίδων Π. Λάμπρου, προλογικά Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης, εκδόσεις Δημιουργία 1996, εκδότης Απ. Χαρίσης.
- «Η Σερβία και η πτώση της Κωνσταντινούπολης», Συλλογικός τόμος Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ, επιστημονική επιμέλεια Ευάγγελος Χρυσός, εκδ. Ακρίτας, β΄ έκδοση.
- Vasiliev A. A., History of the Byzantine. The University of Wisconsin Press Published 1952.
- Aleksandrovich Aleksandar Vasilev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453*, εκδ. Βερναρδάκη 1954.

- Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Γεννήθηκα στο 1402, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας 1980.
- Laskaris Mihajlo, *Vizantijske princeze u sredjovekovnoj Srbiji*, prilog istoriji vizantiskosrpskih odnosa od kraja xii do sredine xv veka, Beograd 1926.
- Ćirković Sima, Srbi srednjem veku, Beograd 1997.
- Živojinović Mirjana, Les Dragaš et le mont Athos, Zbornik radova Vizantoloskog instituta 2006.
- Miclošić F., Monumenta Serbica, Viennae 1858.
- Rade Mihaljčić, *Kraj srpskog carstva* (το τέλος της σερβικής αυτοκρατορίας), Beograd: Srpska školska knj.: Knowledge, 2001.
- Σκαρλάτος Βυζάντιος, Η Κωνσταντινούπολις ή περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική, Αθήνησιν 1852.
- Lecaque, Patrick, Constantine Dragas and the Principality of Velbuz during the XIVth Century στο Macedonian Studies Pt. 8 1991.
- Bataković Dušan, Milan St. Protić, Histoire du peuple serbe, Publisher: L` age d` home 2008.
- J.W. Barker, *Manuel II Palaelogus (1391- 1425). A study in Late Byzantine Satesmanship*, Rutgers New Brunswick (N. J), 1969.
- Marko Šunca (Beograd), Vuk Βράνκοβιτς isastanak u Seru, Zbornik radova Vizantonološkog institute XLV, 2008.
- Djurić, Sumrak Vizantije, Beograd 1984.
- Α. Δ. Μορταμάννου, Πολιορκία και άλωσις Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων εν έτει 1453 κατά τας πηγάς, εν Αθήναις τύποις Κωνσταντίνου Μηλιάδου 1859.
- Σπυρίδωνος Λάμπρου, Ιστορία της Ελλάδος μετ’ εικόνων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της βασιλείας του Όθωνος, Αθήναις 1902.
- Tsaras J., Σφραντζῆς, φιαλίτης ή Φραντζῆς, Βυζαντινά 1977.
- Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική ιστορία*, μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Βρασίδας Καραλής, *Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1997.
- Περιοδικό Εφημέριος, Ιούνιος 2003.
- Runciman Steven, The fall of Constantinople 1453, Cambridge at the university Press 1969.

- Diehl Charles, Rodolphe Guilland, Lysimaque Oeconomos, René Grusset, *Histoire du Moyen âge* tome IX premier partie *L'Europe orientale de 1081 à* 1453, Presses Universitaires de France 108, Boulevard Saint-Germain, Histoire Générale fondée par Gustave Glotz, Paris 1945.
- Maja Nikolić (Belgrade), The Byzantine historiography on the state of serbian despots, Zbornik Radova Vizantinološkog Instituta XLV, 2008.
- Schreiner P., Hochzeit und Krönung Kaiser Manuels II im Jahre 1392, BZ 60 1968.
- Gill J., "John Palaeologos VIII. A character Study" στο Silloge Byzantina in onore di Silvio Giusepe Mercati, Roma 1957.
- Runciman Steven, fellow of Trinity college, Cambridge, La civilization Byzantine 330-1453, Payot, Paris 106, Boulevard St.-Germain 1934.
- Ράνσιμαν Στήβεν, Βυζαντινός πολιτισμός, Βιβλιοθήκη Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, έκδ. Γαλαξίας και Ερμείας, Λουϊτπράνδου, Legatio.
- Νεώτερον Εγκυκλοπεδικόν Λεξικόν «*ΗΛΙΟΣ*», Τόμος ΕΛΛΑΣ Α΄ και Τόμος Η΄, 1980.
- Stanojević S., *O desnoj ruci Krstitelja Jovana*, Jugoslovenski istorijski časopis III 1-4, Ljubljana- Zagreb- Beograd 1937.
- Popović Danića, *Under the auspices of Sanctity the cult of holy rulers and relics in medieval Serbia,* Serbian Academy of Siences and Arts Institute for Balkna Stufies, Belgrade 2006.
- Σπ. Λάμπρου, Ὁ τελευταῖος Ἕλλην Αὐτοκράτωρ [Δαυῒδ Κομνηνός αυτοκράτωρ Τραπεζούντος], Νέος Ελληνομνήμων, τ. δέκατος τέταρτος, τχ. Α΄, 31 Μαρτίου 1917, Αθήνησιν εκ του τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου 1917.
- Σωτηρίου Α., *Βιβλιοκρισίαι*, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών έτος Γ΄.
- Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Εταιρεία Ιστορικών Εκδόσεων, τόμος Θ΄.
- Σκαρλάτος Βυζάντιος, Η Κωνσταντινούπολις ή περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική, Αθήνησιν 1852.
- Περί αγίων Λειψάνων, https://leipsanothiki.blogspot.com/2014/01/223.html
- Subotić Gojko, "Ikona Vasilise Jelene i osnivači manastira Poganova," Saopštenja Republički zavod za zaštitu spomenika culture Srbije 25, 1993.

- Babić G., “Sur l’ icône de Poganovo et le vasilissa Hélène. D. Davidov,” L’ art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle: Recueil des rapports du IVe colloque serbo-grec, Belgrade, 1985, Institut des etudes balkaniques, Édition special 31, Belgrade, 1987.
- C. Matanov, Jugozapadnite bülgarski zemi prez XIV vek (Sofia, 1986), 122; and idem, knjažestvoto na Dragaši. Küm istorijata na severoizločna Makedonia v Predosmanskata epoha, Sofia, 1997.
- A. Xyngopoulos, “Sur l’ icône bilateral de Poganovo,” CahArch 12 (1961).
- A. Grabar “Sur les sources des peintres byzantins des XIIIe et XIVe siècle” Cah-Arch 12 (1961).
- Goiko Subotić, “Ikona Vasilise Jelene i osnivači manastira Poganova,” Saopštenja-Republički zavod za zaštitu spomenika culture Srbije 25 (1993).
- Djurić I., “Evdokia Komnina i nein muž Konstantin Dragaš,” ZRVI 12 1983.
- Bisserka V. Pentcheva, “Imagined Images: Visions of Salvation and Intercession in a Double-Sided Icon from Poganovo” Dumbarton Oaks Papers, No 54, Editor: Alice-Mary Talbot. Publised by: Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. Issu: Year 2000.
- Peers, Glenn, Manuel II Paleologos's Ekphrasis on a Tapestry in the Louvre: Word over Image στο Revue des études byzantines Pt. 61 2003.
- Spatharakis Ioannis, The portrait in Byzantine illuminated manuscripts whith 181 illustrations, Leiden G.J Brill 1976.
- Omont H., “Inventaire sommaire des manuscrits grecs conservés dans les bibliothèques de Paris, autres que la Bibliothèque Nationale, Bulletin de l’île-deFrance, 10, (1883).

ii. Πατερικές

- Αγία Γραφή - Βίβλος, Ερμηνευτική απόδοση: Κολιτσάρα Ιωάννου Θ., ΕΚΔΟΣΕΙΣ Κ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΕΑ, Ελλάδα 1981.
- Βενέδικτου Ιερομόναχου Αγιορείτου, *«Η Αγία Υπομονή (Βίος και Παρακλητικός Κανών) και η Υπομονή»,* Άγιον Όρος 2019.
- Πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου Μακρυστάθη, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*» Ιστορία και ασματική ακολουθία και παρακλητικός κανών, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997.
- Πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου Μακρυστάθη, «*Πρόσκλησις γνωριμίας με τον Όσιο Πατάπιον και το Μοναστήρι του*», Έκδοσις Α΄ 1991, Β΄ 1993 και Γ΄ 1995.

iii. Βίοι της Αγίας

- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999.
- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Κανών Παρακλητικός και Χαιρετιστήριοι Οίκοι εις την Οσίαν Μητέρα Ημών Υπομονή*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2007.
- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Όσιος Πατάπιος ο Θαυματουργός*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2004.
- Πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου Μακρυστάθη, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*» Ιστορία και ασματική ακολουθία και παρακλητικός κανών, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997.
- Στυλιανού Παπαδόπουλου, «*Ο Όσιος Πατάπιος*», Έκδοση Ιεράς μονής Οσίου Παταπίου, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 2014.
- Βενέδικτου Ιερομόναχου Αγιορείτου, *«Η Αγία Υπομονή (Βίος και Παρακλητικός Κανών) και η Υπομονή»,* Άγιον Όρος 2019.
- Αγία Υπομονή, https://www.impantokratoros.gr/agiaypomoni.el.aspx (τελ. ανάκτηση 20/1/2022).
- Ελένη Δραγάση, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%AD%CE%BD%CE%B7_%CE%94%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CF%83%CE%B7 (τελ. ανάκτηση 7/2/2021).
- Ελένη Δραγάση, https://www.tideon.org/orthodoksi-pisti-zoi/267-2012-02-11-16-45-53/7674-agia-ypomoni (τελ. ανάκτηση 20/1/2022).
- Ελένη Δραγάση, https://www.orthodoxianewsagency.gr/vioi-agion/ayrio-giortazei-i-agia-ypomoni-mia-agia-aytokrateira/ (τελ. ανάκτηση 20/1/2022).
- Ελένη Δραγάση, https://www.mixanitouxronou.gr/agia-ipomoni-i-aftokratira-pou-egine-monachi-ke-prostatida-ton-ftochon-itan-i-mitera-tou-telefteou-iperaspisti-tou-vizantiou-konstantinou-paleologou-to-proskinima-sto-loutraki/ (τελ. ανάκτηση 20/9/2021).
- Οσία Υπομονή, https://www.ekklisiaonline.gr/nea/osia-ypomoni-megali-giorti-tis-orthodoxias-simera-29-maiou/ (τελ. ανάκτηση 23/9/2021).

- Οσία Υπομονή, https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/agia-ypomoni-i-aftokrateira-pou-egine-monachi/ (τελ. ανάκτηση 23/9/2021).
- Οσία Υπομονή, http://www.diakonima.gr/2016/03/13/%CE%B7-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AE-2/ (τελ. ανάκτηση 20/9/2021).

iv. Υμνολογική Παράδοση (Απολυτίκιο, Κοντάκιο, Μεγαλυνάριο, Κανών Παρακλητικός, Εγκώμια, Χαιρετιστήριοι Οίκοι).

- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999.
- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Κανών Παρακλητικός και Χαιρετιστήριοι Οίκοι εις την Οσίαν Μητέρα Ημών Υπομονή*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2007.
- Χαραλάμπους Μπούσια, «*Όσιος Πατάπιος ο Θαυματουργός*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2004.
- Πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου Μακρυστάθη, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*» Ιστορία και ασματική ακολουθία και παρακλητικός κανών, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997.
- Στυλιανού Παπαδόπουλου, «*Ο Όσιος Πατάπιος*», Έκδοση Ιεράς μονής Οσίου Παταπίου, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 2014.
- Βενέδικτου Ιερομόναχου Αγιορείτου, *«Η Αγία Υπομονή (Βίος και Παρακλητικός Κανών) και η Υπομονή»,* Άγιον Όρος 2019.

Οσία Υπομονή

Η μνήμη της τελείται 13 Μαρτίου και 29 Μαΐου.

Ἀπολυτίκιον

Ἦχος πλ. α΄. Τόν συνάναρχον Λόγον.

Τήν κλεινήν βασιλίδα ἐγκωμιάσωμεν,

Ὑπομονήν τήν ὁσίαν,

περιστεράν εὐλαβῆ

ἐκ τοῦ κόσμου πετασθεῖσαν τῆς συγχύσεως

πρός τάς σκηνάς τοῦ οὐρανοῦ
ἐν ἀγάπῃ ἀκλινεῖ,
ἀσκήσει καί ταπεινώσει
βοῶντες· θραῦσον λιταῖς σου
ἡμῶν δεσμούς ἀνόμους, ἄνασσα.

Κοντάκιον

Ἦχος πλ. δ΄. Τῇ Ὑπερμάχῳ.

Ὑπομονῆς θεοστηρίκτου τήν ὁμώνυμον
καί βασιλίδων θεοσόφων τήν ὑπέρτιμον,
τήν ἐκλάμψασαν ὡς ἄστρον ἐν Βυζαντίῳ
καί χορούς μοναζουσῶν καταπυρσεύσασαν
ταπεινώσεως βολαῖς ἀνευφημήσωμεν
πόθῳ κράζοντες· Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Μεγαλυνάριον

Χαίροις, ἐκμαγεῖον ὑπομονῆς,
στήλη σωφροσύνης,
ἀδιάσειστον ἀρετῶν
τεῖχος καί ταμεῖον,
Ὑπομονή, ἀγάπης,
ἐνθέων βασιλίδων
κέρας περίδοξον[3].

ΚΑΝΩΝ ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΣ
ΤΗΣ ΟΣΙΑΣ ΜΗΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΥΠΟΜΟΝΗΣ

Εὐλογήσαντος τοῦ Ἱερέως τὸ **«Κύριε εἰσάκουσον»**, μεθ' ὅ τὸ **«Θεός Κύριος»** ὡς συνήθως καί τὸ ἑξῆς.

Ἦχος δ΄. **Ὁ ὑψωθείς ἐν τῷ Σταυρῷ.**

[3] Μπούσιας, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999, σ. 48.

Καθυπομένειν ζοφερά ἀλγηδόνας καί τάς τοῦ βίου κατωδύνους βασάνους ἀξίωσον τούς σπεύδοντας τῇ σῇ ἀρωγῇ, Μῆτερ εὐσυμπάθητε, βασιλίς πανολβία, καί ὁσίων καύχημα, ἵνα πόθῳ βοῶμεν˙ Ὑπομονή, πρός Κτίστην καί Θεόν ὑπάρχεις πάντων ἀνύστακτος πρέσβειρα.

Δόξα. Τό αὐτό. Καί νῦν. Θεοτοκίον.

Οὐ σιωπήσομέν ποτε, Θεοτόκε, τάς δυναστείας σου λαλεῖν οἱ ἀνάξιοι. Εἰ μή γάρ σύ προΐστασο πρεσβεύουσα, τίς ἡμᾶς ἐρρύσατο ἐκ τοσούτων κινδύνων; Τίς δέ διεφύλαξεν ἕως νῦν ἐλευθέρους; Οὐκ ἀποστῶμεν, Δέσποινα, ἐκ σοῦ· σούς γάρ δούλους σῴζεις ἀεί ἐκ παντοίων δεινῶν.

Εἶτα ὁ Ν΄ Ψαλμός καί ὁ Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς.
«Ὑπομονῆς πλήρωσον, Υπομονή, Χαραλάμπη».

Ὠδή α΄. Ἦχος πλ. δ΄. Ὑγράν διοδεύσας.
Ὑπόδειγμα δεῖξον ὑπομονῆς, ἐν ταῖς καταιγίσι τῆς προσκαίρου μου βιοτῆς, ἱκέτην σόν τλημόνα, κραυγάζω, Ὑπομονή, βασιλίδων ὡραΐσμα.

Πατρίδα λιποῦσα, Ὑπομονή, τήν βρότειον ἤρθης πρός τήν ἄνω περιχαρῶς, πρός ἥν καταξίωσον λιταῖς σου κἀμέ ἀρθῆναι τόν πόθῳ τιμῶντά σε.

Θεοτοκίον.
Μαρία, τῆς χάριτος καθαρόν δοχεῖον, δυσώπει τόν Υἱόν Σου καί Λυτρωτήν ἡμῶν θεραπεῦσαι ἀλγηδόνας τάς ζοφεράς τῆς καρδίας, δεόμεθα.

Ὠδή γ΄. Οὐρανίας ἁψῖδος.
Ὁ σεπτός Σου Νυμφίος, Ὑπομονή ἄνασσα, ἐν τῷ οὐρανίῳ νυμφῶνι, ὑποδεχόμενος σέ μεσιτεύειν ἀεί ὑπέρ ἡμῶν τῶν ἐν ὕμνοις μελιχροῖς τιμώντων σέ χάριν σοῖ δέδωκε.

Νυχθημεροῖς ἀγῶσι καί προσευχαῖς εἵλκυσας τήν τοῦ θείου Πνεύματος χάριν εὐαρεστήσασα, Ὑπομονή, τῷ Θεῷ, ᾧ νῦν πρεσβεύεις ἀπαύστως δοῦναι τοῖς τιμῶσι σέ χάριν καί ἔλεος.

Ἡ Τριάς ἡ ἁγία, Ὑπομονή, ἔδειξε σέ, τήν βασιλείας προσκαίρου πλούτη μισήσασαν, πολῖτιν τῶν οὐρανῶν καί θείαν πρέσβειραν πάντων τῶν ἀνευφημούντων σέ ὡς ὄλβον πίστεως.

Θεοτοκίον.

Σῶσαι θέλων τόν κόσμον ὁ τοῦ παντός Κύριος ἔλαβεν ἐκ τῶν σῶν αἱμάτων σάρκα τήν βρότειον, Θεοκυῆτορ ἁγνή, καί πρός θεώσεως σφαίρας γένος τό ἀνθρώπινον ἅπαν ἀνύψωσε.

Διάσωσον, Ὑπομονή μακαρία, τούς σέ ὑμνοῦντας καί δοχεῖα ὑπομονῆς ἀνάδειξον πάγχρυσα αὐτούς ἐν τοῦ βίου ταῖς τρικυμίαις.

Ἐπίβλεψον, ἐν εὐμενείᾳ, πανύμνητε Θεοτόκε, ἐπί τήν ἐμήν χαλεπήν τοῦ σώματος κάκωσιν, καί ἴασαι τῆς ψυχῆς μου τό ἄλγος.

Αἴτησις καί τό Κάθισμα.

Ἦχος β΄. Πρεσβεία θερμή.

Ὁσίων λαμπτήρ μητέρων φαεινότατε, ταῖς σαῖς πρός Θεόν πρεσβείαις καταφεύγομεν ἐκτενῶς κραυγάζοντες· δεινά ὑπομένειν τοξεύματα, Ὑπομονή, ἀξίωσον ἐχθροῦ ἀεί τοῦ ζητοῦντος σπαράξαι με.

ᾨδή δ΄. Εἰσακήκοα, Κύριε.

Πενομένων βοήθεια καί ἀδικουμένων ἁπάντων στήριγμα, Βασιλίς, γενοῦ ἀκλόνητον ἐν ταῖς μάχαις βίου κόσμου στήριγμα.

Λοιμικά ἀρρωστήματα ἀπ' ἐμοῦ ἀπέλαυσον σαῖς ἐντεύξεσι καί ὑγίειαν μοι βράβευσον σέ, Ὑπομονή, τῷ μακαρίζουντι.

Ἡ τιμία ἐπίκλησις τοῦ ὀνόματός σου ἡδύνει ἅπαντας τους ἐν κλίνη ἀσθενήματος, νῦν, Ὑπομονή, κειμένους, ἔνδοξε.

Θεοτοκίον.

Ραίνομέν σέ ἑκάστοτε μύροις ἐφυμνίων, Θεογεννήτρια, ὅτι χάριτι ἐσώθημεν ἐκ φθορᾶς ἡμεῖς διά τοῦ τόκου σου.

Ὠδή ε΄. Φώτισον ἡμᾶς.

Ὤφθης φωτεινός λύχνος ἄκρας ταπεινώσεως, ἵνα δείξαις τοῖς πιστοῖς, Ὑπομονή, ἀτραπούς τῆς σωτηρίου ταπεινώσεως.

Στῦλε ἀκλινές φιλοπτώχου ἀντιλήψεως, βασιλίς Ὑπομονή, τούς σέ λαμπρῶς εὐφημοῦντας ἐν ἀγάπης βάθρῳ στήριξον.

Ὅλη φωταυγής τῷ Νυμφίῳ σου παρίστασαι καί πρεσβεύεις τῷ Χριστῷ, Ὑπομονή, ὑπέρ πάντων ἀνυμνούντων σου τήν ἄσκησιν.

Θεοτοκίον.

Νεῦσον ταῖς ἐμοῖς παρακλήσεσι, Παντάνασσα, καί κατάπαυσον τόν πόλεμον σαρκός τόν κατώδυνον, βοῶ σοί, ὁ τρισδύστηνος.

Ὠδή στ΄. Τήν δέησιν.

Ὑμνοῦμέν σέ, ἑαυτήν τήν τήξασαν ὡς κηρόν ἀσκητικῇ πολιτείᾳ, Ὑπομονή βασιλίς, καί πτωχείαν τοῦ Ἰησοῦ ὁλοθύμως ποθήσασαν, ἵνα τόν πλοῦτον οὐρανῶν ὑποδείξαις ἡμῖν τόν ἀδάπανον.

Παράσχου μοι μετανοίας δάκρυα καί σταγόνας ὄμβρισόν μοι ἐν βίῳ ὑπομονῆς καθαιρούσας τοῦ ἄγχους καί μεριμνῶν τό ῥυπῶδες ἱμάτιον, Ὑπομονή, ψυχῆς ἐμῆς πρός Θεόν ὡς νεφέλη ἐντεύξεων.

Ὁδήγησον εἰς ὁδόν ἀνάγουσαν πρός ζωήν ἐν οὐρανοῖς τήν ἀγήρω, Ὑπομονή, τόν προσφεύγοντα πόθῳ τῇ χάριτί σου, ὁσίων ὡράϊσμα καί ἀλκιφρόνων γυναικῶν στηλογράφημα ἔμπνουν, βασίλισσα.

Θεοτοκίον.

Μητρόθεε, τάς ῥοάς ἀπόσμηξον τῶν ἀπείρων μου δακρύων εὐχῶν σου τῶν ἀσιγήτων

πρός Κύριον μάκτρῳ καί σόν Υἱόν χαρμονῆς ἀνατέλουσα κἀμοί φωτόλαμπρον αὐγήν, ἵνα πόθῳ ἀεί μακαρίζω σέ.

Διάσωσον, Ὑπομονή μακαρία, τούς σέ ὑμνοῦντας καί δοχεῖα ὑπομονῆς ἀνάδειξον πάγχρυσα αὐτούς ἐν τοῦ βίου ταῖς τρικυμίαις.
Ἄχραντε, ἡ διά λόγου τόν Λόγον ἀνερμηνεύτως, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τεκοῦσα δυσώπησον, ὡς ἔχουσα μητρικήν παῤῥησίαν.

Αἴτησις καί τό Κοντάκιον.
Ἦχος β΄. Προστασία τῶν Χριστιανῶν.

Ταῖς ἀόκνοις πρός τόν Ἰησοῦν τόν εὐΐλατον σαῖς εὐχαῖς, βασιλίς εὐκλεές, κατεφεύγοντες ἐκβοῶμεν· Ὑπομονή, ὁσίων γυναικών καλλονή, μή παύσῃ ἐκτενῶς ὑπέρ πασχόντων ἀλγεινῶς δεομένη τοῦ Κτίσαντος· τήρει οὖν ἐν ὑγείᾳ τούς ὕμνοις σέ εὐφημοῦντας καί ἀσιγήτως, ἀγλαή, αἰτουμένους σου τήν εὔνοιαν.

Προκείμενον
Ὑπομένων ὑπέμεινα τόν Κύριον καί προσέσχε μοι.
Στίχος: Καί ἔστησεν ἐπί πέτραν τούς πόδας μου καί κατεύθυνε τά διαβήματά μου.

Εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ Μάρκου (η΄ 34-θ΄ 1)
Ζήτει τῇ Γ΄ Κυριακῇ Νηστειῶν.

Δόξα Πατρί καί Υἱῷ καί Ἁγίῳ Πνεύματι.
Ταῖς τῆς Σῆς Ὁσίας πρεσβείαις, Ἐλεῆμον, ἐξάλειψον τά πλήθη, τῶν ἐμῶν ἐγκλημάτων.
Καί νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰώνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.
Ταῖς τῆς Θεοτόκου πρεσβείαις, Ἐλεῆμον, ἐξάλειψον τά πλήθη, τῶν ἐμῶν ἐγκλημάτων.

Στίχος: Ἐλεῆμον, ἐλέησόν με, ὁ Θεός κατά τό μέγα ἔλεός Σου καί κατά τό πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν Σου ἐξάλειψον τό ἀνόμημά μου.

Προσόμοιον.

Ἦχος πλ. β΄. Ὅλην ἀποθέμενοι.

Εὔκλειαν βασίλειον ἀποθεμένη ἀζύγων τήν στενήν καί δύσβατον τρίβον ἐπεπόθησας καρτερώτατα, θαυμαστή ἄνασσα, Βασιλίδος κλέος, διανῦσαι καί ἀρχέτυπον γενέσθαι νήψεως καί ὑπομονῆς· ὅθεν κράζομεν· ὁσίων ἐγκαλλώπισμα γυναικῶν καί πίστεως σέμνωμα, βίου ὑπομένειν τάς θλίψεις ἀκλινῶς, Ὑπομονή, καί δυσπραγίας ἀξίωσον τούς ἀεί τιμῶντάς σε.

Ὁ Ἱερεύς: Σῶσον ὁ Θεός τόν λαόν Σου…

Ὠδή ζ΄. Οἱ ἐκ τῆς Ἰουδαίας.

Ὀρθρινός ὤφθης, Μῆτερ, ἀρετῶν ὥσπερ ἄλλος παντοίων ἥλιος ἐν Βασιλίδι πάντας φωτίζουσα καί ζόφον τῆς κακίας διώκουσα, Ὑπομονή, παμφαές τῆς βιοτῆς μου φάρε.

Νοσημάτων πραΰνεις ἀλγηδόνας εὐχαῖς σου πρός τόν Παντάνακτα, Ὑπομονή, καί ῥῶσιν παρέχεις τοῖς ὑμνοῦσι τά σεπτά σου παλαίσματα καί τήν τοῖς πᾶσι γνωστήν εὐγένειαν ψυχῆς σου.

Ἡ μονή τοῦ ὁσίου Παταπίου τιμῶσα τήν θείαν μνήμην σου πρός μίμησιν καμάτων τῶν θείων σου προτρέπει τούς πιστούς, παντευλόγητε Ὑπομονή, ἐκλεκτή τοῦ Ζωοδότου νύμφη.

Θεοτοκίον.

Χοϊκῶν ἅπαν γένος μακαρίζει σέ, Κόρη Θεογεννήτρια, ὡς πρόξενον ἀφθίτου χαρᾶς τε εὐφροσύνης αἰωνίου καί στήριγμα ἐν συμφοραῖς χαλεπαῖς ἑδραῖον, Παναγία.

Ὠδή η΄. Τόν Βασιλέα.

Ἀφθάρτου δόξης ἀξιωθεῖσα ἐν πόλῳ καί συγχαίρουσα δήμοις ὁσίων πρέσβευε δοθῆναι ἡμῖν πταισμάτων λύσιν.

Ρεόντων ὤφθης, Ὑπομονή, ὑπερτέρα καί βασίλειον πλοῦτον παρεῖδες, ἵνα τήν πτωχείαν Χριστοῦ διδάξαις πᾶσιν.

Ἀδειαλείπτου εὐχῆς ἐγνώσθης βιβλίον χρυσοτύπωτον, Μῆτερ ἁγία· ὅθεν χάριν εὗρες ὑπέρ ἡμῶν πρεσβεύειν.

Θεοτοκίον.

Λειμών ἁγνείας, Θεοχαρίτωτε Κόρη, τούς ἱκέτας σου ἅγνιζε πάντας σέ τούς ἀνυμνοῦντας ἐκ ψυχοφθόρου ῥύπου.

Ὠδή θ΄. Κυρίως Θεοτόκον.

Ἀναστησόν μέ, οἴμοι, τόν νενεκρωμένον, Ὑπομονή, ἁμαρτίαις ἱκέτην σου, ἵνα ἐν χώρᾳ τῶν ζώντων σύν σοί ἀγάλλωμαι.

Μιμήσασθαι τούς πόνους τῆς ἀσκητικῆς σου, Ὑπομονή, πολιτείας ἀξίωσον μοναζουσῶν τήν χορείαν τήν εὐφημοῦσάν σε.

Πολλήν παρά Κυρίῳ κεκτημένη χάριν, Ὑπομονή, ὡς ὁσίων ἀγλάϊσμα ὑπέρ ἡμῶν ἐκδυσώπει Αὐτόν ἑκάστοτε.

Θεοτοκίον.

Ἡγιασμένη Μῆτερ τοῦ Παμβασιλέως Χριστοῦ, πρός θρόνον Αὐτοῦ τόν ὑπέρφωτον τούς σέ τιμῶντας ἀπαύστως ἐν βίῳ ἕλκυσον.

Ἄξιον ἐστίν ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν σέ τήν Θεοτόκον, τήν ἀειμακάριστον καί παναμώμητον καί μητέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Τήν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ καί ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν Σεραφίμ, τήν ἀδιαφθόρως Θεόν Λόγον τεκοῦσαν τήν ὄντως Θεοτόκον σέ μεγαλύνομεν.

Καί τά παρόντα Μεγαλυνάρια.

Ἄνθος μυροβόλου ὑπομονῆς κατευφραῖνον δῆμον τῶν μερόπων ἐπί τῆς γῆς καί χορόν ἀγγέλων ἐν οὐρανίοις δόμοις, Ὑπομονή, ἐπώφθης, ἔνθεε ἄνασσα.

Ἔχειν ἐστραμμένον πρός τόν Θεόν τῆς ψυχῆς τό ὄμμα καί τοῦ βίου τάς συμφοράς ὑπομένειν, Μῆτερ, καλῶς ἀξίωσόν μέ, Ὑπομονή θεόφρον, σέ τόν γεραίροντα.

Ἐπικαλούμενους πανευλαβῶς ὄνομα τό θεῖον καί σεπτόν σου, Ὑπομονή, βασιλίς θεόφρον, ἀπήμονας συντήρει καί τάς αὐτῶν αἰτήσεις πλήρου ἑκάστοτε.

Πράξεσιν ἐκλάμπουσα ἀγαθοῖς ἤρθης πρός τά ὕψη οὐρανίων θεωριῶν, Κωνσταντίνου μῆτερ ἐσχάτου Βασιλέως, Ὑπομονή, τοῦ θείου πίστεως μάρτυρος.

Ἔχει τήν εἰκόνα σου την σεπτήν ἡ μονή τοῦ θείου Παταπίου, ὡς τιμαλφῆ ὄλβον, θεοφόρε, Ὑπομονή Ὁσία, ἣν Πάντες προσκυνοῦντες σέ μακαρίζομεν.

Χαίροις, ἐκμαγεῖον ὑπομονῆς, στήλη σωφροσύνης, ἀδιάσειστον ἀρετῶν τεῖχος καί ταμεῖον, Ὑπομονή, ἀγάπης, ἐνθέων βασιλίδων κέρας περίδοξον.

Πᾶσαι τῶν Ἀγγέλων αἱ στρατιαί, Πρόδρομε Κυρίου, Ἀποστόλων ἡ δωδεκάς, οἱ Ἅγιοι πάντες μετά τῆς Θεοτόκου, ποιήσατε πρεσβείαν εἰς τό σωθῆναι ἡμᾶς.

Τό Τρισάγιον

Ἅγιος ὁ Θεός, Ἅγιος Ἰσχυρός, Ἅγιος Ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς. (τρεῖς φορές)
Δόξα Πατρί καί Υἱῶ καί Ἁγίω Πνεύματι.
Καί νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰώνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.
Παναγία τριάς, ἐλέησον ἡμᾶς. Κύριε ἱλάσθητι ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. Δέσποτα, συγχώρισον τάς ἀνομίας ἡμίν. Ἅγιε, ἐπισκεψε καί ἴασαι τάς ἀσθενείας ἡμῶν, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου.
Κύριε ἐλέησον, Κύριε ἐλέησον, Κύριε ἐλέησον.
Δόξα Πατρί καί Υἱῶ καί Ἁγίω Πνεύματι.
Καί νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰώνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.
Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τό ὄνομά Σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία Σου, γεννηθήτω τό θέλημά Σου ὡς ἐν οὐρανῷ καί ἐπί τῆς γῆς. Τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμίν σήμερον, καί ἄφες ἡμῖν τά ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καί ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, καί μή εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν ἀλλά ρῦσαι ἡμᾶς ἀπό τοῦ πονηροῦ.

Καί τό Ἀπολυτίκιον.
Ἦχος πλ. α΄. Τόν συνάναρχον Λόγον

Τήν κλεινήν βασιλίδα ἐγκωμιάσωμεν, Ὑπομονήν τήν ὁσίαν, περιστεράν εὐλαβῆ ἐκ τοῦ κόσμου πετασθεῖσαν τῆς συγχύσεως πρός τάς σκηνάς τοῦ οὐρανοῦ ἐν ἀγάπῃ ἀκλινεῖ, ἀσκήσει καί ταπεινώσει βοῶντες· θραῦσον, λιταῖς σου ἡμῶν δεσμούς ἀνόμους, ἄνασσα.

Ἐκτενής καί Ἀπόλυσις μεθ' ἣν ψάλλομεν τό ἑξῆς.

Ἦχος β΄. Ὅτε ἐκ τοῦ Ξύλου.

Πάντα ὑπομένειν τά δεινά καί τοῦ μιαροῦ τάς ἐφόδους ἐξοστρακίζειν ταχύ σαῖς εὐχαῖς ἀξίωσον τούς σέ γεραίροντας καί πιστῶς καταφεύγοντας τῇ σῇ προστασίᾳ, ἀσθενεῖ ἡ κρύπτουσα καλῶς ἐν σώματι φρόνησιν ἀνδρείαν τῷ ὄντι καί καθυποτάξασα σάρκα, ὦ Ὑπομονή, νοΐ τῷ θείῳ σου.

Δέσποινα πρόσδεξαι, τάς δεήσεις τῶν δούλων σου, καί λύτρωσαι ἡμᾶς, ἀπό πάσης ἀνάγκης καί θλίψεως.

Τήν πᾶσαν ἐλπίδα μου, εἰς σέ ἀνατίθημι, Μῆτερ τοῦ Θεοῦ, φύλαξόν μέ ὑπό τήν σκέπην σου.

Ὁ Ἱερεύς: Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός, ἐλέησον καί σῶσον ἡμᾶς. Ἀμήν.

Δίστιχον.

Αἴρειν ἀγογγύστως τόν ζυγόν Κυρίου, Ὑπομονή ἀξίωσον Χαραλάμπη[4].

ΕΓΚΩΜΙΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΣΙΑ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΟΝ ΜΗΤΕΡΑ ΗΜΩΝ ΥΠΟΜΟΝΗ

Ἀκροστιχίς ἡ ἑξῆς·

«Ὁσιωτάτην Ὑπομονήν, Ἄνασσαν Βυζαντίου Χαραλάμπης μέλπει».

---

[4] Βενέδικτου Ιερομόναχου Αγιορείτου, *«Η Αγία Υπομονή (Βίος και Παρακλητικός Κανών) και η Υπομονή»*, Άγιον Όρος 2019, σ. 15-29.

Στάσις Α΄.

Ἦχος πλ. α΄. Ἡ ζωή ἐν τάφῳ.

Μεγαλύνομέν σε
τῶν βροτῶν οἱ χοροί,
σωστικῆς ὑπομονῆς τήν ἐπώνυμον
καί ὁσίων ἀκρεμόνα γυναικῶν.

Μεγαλύνομέν σε
Μῆτερ Ὑπομονή,
ἀρετῆς καί εὐποιΐας ὑπόδειγμα
καί ἐνθέων βασιλίδων καλλονήν.

Καί τά ἑπόμενα φέροντα τήνδε τήν ἀκροστιχίδα·
«Ὁσιωτάτην Ὑπομονήν».
Οἱ τοῦ βίου θλίψεις
καί δεινά ζοφερά
ἀγογγύστως ὑπομένοντες, ἄνασσα,
ταῖς σαῖς σπεύδομεν λιταῖς, Ὑπομονή.

Συμπαθείας κέρας
καί ἀγάπης πυρσέ,
θαυμαστή Ὑπομονή, ἀναδέδειξαι
βασιλίδων Βυζαντίου φρυκτωρός.

Ἴθυνόν με, μῆτερ,
πρός νομάς οὐρανῶν
τόν ὑμνοῦντα πολιτείαν σήν ἔνθεον
καί ἀγάπην πρός Θεόν, Ὑπομονή.

Ὡς λιμένα πάντες
γαληνόν και στεῤῥόν
περιτείχισμα ἐν μάχαις σε ἔγνωμεν,
θεοφόρε βασιλίς, Ὑπομονή.

Τάς τοῦ βίου λύπας
εἰς χαράν ἀληθῆ
οὐρανόθεν τῇ δοθείσῃ σοι χάριτι
μεταποίησον ἡμῶν, Ὑπομονή.

Ἀλουργίδος, μῆτερ,
πολυτίμου σοφῶς
τό τριβώνιον ἀνώτερον ἔκρινας
τῆς ἀσκήσεως, σεμνή Ὑπομονή.

Τάς πολιορκίας
τῶν ἀνόμων ἐχθρῶν
θαυμαστῶς τῇ προσευχῇ σου διέλυες
τῇ ἀόκνῳ, εὐλαβές Ὑπομονή.

Νῦν ὑμνοῦμεν πίστει
βασιλίδα κλεινήν
ἀγωγήν μοναζουσῶν τήν προκρίνασαν
ὑπέρ βίον τρυφηλόν, Ὑπομονή.

Πολιτευσαμένη
ἐν τῆς Μάρθας μονῇ
ἰσαγγέλως ἰσουράνιος ἄνθρωπος
καθωράθης, γεραρά Ὑπομονή.

Ὀρθοδόξου βίου
γνώμων, Ὑπομονή,
ἐπηρμένον κατεπάτησας φρύαγμα
λαοπλάνων καί στυγνῶν ἀζυμιτῶν.

Μάνδρας Παταπίου
τοῦ σεπτοῦ ἀρωγός
καί προστάτις ἐν τῇ Πόλει τῶ Πόλεων,
μῆτερ, δέδειξαι θερμή, Ὑπομονή.

Οἱ πιστοί ἐκθύμως
ὡς δικαίου πηγήν
σέ ὑμνοῦμεν καθ' ἑκάστην καί σκήνωμα
ὁσιότητος λαμπρόν, Ὑπομονή.

Νῦν ἐν Λουτρακίῳ,
δῆμοι μοναζουσῶν
τοῦ ὁσίου Παταπίου τήν μνήμην σου
ἐκτελοῦσιν εὐλαβῶς, Ὑπομονή.

Δόξα. Τριαδικόν.
Ἡ τῶν οἰκτιρμῶν Σου
τῶν ἀπείρων πληθύς
τῶν πλασμάτων Σου ἀεί σκέπε φάλαγγας,
παναγία καί ὑπέρτιμε Τριάς.

Καί νῦν. Θεοτόκιον.
Νεῦσον οἰκετῶν σου
προσευχαῖς, Μαριάμ,
καταπαύουσα σαρκός τά σκιρτήματα
καί νοός τούς παραλόγους λογισμούς.

Στάσις Β΄.
Ἦχος πλ. α΄. Ἄξιόν ἐστι.
Ἄξιόν ἐστι
μακαρίζειν σε τοῦ Βυζαντίου
τήν εὐλαβεστάτην βασίλισσαν
καί ἀσκήτριαν σεπτήν, Ὑπομονήν.
Ἄξιόν ἐστί
μεγαλύνειν σε τήν ἰσαγγέλου
πολιτείας ὄντως βασίλισσαν
καί πυξίον ἀρετῶν, Ὑπομονήν.

Καί τά ἑπόμενα φέροντα τήνδε τήν ἀκροστιχίδα˙

«Ἄνασσαν Βυζαντίου»

Αἴγλη θεϊκῇ
ἐν σκηνώμασι λελαμπρυσμένη
οὐρανῶν ἡμῶν ζόφον δίωξον
χαμαιζήλων ἐφετῶν, Ὑπομονή.

Νίκας κατ' ἐχθρῶν
ἀοράτων μοναζούσαις, μῆτερ,
χάρισαι σπευδούσαις σῇ χάριτι
τῇ ἁγίᾳ, πανσθενές Ὑπομονή.

Ἄκμων ἀληθοῦς
γενναιότητος καί εὐψυχίας
ὤφθης καρτερῶς ὑπομείνασα
τά κτυπήματα ζωῆς, Ὑπομονή.

Στῦλος ἀρετῆς
ἀῤῥαγέστατος, ἐδείχθης ὄντως,
ἡ ἐν βίῳ σύνοικον ἔχουσα
ἀδιάκοπον, σεμνή, ὑπομονήν.

Σύριγξ προσευχῆς,
παναρμόνιος αὐλός ἀγάπης
καί φιλαδελφείας ψαλτήριον
καί κιθάρα ἀναδείχθης, βασιλίς.

Ἄστρον παμφαές
ἔργων πίστεως καί εὐποιΐας,
τοῦ λαοῦ ψυχάς κατεφώτισας
βιοτῆς σου ἀστραπαῖς, Ὑπομονή.

Νῦν μοναζουσῶν
τῆς μονῆς ὁσίου Παταπίου
οἱ χοροί τιμῶσι τήν μνήμην σου

τήν λαμπράν καί φωταυγῆ, Ὑπομονή.

Βάθρον τῶν ὀρθῶν
καί πατρῴων νόμων καί δογμάτων,
ὀρθοδόξων δήμους ἐστήριξας
παῤῥησίᾳ σῇ πολλῇ, Ὑπομονή.

Ὕμνοις καί ᾠδαῖς
καταστέφομεν σήν θείαν μνήμην
καί ἀπεκδεχόμεθα εὔνοιαν
πρός ἡμᾶς σήν περισσήν, Ὑπομονή.

Ζόφωσιν ἡμῶν
ἐμπαθείας βδελυρᾶς καί μίσους
δίωξον ταχύ σαῖς ἐντεύξεσι
πρός τόν Κτίστην καί Θεόν, Ὑπομονή.

Ἄσμασι τερπνοῖς
μελῳδοῦμέν σέ καί ἐφυμνίοις
ἱεροῖς, βασίλισσα ἔνδοξε
Βυζαντίου τοῦ κλεινοῦ, Ὑπομονή.

Νέκρωσιν σαρκός
ἐπεπόθησας ἵνα ζωώσῃς
πνεῦμά σου τό θεῖον καί χάριτος
κοινωνήσῃς οὐρανῶν, Ὑπομονή.

Τέρπεις εὐσεβεῖς
τούς προστρέχοντας ταῖς σαῖς πρεσβείαις,
σῇ ἀφθόνῳ χάριτι, ἄνασσα,
καί θερμῇ σου παῤῥησίᾳ πρός Θεόν.

Ἴσθι ἀρωγός
τήν εἰκόνα σου ἀσπαζομένων

ἐν σπηλαίῳ, μῆτερ, τοῦ ἔμφρονος,
Παταπίου, ἀσκητοῦ, Ὑπομονή.

Δόξα. Τριαδικόν.

Ὄμβρισον ἡμῖν
τά ἐλέη Σου, Τριάς ἁγία,
Πάτερ σύν Υἱῷ καί τῷ Πνεύματι
τῷ ἁγίῳ, ταῖς λιταῖς Ὑπομονῆς.

Καί νῦν.
Θεοτοκίον.
Ὕψωσον, ἁγνή,
ὀρθοδόξων κέρας τῶν ὑμνούντων
σέ εἰς τόν αἰῶνα τόν ἅπαντα,
Μῆτερ ἄχραντε Κυρίου Ἰησοῦ.

Στάσις Γ΄.
Ἦχος γ΄. Αἱ γενεαί πᾶσαι.
Αἱ γενεαί πᾶσαι
μακαρίζομέν σε,
Ὑπομονή ὁσία.

Αἱ γενεαί πᾶσαι
συνώνυμον τῆς ἄκρας
ὑπομονῆς τιμῶμεν.

Καί τά ἑπόμενα φέροντα τήνδε τήν ἀκροστιχίδα˙
«Χαραλάμπης μέλπει»
Χαρίτωσον τούς πίστει
σέ ἀνυμνολογοῦντας,
Ὑπομονή θεόφρον.

Ἀφάτου εὐσπλαχνίας

μυροδοχεῖον ὤφθης,
Ὑπομονή παμμάκαρ.

Ρωσθεῖσα τῇ δυνάμει,
Ὑπομονή, Κυρίου
παρεῖδες πᾶν γεῶδες.

Ἀφθίτων ἠξιώθης,
Ὑπομονή, στεφάνων
ἐν τῇ ἀγήρῳ δόξῃ.

Λειμῶνος ἀπολαύεις,
Ὑπομονή, εὐώδους
ὡς καλλονή ὁσίων.

Ἁγιασμόν καί ῥῶσιν
παρέχουσα μή πάυσῃ
ἡμῖν, ὁσία μῆτερ.

Μνημόνευε ἀπαύστως
τῶν ἐπικαλουμένων,
Ὑπομονή, σήν χάριν.

Παλαιολόγου μήτηρ,
ἀνδρείου Κωνσταντίνου,
Ὑπομονή, ὑπάρχεις.

Ἡλίου λαμπροτέρα
ἡ ἀρετή σου ὤφθη,
Ὑπομονή, τῷ κόσμῳ.

Σωφρόνως καί δικαίως
καί εὐλαβῶς ἐν τῷδε
ἐβίωσας αἰῶνι.

Μανίας ῥῦσαι πάντας,
Ὑπομονή, τοῦ πλάνου
ἡμᾶς τούς σέ ὑμνοῦντας.

Ἐπώφθης τῶν δογμάτων
ὑπέρμαχος τῶν θείων,
βασίλισσα ὁσία.

Λαμπάς χρηστοηθείας,
ἐφώτισας αὐγαῖς σου,
Ὑπομονή, λαόν σου.

Πατάπιον τόν θεῖον,
Ὑπομονή ἁγία,
προστάτην ἔσχες βίου.

Δόξα. Τριαδικόν.
Ἐλέησον τόν κόσμον,
Τριάς ὑπεραγία,
Ὑπομονῆς πρεσβείας.

Καί νῦν. Θεοτοκίον.
Ἱκάνωσόν με, Μῆτερ,
βασάνους ὑπομένειν
τοῦ βίου ἀγογγύστως.

ΕΥΛΟΓΗΤΑΡΙΑ
Ἦχος πλ. α΄.
Εὐλογητός εἶ, Κύριε, δίδαξόν με Ὑπομονήν ὑμνῆσαι.

Σύν Ἀγγέλων χορείαις
ἐν σκηνώμασι δόξης
ἀϊδίου εὐφραίνει,
θαυμαστή Ὑπομονή,

βασιλίδων ὁσίων
εὖχος ἱερόν,
ὡς κρηπίς ἀκράδαντος
εὐσεβείας, μῆτερ,
καί βίου σώφρονος.

Εὐλογητός εἶ, Κύριε, δίδαξόν με Ὑπομονήν, ὑμνῆσαι.

Ὕμνων μύροις
οἱ πιστοί σέ ῥαίνομεν
ἐκτελοῦντές σου τήν μνήμην
τήν φωσφόρον καί λαμπράν, πανένδοξε
Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου
μῆτερ καί σεμνή
ἄνασσα τῶν Πόλεων
Βασιλίδος,
ἡ ἐκθύμως ἀσκήσασα.

Εὐλογητός εἶ, Κύριε, δίδαξόν με Ὑπομονήν ὑμνῆσαι.

Λίαν τρανῶς
ὀρθοδόξων φρόνημα
ἐκραταίωσας καί τῶν Λατίνων
τήν ὀφρῦν, Ὑπομονή,
τήν ἄγαν ἐπηρμένην
πράξεσι ταῖς σαῖς
καί λόγοις ἐπάτησας˙
ὅθεν πάντες τρανῶς σε ἀεί γεραίρομεν.

Εὐλογητός εἶ, Κύριε, δίδαξόν με Ὑπομονήν ὑμνῆσαι.

Μυροφόρων τό χρέος
αἱ μονάζουσαι πᾶσαι
Παταπίου ὁσίου τοῦ σεμνείου

σήν μνήμην λαμπρῶς
καταστέφομεν ὕμνων
μύροις καί ᾠδῶν
ἡδίστοις ἀρώμασιν
ὡς βασίλισσαν σεμνήν
καί ἀσκήτριαν.

Δόξα. Τριαδικόν.
Εὐλαβῶς προσκυνοῦντες
τήν ἁγίαν Τριάδα
γηγενῶν αἱ χορεῖαι
τόν Πατέρα, τόν Υἱόν
καί τό ἅγιον Πνεῦμα
κράζομεν τρανῶς καί εὐσχήμως˙ Ἅγιος,
Ἅγιος, Ἅγιος εἶ Κύριε.

Καί νῦν. Θεοτοκίον.
Ζωοδότην τεκοῦσα
τόν λυτῆρα θανάτου
αἰωνίου, Παρθένε,
παντευλόγητε Μῆτερ
Ποιητοῦ τῶν ἁπάντων,
ἔπλησας χαρᾶς
γένος τό ἀνθρώπινον
τό δοξάζον ἀεί
καί μεγαλῦνον σε.
Ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα, δόξα Σοι, ὁ Θεός.
(ἐκ γ΄)
Δίστιχον
Ὑπομονήν ἔῤῥανεν ᾀσμάτων μῦρα
ὁσίαν ἄνασσαν Χαραλάμπης πόθῳ[5].

[5] Μπούσιας, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999, σ. 107-117.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΤΗΡΙΟΙ ΟΙΚΟΙ
ΤΗΣ ΟΣΙΑΣ ΜΗΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΥΠΟΜΟΝΗΣ

Κοντάκιον.

Ἦχος πλ. δ΄. Τῇ Ὑπερμάχῳ.

Ὑπομονῆς θεοστηρίκτου τήν ὁμώνυμον
καί βασιλίδων θεοσόφων τήν ὑπέρτιμον,
τήν ἐκλάμψασαν ὡς ἄστρον ἐν Βυζαντίῳ
καί χορούς μοναζουσῶν καταπυρσεύσασαν
ταπεινώσεως βολαῖς ἀνευφημήσωμεν
πόθῳ κράζοντες˙ Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Οἱ Οἶκοι.

Ἄγγελος εὐσεβείας
καί ἀγάπης πρός πέλας,
σεμνή Ὑπομονή, ἀνεδείχθης˙ (ἐκ γ΄)
σύ γάρ πίστει τῶν μοναζουσῶν
ἐν τῇ Βασιλίδι ἀτραπούς ἤνυσας
καί ηὔφρανας τούς ᾄσμασι
βοῶντάς σοι ἐν κατανύξει˙
Χαῖρε, τό βάθρον τῆς εὐσεβείας˙
χαῖρε, τό ἄστρον ὀρθοπραξίας.
Χαῖρε, εὐκλεῶν βασιλίδων ὡράϊσμα˙
χαῖρε, θεαυγῶν μονοτρόπων καλλώπισμα.
Χαῖρε, στῦλος ταπεινώσεως καί ὁσίας ἀγωγῆς˙
χαῖρε, τεῖχος ἐπιγνώσεως σωτηρίου ἐντολῆς.
Χαῖρε, ἡ ὑπερβᾶσα τήν σήν φύσιν ἀσκήσει˙
χαῖρε, ἡ ἀναπτᾶσα εἰς τόν πόλον συνέσει.
Χαῖρε, Χριστοῦ τῆς πίστεως πρόβολος˙
χαῖρε, Αὐτοῦ τῆς χάριτος σύνοικος.
Χαῖρε, πιστῶν βοηθός ἐν ἀνάγκαις˙
χαῖρε, ἡμῶν ἀρωγός ἐν ταῖς δίναις˙
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Βλάστημα ἡγεμόνος
χώρας Σλαύων Δραγάση,
ἡ φέρουσα τήν κλῆσιν Ἑλένη,
κατηξίωσαι, Ὑπομονή,
ἐξανθῆσαι ῥόδα τῆς Χριστοῦ πίστεως
εὐώδη καί τά στόματα
ἀνοῖξαι εὐσεβῶν καί κράξαι˙
Ἀλληλούϊα.

Γάνυται τῇ σῇ δόξῃ
τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία
καί δῆμος εὐλαβῶν βασιλίδων
ἐναρέτῳ σου, Ὑπομονή,
πολιτείᾳ, μῆτερ, καί πολλῇ χάριτι˙
διό ὑμνοῦντες εὔκλειαν
σήν θείαν ἐκβοῶμεν πόθῳ˙
Χαῖρε, συνέσεως μυροθήκη˙
χαῖρε, φρονήσεως ἄκρας στήλη.
Χαῖρε, ἀρετῶν θαυμαστῶν δένδρον σύγκαρπον˙
χαῖρε, ἀνασσῶν εὐκλεῶν ἄνθος εὔοσμον.
Χαῖρε, πύργος ἀκαθαίρετος ἀληθοῦς ὑπομονῆς˙
χαῖρε, εὖχος ἐνασκήσεως καί θησαύρισμα εὐχῆς.
Χαῖρε, τῶν βασιλίδων γυναικῶν ὁδηγία˙
χαῖρε, σοῦ δεομένων ἐν δεινοῖς προστασία.
Χαῖρε, σφραγίς ζωῆς τῆς ἀμμείνονος˙
χαῖρε, παγίς ἐχθίστου ἀλάστορος.
Χαῖρε, ἀκέστορ ταχεῖα καμνόντων˙
χαῖρε, συλλῆπτορ θερμή τῶν πεινόντων˙
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Δόμους εἰς οὐρανίους
νῦν χαρᾶς τῆς ἀφθίτου
τρυφῶσα, βασιλίς Βυζαντίου,
σύν τοῖς τάγμασιν, Ὑπομονή,

τῶν ἀγγέλων χαίρῃ καί ὑμνεῖς Κύριον
ἀπαύστως τόν Παντάνακτα
κραυγάζουσα ἐν κατανύξει˙
Ἀλληλούϊα.

Ἔτρεχες φερωνύμως
τόν προκείμενον τάχος
ἀγῶνα, ὡς φησί θεῖος Παῦλος,
θεοφόρε, δι' ὑπομονῆς
ἀφορῶσα, μῆτερ, εἰς ἡμῶν πίστεως
τόν ἀρχηγόν διόπερ νῦν
βοῶμέν σοι ἐν εὐλαβείᾳ·
Χαῖρε, λαμπρῶν ἡ τυχοῦσα δόμων·
χαῖρε, ἐχθρῶν καθαιρέτις πλάνων.
Χαῖρε, Βυζαντίου κοσμήτωρ θεόσδοτος·
χαῖρε, δόμων πόλου οἰκήτωρ θειότατος.
Χαῖρε, γέρας ὑπερθαύμαστον βασιλίδων εὐλαβῶν·
χαῖρε, κέρας πολυτίμητον θεαυγῶν μοναζουσῶν.
Χαῖρε, τῆς εὐγενείας ὡραιότατος ὅρπηξ·
χαῖρε, ὀρθοδοξίας καί χρηστότητος σάλπιγξ.
Χαῖρε, κρατήρ ἐκχέων σεμνότητα·
χαῖρε, ἀστήρ φωτίζων τά σύμπαντα.
Χαῖρε, πιστῶν γυναικῶν ὡραιότης·
χαῖρε, πολλῶν ἐν τῷ βίῳ προστάτις·
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Ζάλης ἀλλαζονίας
καί οἰήσεως πίστει
φυγοῦσα τάς ἐνέδρας ἐξῆλθες
νικηφόρος, ὦ Ὑπομονή,
καί βολαῖς σου κόσμον ἀληθῶς ηὔγασας
ἐνθέου ταπεινώσεως,
τόν ψάλλοντα ἐν εὐλαβείᾳ·
Ἀλληλούϊα.

Ἤστραψας ἐν τῇ Πόλει
Κωνσταντίνου ἀκτῖσι
σεμνῆς, Ὑπομονή, βιοτῆς σου,
συμπαθείας πρός τούς ἐνδεεῖς,
τούς ἐμπεριστάτους καί πτωχούς ἅπαντας,
τούς σπεύδοντας εὐσπλάγχνῳ σου
καρδίᾳ καί τρανῶς βοῶντας·
Χαῖρε, ταμεῖον τῆς εὐποιΐας·
χαῖρε, πυξίον τῆς σωτηρίας.
Χαῖρε, τῶν καμνόντων προστάτις καί ἔφορος·
χαῖρε, τῶν στενόντων ἐν βίῳ συνέστιος.
Χαῖρε, ὅτι ἔδωκας τοῖς πένησιν ἐκ σοῦ πλούτου ἀφειδῶς·
χαῖρε, ὅτι ἔδειξας τοῖς πέρασι σήν ἀγάπην ἀληθῶς.
Χαῖρε, ὅτι νοσούντων ἀρωγός ἀνεδείχθης·
χαῖρε, ὅτι πεινώντων χορτασμός ἀνεφάνης.
Χαῖρε, κρηπίς στηρίξεως γήρατος·
χαῖρε, βαλβίς χαρᾶς τῆς ἀτέρμονος.
Χαῖρε, Χριστοῦ ἀγαπήσεως φάρος·
χαῖρε, λαοῦ εὐσεβόφρονος εὖχος·
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Θέλουσα τῷ Κυρίῳ,
Μῆτερ, εὐαρεστῆσαι
ἐβάδισας ὁδούς σωφροσύνης,
ταπεινώσεως, Ὑπομονή,
καί διακαιοσύνης· ὅθεν κατήντησας
εἰς ὕψος ὁσιότητος
ἀπαύστως τῷ Θεῷ βοῶσα·
Ἀλληλούϊα.

Ἴθυνας τά παιδία,
ἅ σοι ἔδωκε Κτίστης
ἐπάλξεις ἀρετῆς πρός παμφώτους
νουθεσίαις σου, Ὑπομονή,

ἱεροῖς σου φθόγγοις καί σοφοῖς ῥήμασι
καί ἔπιθες οἰκείους σου
κραυγάζειν σοι φωναῖς αἰσίαις·
Χαῖρε, ὁ πέλυξ τῆς ἀπιστίας·
χαῖρε, ἡ σύριγξ παιδαγωγίας.
Χαῖρε, ἐγρηγόρσεως ἔμψυχον ἄγαλμα·
χαῖρε, ταπεινώσεως πάντιμον κόσμημα.
Χαῖρε, τίμιον διάδημα εὐσεβῶν βασιλισσῶν·
χαῖρε, πάμφωτον ἀμάρυγμα συμπαθείας τῶν πτωχῶν.
Χαῖρε, διδασκαλίας ψυχοτρόφου ἀκρότης·
χαῖρε, θεοσοφίας ἀληθοῦς κοσμιότης.
Χαῖρε, τροφός τῶν τέκνων σου ἄμεμπτος·
χαῖρε, σεπτός τῆς πίστεως πρόβολος.
Χαῖρε, φανός τηλαυγής ἀπαθείας·
χαῖρε, πυρσός πρακτικῆς εὐποιΐας·
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Κύριος ἔδειξέ σε
ὁμονοίας σῶν τέκνων
πυξίον καί εἰρήνης ταμεῖον,
θεοφόρητε Ὑπομονή·
ὅθεν διενέξεις σῶν υἱῶν ἔλυες
μαχαίρᾳ σῆς πραότητος
καί πίστεως Χριστῷ βοῶσα·
Ἀλληλούϊα.

Λάμψασα πολιτείας
ἀκραιφνοῦς σου ἀκτῖσι
ἐν πόλει Βασιλίδι, ὁσία
παναοίδημε, Ὑπομονή,
καί ἀσκητικῶν σου τρόπων πυρσεύμασιν
ἐφώτισας τούς μέλποντας
σούς πόνους καί πιστῶς βοῶντας·
Χαῖρε, σεμνότητος ἐκμαγεῖον·

χαῖρε, χρηστότητος φέγγος θεῖον.

Χαῖρε, εὐποιΐας εὐῶδες ὀσφράδιον·

χαῖρε, εὐσεβείας καί χάριτος λείριον.

Χαῖρε, ἶρις χρυσαυγίζουσα ἀρετῶν παντοδαπῶν·

χαῖρε, βρύσις ἀναβλύζουσα ὕδωρ θείων δωρεῶν.

Χαῖρε, ἡρωοτόκος μῆτερ τοῦ Κωνσταντίνου·

χαῖρε, πνευματοφόρος βασιλίς Βυζαντίου.

Χαῖρε, μονῇ ἡ ἀρήγουσα Πέτρας·

χαῖρε, φωτί ἡ αὐγάζουσα πάντας.

Χαῖρε, σαρκός χοϊκοῦ ἀλογία·

χαῖρε, παντός τοῦ λαοῦ θυμηδία.

Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Μάνδρας σεπτῆς Προδρόμου,

ἀρωγός ἀνεδείχθης

τῆς Πέτρας ὀνομαζομένης,

θεοφόρητε Ὑπομονή,

σχούσης Παταπίου τό σεπτόν σκήνωμα

ως ὄλβον, ὅνπερ μέλπουσα

ἐβόας τῷ Θεῷ ἐκθύμως·

Ἀλληλούϊα.

Νοῦν τόν σόν πρός τόν Κτίστην

ἀνατείνουσα, μῆτερ,

ἐν μάνδρᾳ τῇ σεπτῇ Κυρα-Μάρθας

ἀπενέκρωσας, Ὑπομονή,

τάς ἐπιθυμίας τῆς σαρκός, εὔφημε,

καί τύπος ταπεινώσεως

ἐδείχθης τῶν βοώντων οὕτω·

Χαῖρε, τό φέγγος τῆς ἀπαθείας·

χαῖρε, τό σκεῦος τῆς ἀφθαρσίας.

Χαῖρε, γυναικῶν θεοφόρων ἀρχέτυπον·

χαῖρε, θαυμαστῶν ἀρετῶν ἀκροθίνιον.

Χαῖρε, ἔμψυχον ἀλάβαστρον εὐλαβῶν ἀσκητριῶν·

χαῖρε, πάγχρυσον κυάθιον οὐρανίων δωρεῶν.
Χαῖρε, ὅτι βλυστάνεις γλυκασμόν εὐσεβείας·
χαῖρε, ὅτι ξηραίνεις τόν ἰόν ἀσεβείας.
Χαῖρε, εὐχῆς ἀόκνου ἐκτύπωμα·
χαῖρε, παγίς ἐχθίστου καί σύντριμμα.
Χαῖρε, σκηπτός ἀσεβῶν φρονημάτων·
χαῖρε, πυρσός παμφαής χαρισμάτων·
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Ξύλου ζωῆς ἀφθίνου
ἐν νομαῖς οὐρανίαις
σαφῶς ἐπαπολαύουσα, μῆτερ,
καλλιμάρτυρος, Ὑπομονή,
Κωνσταντίνου, Κτίστην σύν αὐτῷ πάντοτε
ἐκδυσωπεῖς καί Κύριον
ὑπέρ τῶν εὐλαβῶς βοώντων·
Ἀλληλούϊα.

Ὅλη κεκοσμημένη
ἀρετῶν εὐκοσμίᾳ
ἐκόσμησας παιδαγωγίᾳ
ἀκραιφνεῖ, μῆτερ Ὑπομονή,
τέκνων σῶν ἐξάδα καί ὑπηκόων σου
πληθύν, μεθ ὧν βοῶμέν σοι
ψυχῆς ἐν κατανύξει ταῦτα·
Χαῖρε, ἰσχύς τῶν ἐμπεριστάτων·
χαῖρε, πυξίς τῶν ὁδοιπορούντων.
Χαῖρε, θλιβομένων θερμόν παραμύθιον·
χαῖρε, βασιλίδων τό ἔμπνουν κειμήλιον.
Χαῖρε, σέμνωμα πολύτιμον ἰσαγγέλου ἀγωγῆς·
χαῖρε, ἄγαλμα θεόγλυπτον ἐν Χριστῷ καινῆς ζωῆς.
Χαῖρε, ὅτι ἐδείχθης στῦλος παιδαγωγίας·
Χαῖρε, ὅτι ἐφάνης λύχνος φιλανθρωπίας.
Χαῖρε, λαμπρόν ἀσκήσεως αὔγασμα.

χαῖρε, κλεινόν φρονήσεως γνώρισμα.
Χαῖρε, ἀνδρείου μῆτερ Παλαιολόγου·
χαῖρε, γενναίου τοκεύς Κωνσταντίνου·
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Πόλις τοῦ Βυζαντίου
πάλαι καί Παταπίου
ὁσίου νῦν ἐν τοῖς Γερανείοις
ἐκτελοῦσά σου, Ὑπομονή,
τήν ἁγίαν μνήμην ἡ μονή γάνυται
καί χάριν τήν ἁγίαν σου
ζητοῦσα τῷ Θεῷ κραυγάζει·
Ἀλληλούϊα.

Ράβδῳ δεήσεών σου
σούς ἱκέτας στηρίζεις
ὑμνοῦντας τούς σεπτούς σου καμάτους
πρός ἀπόκτησιν, Ὑπομονή,
ἀπαθείας, μῆτερ, ἀρετῆς, νήψεως
καί ἄκρας ταπεινώσεως,
οὓς πείθεις ἐκβοᾶν σοι ταῦτα·
Χαῖρε, συνέστιος τῶν ἀγγέλων·
χαῖρε, συνόμιλος τῶν ὁσίων.
Χαῖρε, τοῦ Προδρόμου μονῆς κτίτωρ ἔνθεος·
χαῖρε, Βυζαντίου ὡραῖος διάκοσμος.
Χαῖρε, ὄλβος πολυτίμητος κυρα-Μάρθας τῆς μονῆς·
χαῖρε, τόμος ὁ θεόγραφος ἀρετῆς μοναδικῆς.
Χαῖρε, ὅτι ἐκβλύζεις συμπαθείας τό ὕδωρ·
χαῖρε, ὅτι σκορπίζεις ὡς καπνόν κόσμου ὄναρ.
Χαῖρε, λαοῦ ἀκέστωρ καί πρόμαχος·
χαῖρε, αὐτοῦ ἐν δίναις ὑπέρμαχος.
Χαῖρε, φρυκτώρημα φέγγους ἀδύτου·
χαῖρε, τό σκήνωμα τοῦ Παρακλήτου·
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Σέμνωμα βασιλίδων,
δι ἀγάπην Κυρίου
κατέλιπες τρυφήν παλατίου
καί τριβώνιον ἀσκητικόν
ἐνδυθεῖσα ἤρθης εἰς λαμπρά δώματα,
Ὑπομονή, θεώσεως
κραυγάζουσα Θεῷ ἀπαύστως·
Ἀλληλούϊα.

Τύπος χρηστοηθείας,
βιοτῆς ἰσαγγέλου
καί ἔργων ἀκραιφνοῦς εὐποιΐας
ἀναδέδειξαι, Ὑπομονή,
τοῦ ἐσχάτου μῆτερ ἐν Χριστῷ ἄνακτος
τοῦ Βυζαντίου· ὅθεν σε
τιμῶντες εὐλαβῶς βοῶμεν·
Χαῖρε, κανών θεαυγῶν μητέρων·
χαῖρε, εἰκών σεμνῶν βασιλίδων.
Χαῖρε, ἐν καιροῖς χαλεποῖς βασιλεύσασα·
χαῖρε, ἐν πόλλοις πόνοις σάρκα μαράνασα.
Χαῖρε, ἔαρ τό μυρίπνοον φιλοθέου ἀγωγῆς·
χαῖρε, ἦμαρ παμφαέστατον προσευχῆς καρδιακῆς.
Χαῖρε, ὅτι δεικνύεις ταπεινώσεως τρίβον·
χαῖρε, ὅτι ὑπάρχεις ἀρωγός σῶν προσφύγων.
Χαῖρε, ἀγάπης ἄμφω θησαύρισμα·
χαῖρε, ἀπάτης πλάνου τό σύντριμμα.
Χαῖρε, δι' ἣν Βασιλεύουσα χαίρει·
χαῖρε, πρός ἣν εὐσεβής ἅπας κράζει·
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Ὕψος ἐν δυσχειμέροις
χρόνοις, μῆτερ, ἐφάνης
σαφοῦς ὑπομονῆς καί ἀσκήσει
κατηγλάϊσας, Ὑπομονή,

τόν Σωτῆρα πάντων, Οὗ σεπτόν ὄνομα
σοῖς ἔργοις ἐμεγάλυνας
καί Ὦ πανευλαβῶς ἐβόας·
Ἀλληλούϊα.

Φερωνύμως τούς πόνους
ὑπομένουσα, μῆτερ
σεπτή, ὑπομονῆς ἐν ἀνάγκαις
καί ταῖς θλίψεσιν, Ὑπομονή,
βασιλίδων ὤφθης τραγικῶν ἔκτυπον
καί κέρας ὁσιότητος·
διό σοι ἐκ ψυχῆς βοῶμεν·
Χαῖρε, πολύφορον Κτίστου κλῆμα·
χαῖρε, ὀλέθριον πλάνου πῆμα.
Χαῖρε, ἀδιάσειστον βάθρον σεμνότητος·
χαῖρε, ἀκεσώδυνον ῥεῖθρον χρηστότητος.
Χαῖρε, ἔρεισμα τῆς πίστεως καί κανών ὑπομονῆς·
χαῖρε, κόσμημα πολύτιμον καρτερίας ἐν δεινοῖς.
Χαῖρε, ὅτι βραβεύεις σοῖς ἱκέταις γαλήνην·
χαῖρε, ὅτι πορίζεις ὑμνηταῖς σου εἰρήνην.
Χαῖρε, λαμπάς Κυρίου λαμπρότητος·
χαῖρε, ψεκάς Χριστοῦ ἀγαθότητος·
Χαῖρε, κλεινῶν ἀνασσῶν ἐκμαγεῖον·
χαῖρε, εἰκών προσφορᾶς πρός πλησίον.
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Χάριν ἀεί εἰκών σου
ἀναβλύζει ὡς δρόσος
καί κάρα ἡ σεπτή σου, ὁσία,
ἐν μονῇ νῦν, ὦ Ὑπομονή,
Παταπίου θείου καί πιστῶν τάγματα
καθαγιάζει σπεύδοντα
ἀσπάσασθαι αὐτήν καί κράξαι·
Ἀλληλούϊα.

Ψάλλοντες καθηκόντως
σύν τῷ Παλαιολόγῳ,
υἱῷ, Ὑπομονή, τῷ στεῤῥῷ σου,
Κωνσταντίνῳ, ἀγῶνας τούς σούς
ἀρετῶν πρός κλίμακα σεπτῶν ἄνοδον
τήν μνήμην σου γεραίρομεν
καί κράζομεν φωναῖς αἰσίαις·
Χαῖρε, ὁ στῦλος τῶν Ὀρθοδόξων·
χαῖρε, τό εὖχος Παλαιολόγων.
Χαῖρε, εὐσεβείας στρουθίον φιλέρημον·
χαῖρε, ἀφθαρσίας μυράλειπτρον εὔοσμον.
Χαῖρε, εὔλαλος συνέσεως καί σοφίας ἀηδών·
χαῖρε, πάνσεπτος ἀσκήσεως ψυχοτρόφου χελιδών.
Χαῖρε, τοῦ Κωνσταντίνου διαπλάσασα ἦθος·
χαῖρε, τοῦ Παταπίου ἡ φυλάξασα σκῆνος.
Χαῖρε, κρουνός Χριστοῦ ἀγαπήσεως·
χαῖρε, φρουρός πιστῶν ὁ ἀνύστακτος.
Χαῖρε, πολλῶν ἀσθενῶν θεραπεία·
χαῖρε, ἡμῶν ταχινή προστασία·
Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Ὦ μητέρων σεμνότης,
Βασιλίς τρισολβία,
βαλβίς, Ὑπομονή, εὐσεβείας, (ἐκ γ΄)
ἡ τό στέφος ἐν ὑπομονῇ
κτησαμένη, μῆτερ, βιοτῆς κρείττονος
ἐν οὐρανοῖς, διάνοιξον
τά χείλη ἱκετῶν σου ψάλλειν·
Ἀλληλούϊα.

Καί αὖθις τό Κοντάκιον.
Ἦχος πλ. δ΄. Τῇ Ὑπερμάχῳ.

Ὑπομονῆς θεοστηρίκτου τήν ὁμώνυμον
καί βασιλίδων θεοσόφων τήν ὑπέρτιμον,

τήν ἐκλάμψασαν ὡς ἄστρον ἐν Βυζαντίῳ
καί χορούς μοναζουσῶν καταπυρσεύσασαν
ταπεινώσεως βολαῖς ἀνευφημήσωμεν
πόθῳ κράζοντες Χαίροις, Μῆτερ πανεύφημε.

Δίστιχον.
Χαῖρε, Ὑπομονή, Παταπίας χάριν
ἔφη Χαραλάμπης, βασιλίς ἁγία[6].

[6] Μπούσιας, «*Κανών Παρακλητικός και Χαιρετιστήριοι Οίκοι εις την Οσίαν Μητέρα Ημών Υπομονή*», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2007, σ. 33-46.

2. 3. Ιστορικό περίγραμμα της περιόδου

Η Οσία Υπομονή (Ελένη Δραγάση), είναι η μοναδική Σλάβα, που έγινε αυτοκράτειρα του Βυζαντινού θρόνου, και ότι ήταν κόρη του ηγεμόνα της Βορειανατολικής Μακεδονίας Κωνσταντίνου Δραγάση.

Αναφέρουμε λοιπόν κάποια στοιχεία, που σηματοδοτούσαν την ηγεμονία αυτή κατά την εποχή, που τοποθετείται η γέννηση της Ελένης. Από το 1331 μ.Χ. το σλαυοσερβικό Κράτος λαμβάνει μία υπόσταση επικίνδυνη για την Αυτοκρατορία του Βυζαντίου.

Μέχρι τότε διάφοροι Σέρβοι ηγεμόνες συγκροτούν τις διάφορες ομάδες τους, σε ενιαίο κράτος εκ των παραδουνάβιων περιοχών. Προσπαθούν να επεκταθούν και προς ανατολάς (Βουλγαρία) και προς Δυσμάς (συνεργαζόμενοι με αλβανικά φύλα) και προς Νότο (κατά των Ελληνοβυζαντινών περιοχών).

Ήδη από τον Στέφανο Β΄ Ούρεσην Μιλιούτιν (1282-1321 μ.Χ.) και τον αδερφό αυτού Δραγούτιν, η Σερβία έγινε σημαντικός παράγων στην Βαλκανική.

Κυρίως ο πρώτος ασκούσε επιρροή στην Χαλκιδική και στο Άγιο Όρος, αλλά διατηρούσε φιλικές σχέσεις με το Βυζάντιο, σεβόμενος τα σύνορα αυτού. Έτσι τα δυο έθνη αλληλοβοηθήθηκαν και εναντίον των Παπικών (Γενουατών) και κατά των Τούρκων, που λεηλατούσαν ήδη την Θράκη. Είχε, όμως ο Στέφανος Ούρεσης Β΄ Μιλιούτιν, σχεδιάσει επεκτατική πολιτική επικίνδυνη για το Βυζάντιο, την οποία εγκαινίασε με επέκταση προς την Μακεδονία, αλλά και με την προσπάθεια να αντλήσει ενισχύσεις από την Παπική δύση, υποσχόμενος μάλιστα την προσχώρηση του λαού του στις παπικές κακοδοξίες, χωρίς όμως να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο[7].

Μετά τον θάνατο του Στεφάνου Ούρεση Β΄ Μιλιούτιν, την εξουσία των Σέρβων ανέλαβε ο Στέφανος Ούρεσης Γ΄ Ντετσάνσκι και εστέφθη Κράλης (Βασιλεύς) μαζί με τον νεαρό υιό του Στέφανο Ούρεση Δ΄ Δουσάν το 1322.

Αυτός προσπάθησε, για εσωτερικούς λόγους να συνάψει σχέσεις με τον Πάπα Ιωάννη ΚΒ΄, ο οποίος προετοίμασε μάλιστα Ιεραποστόλους του να κατηχήσουν τον Σερβικό λαό. Τα σχέδια του, όμως, δεν τελεσφόρησαν. Τότε στράφηκε ο Ούρεσης προς το Βυζάντιο, αφού νυμφεύθηκε την κόρη του πανυπερσεβάστου Ιωάννου, ανιψιά του Ανδρονίκου Β΄. Μετά τον γάμο αυτόν και με την συνεργασία του πεθερού του επανακατέλαβε την Βορειοανατολική Μακεδονία και έφτασε μέχρι τις Σέρρες, συμμαχήσας αργότερα και με τον Ανδρόνικο Β΄ και ιδίως αναμειχθείς στον εμφύλιο

[7] Πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου Μακρυστάθη, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997, σ. 21.

πόλεμο μεταξύ Ανδρονίκου Β΄ και του εγγονού του Ανδρονίκου Γ΄, και αργότερα του Ιωάννου Ε΄ Παλαιολόγου, πατέρα του Μανουήλ Β΄ (συζύγου της Ελένης – Υπομονής), ενώ ο Ιωάννης ήταν ακόμα ανήλικος (έντεκα ετών).

Την 8η Σεπτεμβρίου 1331 μ.Χ., ο Στέφανος Ούρεσης Δ΄ ο Δουσάν, φονεύει τον Πατέρα του και καταλαμβάνει την εξουσία στεφόμενος Κράλης των Σέρβων. Αυτός, αμέσως μετά την στέψη του, εξεδήλωσε τις επεκτατικές του βλέψεις κατά του Βυζαντινού κράτους μηδέ της Κωνσταντινουπόλεως εξαιρουμένης. Έτσι εκμεταλλεύτηκε τον Β΄ Εμφύλιο πόλεμο, μεταξύ Καντακουζηνού και της συζύγου του αποβιώσαντος Ανδρονίκου Γ΄ (1341) Άννης της Σαβοΐας (με την συνεργασία της με τον Πατριάρχη Αλέξιον Απόκαυκον) μητέρας και επιτρόπου του ενδεκαετούς Διαδόχου του Ανδρονίκου Γ΄, Ιωάννου Ε΄ Παλαιολόγου[8].

Χαρακτηριστικό του εμφυλίου αυτού πολέμου – γράφει ο Βασίλιεφ[9] – ήταν η συμμαχία και συμμετοχή πότε με την μία και πότε με την άλλη πλευρά, ξένων λαών, που εξυπηρετούσαν δικούς τους πολιτικούς σκοπούς. Τέτοιοι λαοί ήταν Σέρβοι, Βούλγαροι και κυρίως Τούρκοι.

Ο Στέφανος Δουσάν, βοηθώντας – δήθεν – τον Καντακουζηνό, βρήκε την ευκαιρία να καταλάβει πολλές πόλεις της Βυζαντινής Μακεδονίας, όπως την Έδεσσα, την Βέροια, τα Σέρβια και να φτάσει μέχρι τα σύνορα της Θεσσαλίας, τον Πλαταμώνα, απειλώντας την Θεσσαλονίκη και ασκώντας έλεγχο σε όλη την Χαλκιδική και το Άγιο Όρος. Το 1343 επεκτάθηκε και προς την Δυτική πλευρά της Μακεδονίας, αλλά και προς την Θράκη καταλαβών το Διδυμότειχο και τις Σέρρες (25 Σεπτεμβρίου 1345). Μόνο η Θεσσαλονίκη απέμεινε.

Στο Διδυμότειχο έλαβε τον τίτλο του Τσάρου και εξεδήλωσε τις βλέψεις του προς την Κωνσταντινούπολη. Εδώ σημειώνουμε τα λόγια του Καντακουζηνού, όπως μας τα μεταφέρει ο Βασίλιεφ[10]: « Ο Βασιλεύς (KRAL) επλησίασεν τάς Σέρρας και τάς κατέλαβεν. Ύστερα από το γεγονός αυτό νοιώθοντας μια εξαιρετικήν έπαρσιν και βλέποντας τον εαυτό του κύριο του μεγαλύτερου μέρους της Αυτοκρατορίας, ανεκήρυξεν τον εαυτόν του Τσάρο των Ρωμαίων και των Σέρβων». Δεν είχε σκοπό

---

[8] Πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου Μακρυστάθη, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997, σ. 22.

[9] Α.Α. Βασίλιεφ, «*Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*» ΒΙΠΕΡ Τεύχος 4, Εκδόσεις ΠΑΠΥΡΟΣ, 1971, σ. 168.

[10] Α.Α. Βασίλιεφ, «*Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*» ΒΙΠΕΡ Τεύχος 5, Εκδόσεις ΠΑΠΥΡΟΣ, 1971, σ. 21.

απλώς να καταλάβει ολόκληρη την Αυτοκρατορία και να εκδιώξει τους έλληνες, επεκτείνων μία Σερβική Αυτοκρατορία. Ο Βασίλιεφ, λέει ότι[11] «Το Βασίλειον της Σερβίας και όλες οι προσαρτημένες Σλαυϊκές περιοχές θα αποτελούσαν απλώς μέρος της Αυτοκρατορίας των Ρωμαίων της οποίας αρχηγός θα ήτο ο ίδιος». Την 16η Απριλίου 1346 στα Σκόπια πρωτεύουσά του, έγινε η επίσημη ανακήρυξη τους σε Αυτοκράτορα «Σερβίας και Ρωμανίας».

Στις εορτές αυτές ήταν παρόντες εκτός από Σέρβους αξιωματούχους και τον νεοεκλεγέντα Πατριάρχη Σερβίας, και Βουλγαρικός και Ελληνικός Κλήρος, από τις κατεκτημένες περιοχές, ο Πρώτος του Αγίου Όρους επικεφαλής όλων των ηγουμένων των Μονών, μηδέ εξαιρουμένων και πολλών αναχωρητών και ερημιτών του Άθω, και πάρα πολλοί Έλληνες πνευματικοί άνθρωποι των κατακτημένων περιοχών.

Μετά από αυτά και μέχρι την 20η Δεκεμβρίου του 1355, όταν και πέθανε, χωρίς να μπορέσει να πραγματοποιήσει τα σχέδιά του καταλαμβάνων την Κωνσταντινούπολη, το κράτος του Δουσάν «περιλάμβανεν ολόκληρον την Μακεδονίαν, εκτός της Θεσσαλονίκης, την Δυτικήν Θράκην, την Ήπειρον, την Αιτωλία, την Ακαρνανίαν, μέχρι του Κορινθιακού, και την Θεσσαλίαν. Ήταν το μεγαλύτερο κράτος εις έκτασιν της Βαλκανικής και το Ισχυρότερον»[12].

Το κράτος όμως αυτό, δεν επέζησε μετά τον θάνατο του δημιουργού του Στεφάνου Δουσάν, γιατί δεν είχε ισχυρές βάσεις και εσωτερική ενότητα. Έτσι διαλύθηκε και τα τμήματά του περιήλθαν στα χέρια διαφόρων ηγεμόνων εξελληνισμένων. Έγινε, κατά μίαν έκφραση του Καντακουζηνού «Χίλια κομμάτια» (Ιστορ. ΙΙΙ, 315).

Εκείνα, όμως, τα οποία εμείς έχουμε να παρατηρήσουμε είναι:

α) Μπορεί να επεξετάθη ο Σερβικός Στρατός δια των όπλων, στην Ελληνική γλώσσα, την Ελληνική Παιδεία, τον Ελληνικό τρόπο ζωής, και γενικώς επικράτησε στο έθνος αυτό ένας εκτεταμένος Εξελληνισμός. Ο ίδιος ο Δουσάν στα πάσης φύσεως Διατάγματά του και στην εσωτερική και διεθνή αλληλογραφία του, χρησιμοποιούσε την Ελληνική Γλώσσα, υπογράφων, όπως οι βυζαντινοί Αυτοκράτορες, με κόκκινο μελάνι.

---

[11] Α.Α. Βασίλιεφ, «*Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*» ΒΙΠΕΡ Τεύχος 5, Εκδόσεις ΠΑΠΥΡΟΣ, 1971, σ. 22.

[12] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμος Θ΄, Αθήνα 2009, σ. 182.

β) Έγινε σχεδόν κατεστημένο, Σέρβοι αξιωματούχοι και πολύς απλός κόσμος, να επιδιώκει «μικτούς» γάμους με Ελληνοβυζαντινά και ιδίως ηγεμονικά πρόσωπα. Παρατηρήθηκε δηλαδή ένας εκτεταμένος Ελληνοσλαυϊκός «συγκρητισμός». Δηλαδή, μία ταύτιση, ανάμειξη και αλλοίωση παντός Σλαβικού με κυρίαρχα τα Ελληνοβυζαντινά στοιχεία.

Τόση ήταν η ανάμειξη αυτή, ώστε θα μπορούσαμε να αντιστρέψουμε την ανθελληνική και κακόβουλη θεωρία, που διετύπωσε στις αρχές τοι ΙΘ΄ αιώνα ο FALLMEAYER, σύμφωνα με την οποία «ούτε μια σταγόνα Ελληνικού αίματος δεν ρέει στις φλέβες του Χριστιανικού πληθυσμού της συγχρόνου Ελλάδος», λόγω των καταλήψεών τους από τους Αλβανούς και τους Σλαύους. Δυνάμεθα να υποστηρίξουμε, ότι μάλλον ούτε μία σταγόνα αίματος των κατακτητών δεν έμεινε από του να μην εμποτισθεί από το υποδουλωθέν μεν, διά των όπλων, αλλά εμβολιάζον τους κατακτητές του, Ελληνορθόδοξο Πνεύμα και αίμα.

γ) Ο Δουσάν όχι μόνο σεβάστηκε την Ελληνορθόδοξη Εκκλησία στις Ελληνικές περιοχές, που κατέλαβαν, αλλά μάλλον υπετάχθη σε αυτήν και ιδίως στις Μονές του Αγίου Όρους, στις οποίες όχι μόνο πρόσφερε πάσης μορφής βοήθεια και προστασία, αλλά και μετέβη εκεί και έμεινε ταπεινός προσκυνητής επί ολόκληρο τετράμηνο.

Οι επιδράσεις αυτές διατηρήθηκαν και στους πολλούς διαδόχους του.

Ίσως η αυτοκρατορία του να κατακερματίσθη σε διαφόρους μικρές ηγεμονίες. Ο Εξελληνισμός, όμως παρέμεινε και παρελήφθη από τους διαφόρους ηγεμόνες και προπάντων από τους δύο ανιψιούς του Δουσάν, αδελφούς Δραγάση (Κωνσταντίνο και Ιωάννη). Ο Καθηγητής Δ. Ζακυνθηνός γράφει[13]: «Ο Δουσάν, όπως και ο σύγχρονός του Γρηγοράς παρετήρησεν, εκυβέρνησεν κατά την ειθισμένοις Ρωμαίοις δίαιταν»… Ο διαμελισμός του Σερβικού κράτους εδημιούργησεν ιδιοτύπους ηγεμονίας υπό εξελληνισθέντας δυνάστας, οι οποίοι προσέθεταν εις τους τίτλους των το όνομα των Παλαιολόγων και όπως λέγει ο Ν. Ιόργκα, «ετερμάτισαν την βασιλείαν των με την συνείδησιν ότι είχον εγκαταλείψει τον Σλαυϊκόν χαρακτήρα και ότι είχον γίνει αποδεκτοί εις τους κόλπους της Βυζαντινής κοινότητος».

Ο κατακερματισμός του κράτους του Δουσάν και χωρισμός του σε μικρές ηγεμονίες δεν απέβη υπέρ του επίσης κατακερματισμένου και αδυνάμου, εκείνη την εποχή, Βυζαντινού Ελληνισμού, αλλά υπέρ των Τούρκων, που σχεδόν προσκεκλημένοι

---

[13] Νεώτερον Εγκυκλοπεδικόν Λεξικόν «*ΗΛΙΟΣ*», Τόμος ΕΛΛΑΣ Α΄, 1980, σ. 427.

στις διαφόρους φυλετικές διαμάχες, είχαν περάσει σε Ευρωπαϊκό έδαφος και είχαν αρχίσει να καταλαμβάνουν τις Θρακικές περιοχές.

Οι εξελληνισμένοι Σλαβικοί ηγεμόνες εντός είκοσι ετών, από τον θάνατο του Δουσάν, είχαν γίνει υποτελείς των Τούρκων και πολλάκις υποχρεώνονταν να συμμετάσχουν σε πολεμικές επιθέσεις εναντίον αλλήλων υπό τουρκικών δυνάμεων.

Αυτήν την εποχή και υπό αυτές τις δύσκολες Εθνικές, Κοινωνικές και Πνευματικές συνθήκες και ειδικότερα, μεταξύ των ετών 1355, όταν πέθανε ο Στέφανος Δουσάν και άρχισε ο κατακερματισμός του Σερβικού κράτους και του έτους 1365, τοποθετείτε η γέννηση της Ελένης (Αγίας Υπομονής).

Ο Φιλόσοφος του Μυστρά και οραματιστής για την εποχή εκείνη του «νέου Ελληνισμού» Γεώργιος Γεμιστός – Πλήθων, σε «ΜΟΝΩΔΙΑΝ ΕΙΣ ΕΛΕΝΗΝ (ΥΠΟΜΟΝΗ) ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑΝ», γράφει[14]: «δεν είναι εύκολον να εύρη κανείς ομοίαν με αυτήν γυναίκα, ανάμεσα σε άλλας που να έχουν τα ίδια αξιώματα, ούτε άλλην με τόσα χαρίσματα και με τόσας εναρέτους πράξεις. Αυτή το μεν γένος Θράττα ην». Δεν την ονομάζει ο Γεμιστός «Σλαύαν» αλλά «Θράτταν» και στην συνέχεια ομιλεί για ιδιαίτερο γένος Θρακών, το οποίο, κατ' αυτόν, είναι και παλαιό και μέγιστο, ανάμεσα σε όσα κατοικούσαν στην τότε οικουμένη, μεταξύ Ίστρου του Ευξείνου πότου και των Ιταλικών συνόρων, αλλά και μέχρι την «διά το ψύχος αοίκητον» πέρα του Ίστρου περιοχή. Χαρακτηρίζει δε το γένος αυτό «Ομόγλωττον». Ομιλεί, ακόμη, ο Γεμιστός για το γένος αυτό των Θρακών, ότι ήταν ευγενές από αρχαιοτάτων χρόνων. Μάλιστα αναφέρει ότι ο Εύμολπος ήταν Θράξ, ο οποίος έγινε γνωστός στα Ελευσίνια Μυστήρια και έμεινε στην ιστορική μνήμη αθάνατος και ότι οι Έλληνες έμαθαν να τιμούν τον χορό των Μουσών από τους Θράκες, σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «Το Μούσας τιμών έθνος ουκ άμουσον ουδ' απαίδευτον, ουδέ γε το της ψυχής ανθρωπίνης τη αθανασία νομίζον αγενές».

Της ενδόξου και ευφορωτάτης παρά τον Αξιό ποταμό Άρχοντας, ήταν ο πατέρας της βασιλίδος – Ελένης (Υπομονής) – λέει ο Γεμιστός. Και συνεχίζει με κάποια υπερβολή, λέγων, ότι όσοι πίνουν νερό, δηλαδή όσοι γεννιώντουσαν και μεγάλωναν στην περιοχή αυτή, διακρίνονταν για την ανδρειοσύνη, την ευγένεια, την δικαιοσύνη και την πιστότητα στις φιλίες τους, αρετές τις οποίες διέθεταν τόσο ο πατέρας, όσο και κυρίως η θυγατέρα αυτού, η Ελένη (αγία Βασίλισσα) όπως την

[14] Σπυρίδωνος Λάμπρου, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος: «*Μονωδία εις Ελένην (Υπομονήν) Παλαιολογίναν*».

ονομάζει ο Γεμιστός. «Τοιούτου πατρός γεγονυῖα ἡ μήτηρ τῶν ἡμετέρων βασιλέων καί ἡγεμόνων, ἥτις, ἐγήματο (ἐνυμφεύθη) τόν πατέρα αὐτῶν».

Από τις πηγές, που διαθέτουμε, γνωρίζουμε: Ότι είναι Κόρη ενός από τους ηγεμόνες κληρονόμους του Δουσάν, του Κωνσταντίνου Δραγάση, ο οποίος μαζί με τον αδελφό του Ιωάννη ηγεμόνευε του σημερινού Βουλγαρικού τμήματος της Βορειοανατολικής Μακεδονίας και ειδικότερα της μεταξύ Στρυμώνος και Αξιού ποταμού περιοχής. Ότι έγινε φόρου υποτελής στους Τούρκους υπό τον Βαγιαζήτ Πασσάν ο Δραγάσης. Μετά την νίκη του Βαγιαζήτ στον Έβρο (26 Σεπτεμβρίου 1371) και περισσότερο μετά την μάχη στο Κοσυφοπέδιο, όταν θανατώθηκε μεν ο Βαγιαζήτ, αλλά συνετρίβησαν οι Σερβικές δυνάμεις από τον υιό του Βαγιαζήτ, τον Μουράτ τον Β΄(15 Ιουνίου 1389). Έτσι λίγο πριν να στεφθεί Βασιλεύς – Αυτοκράτωρ, διαδεχόμενος τον πατέρα του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο, ο Μανουήλ Β΄ (16 Φεβρουαρίου 1391) Παλαιολόγος, νυμφεύτηκε την Ελένη, θυγατέρα του ηγεμόνος Κωνσταντίνου Δραγάση. Και ότι τέλος, ο ηγεμών Κωνσταντίνος Δραγάσης εφονεύθη την 17η Μαΐου 1395 σε μια αιματηρή μάχη στην πεδιάδα του ROVINE, μαχόμενος ως υποτελής στο πλευρό των Οθωμανών εναντίον του Σλαύου πρίγκιπα της Βλαχίας, Μιρτσέα.

Δεν γνωρίζουμε αν η μητέρα της ήταν Σλαύα. Πιθανολογούμε, ότι πρέπει να ήταν Ελληνίς, κατά την συνήθεια των ηγεμόνων τότε. Δεν γνωρίζουμε αν είχε αδέλφια και τί απέγιναν μετά τον θάνατο του πατρός της. Και γενικώς δεν γνωρίζουμε τίποτα το οικογενειακό της, παρά μόνο ότι πρέπει ο πατέρας της να ήταν αξιόλογο και σοβαρά εξ ελληνισθέν πρόσωπο, αν λάβουμε υπόψιν ότι, ο υιός της Ελένης – Αγίας Υπομονής, Κωνσταντίνος, ο τελευταίος Αυτοκράτορας, που ήταν σταθερά πιστός στις Χριστιανικές Ελληνοεθνικές και Οικογενειακές παραδόσεις, δεν έφερε μόνο το μικρό όνομα του Παππού του, αλλά από σεβασμό στην προσωπικότητά του, συνήθιζε να φέρη και το επώνυμό του, δηλαδή Δραγάσης.

Απ' όλα αυτά και εκ των όσων στοιχείων, για την μετέπειτα από τον γάμο και μέχρι του θανάτου της το 1450 ζωή και πολιτεία της, θα σημειώσουμε, μπορούμε ανεπιφυλάκτως να υποστηρίξουμε, ότι η Αγία Υπομονή, ήταν, μάλλον, Ελληνίς, παρά «Σλαύα». Τουλάχιστον, ήταν κατά την καρδιά, την βιωτή, την πίστη της στην Ορθόδοξη Εκκλησία, Ελληνίς και μόνο από πατρικό γένος «Σλαύα». Γι' αυτό και με ιερό δέος φέρεται να δέχεται τον τίτλο (ΕΛΕΝΗ Η ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΑΥΓΟΥΣΤΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΣΣΑ ΡΩΜΑΙΩΝ Η ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑ) που είναι γραμμένος άνωθεν

της κεφαλής και αριστερά της Παναγίας Μητρός στην εικόνα – μινιατούρα, του Λούβρου[15].

[15] Πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου Μακρυστάθη, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997, σ. 28.

2. 4. Παράρτημα κειμένων και εικόνων

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ

ΜΟΝΩΔΙΑ ΕΙΣ ΕΛΕΝΗΝ (ΥΠΟΜΟΝΗΝ) ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑΝ

Τῇ τῶν ἡμετέρων βασιλέων τε καὶ ἡγεμόνων μητρὶ τῇ ἄρτι δὴ ἐκ τοῦδε τοῦ βίου οἰχομένῃ ἆρ' ἢ οὐκ ἄξιον ἔπαινον ἀποδοῦναι ἢ οὐ ῥᾴδιον τὸ τοιοῦτο καὶ τοῦ τυχόντος ἐπαινέτου; Καὶ μὴν

Οἱ κώδικες οἱ περιέχοντες τὴν μονῳδίαν τοῦ Γεμιστοῦ εἰς Ἑλένην τὴν σύζυγον Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου, τὴν ὡς μοναχὴν κληθεῖσαν Ὑπομονήν, εἶνε οἱ ἑξῆς·

Α = Ἀμβροσιακῆς βιβλιοθήκης Μεδιολάνου Μ 41 sup., φ. 31^{α} - 34^{β}, αἰῶνος ιε'. Ἡ μονῳδία γέγραπται ὑπὸ δύο χειρῶν, ὧν ἡ μὲν πρώτη, ἡ αὐτὴ ἡ γράψασα πλὴν ἄλλων καὶ τὴν μονῳδίαν τοῦ Γεμιστοῦ εἰς τὴν Κλεόπην Παλαιολογῖναν, ἐξικνεῖται μέχρι τῶν λέξεων *πολλῶν καὶ ἀγαθῶν παίδων μητέρα γεγονυῖαν* (ἴδε κατωτέρω σ. 273,9), ἡ δὲ δευτέρα ἔγραψεν ἐν συνεχείᾳ τὰ λοιπὰ *καὶ τῶν μὲν αὐτῶν βασιλέων* μέχρι τέλους.

a = Ἀμβροσιακῆς βιβλιοθήκης Μεδιολάνου & 145 sup., αἰῶνος XVI.

Β = Βιέννης Καισαροβασιλικῆς βιβλιοθήκης Theol. CCLVI, φ. 232^{β} - 233^{α} αἰῶνος ιε'. Τὸ φ. 233^{β} ἄγραφον, τῆς μονῳδίας μενούσης ἀτελοῦς μετὰ τὰς λέξεις *πολλῶν καὶ ἀγαθῶν παίδων μητέρα γεγονυῖαν*. Ἴδε κατωτέρω σ. 273,9. Πρβλ. ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ τοῦ κώδικος Α καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τοῦ κώδικος Ο.

β = Βιβλιοθήκης Βατικανοῦ Vaticanus graecus 1374 ἐπὶ περγαμηνῆς, αἰῶνος ιε'.

Ε = Ἐσκουριάλου Τ—ΙΙ—1, φ. 55^{α} - 57^{β}, αἰῶνος ις'.

g = Νεαπόλεως βιβλιοθήκης Ἱερωνυμιτῶν (Gerolamini ἢ Oratoriana) XXII—I, φ. 259^{α} κ. ἑ., αἰῶνος ιε', κτῆμα Ἰωάννου Δοκειανοῦ.

I = Μαδρίτης CXV, φ. 138^{β} - 146^{α}, αἰῶνος ιε', χειρὶ Κωνσταντίνου Λασκάρεως.

J = Βιβλιοθήκη Βατικανοῦ Vaticanus graecus 1014.

1. *Τῇ* Ω : *Τὴ* Λ *τε (τὲ)* Ω : λείπει Lνp *ἡγεμόνων* Ω : *οἰγεμόνων* p : *ἡγουμένων* AP 2. *οἰχομένῃ* Ω : *οἰχομένῃ* I : *οἰχομένην* Pl *ἆρ' ἢ* Ω : *ἆρ' ἢ* μN : *ἄρ ἢ* OR : *ἀρ' ἢ* ν : *ἄρ' ἢ* Β : *ἄρ ἢ* p : *ἀρ* L : *ἀρ'* l *ἔπαινον* Ω : *ἔπαινον ἔπαινον* Op : *ἐπαινον* N 3. *οὐ* μN : λείπει Ω *τὸ τοιοῦτο* ἐν συνεχείᾳ τοῦ κειμένου Ω : *τὸ τοιοῦτο* ἄνωθεν N : *τὸ τοιοῦτον* ABl : *τοῦτο* I *τοῦ* Ω : *τὸ τοῦ* μ : λείπει Π *τυχόντος* Ω : *τυχόντως* Pl

οὐ πολλαῖς ἄν τις αὐτὴν εὕροι ὁμοίαν τῶν ἐφ' ὁμοίου σχήματος γεγενημένων, οὐδ' ὀλίγα τὰ ὑπάρξαντα αὐτῇ τῶν καλῶν.

Αὕτη τοίνυν τὸ μὲν γένος Θρᾶττα ἦν· οἱ δὲ Θρᾷκες παλαιόν τε τὸ γένος καὶ ἐν γενῶν τοῖς μεγίστοις τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην

Λ = Βιβλιοθήκης Βατικανοῦ Vaticanus graecus 1398, φ. 26^{β} - 31^{β}, αἰῶνος ις'.

l = Λουγδούνου βαταβικοῦ (Leyden) βιβλιοθήκης πανεπιστημιακῆς Vossianus Miscell. 43, αἰῶνος ιε', φ. 1^{α} - 2^{β}. Δύο μόνον φύλλα, ἐφ' ὧν ἐπικεκολλημένος χάρτης διαφανής, μέχρι καὶ τῶν λέξεων *τὴν τύχην εὐτυχὴς* (ἴδε κατωτέρω σ. 274,1). Τὸ φ. 1 ἐσχισμένον κάτω, διὸ οὐκ ὀλίγα κενὰ ἐν τῷ σωζομένῳ μέρει. Σημειωτέον δέ, ὅτι τὸ φ. 1^{β} δὲν περιέχει ἐκ συγχύσεως τὴν συνέχειαν τῆς μονῳδίας μετὰ τὰς λέξεις *τοῦ βίου* ... μεθ' ἃς κενὸν ὀλίγων λέξεων ἐκ σχίσεως τοῦ φύλλου (ἴδε κατωτέρω σ. 270,1), ἀλλὰ μέρος τῆς εἰς Κλεόπην μονῳδίας τοῦ Γεμιστοῦ, τὸ ἀπὸ τῶν λέξεων *τῶν αἰσχρῶν καὶ βλάβην* μέχρι τέλους, μεθ' ἃς ἕπονται ἐν φ. 2^{α} - 2^{β} τἀπὸ τῶν λέξεων *οὐ τὸ ὕδωρ* (ἴδε κατωτέρω σ. 270,3) μέχρι τῶν *τὴν τύχην εὐτυχής*.

L = Λαυρεντιακῆς βιβλιοθήκης Plut. LVI, cod. 18 φ. 120^{α} κ. ἑ., αἰῶνος ιε'.

M = Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης 519, φ. 95^{β} κ. ἑ., αἰῶνος ιε'.

N = Νεαπόλεως Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ΙΙΙ—Ε—19 φ. 12^{α} - 15^{α}, αἰῶνος ιε', μετὰ νεωτέρων προσθηκῶν καὶ διορθώσεων, ἐξικνουμένων μόνον μέχρι τῶν λέξεων *τούτου τοῦ γένους*. Ἴδε κατωτέρω σ. 270,1.

ν = Νεαπόλεως Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ΙΙΙ—Β—5, κῶδιξ Θουκυδίδου, αἰῶνος ιε', οὗ τὸ πρῶτον παράφυλλον περιέχει μόνον μέρος τῆς μονῳδίας μέχρι τῶν λέξεων *χώρας τε ἄρχων οὐ φαύλης*. Ἴδε κατωτέρω σ. 270,2.

O = Ὀξωνίου Βοδληιανῆς βιβλιοθήκης Βαροκκικὸς 33, φ. 217^{α} - 218^{β}, αἰῶνος ιε' τελευτῶντος. Ἡ μονῳδία μένει ἀτελὴς ἐν ταῖς λέξεσι *πολλῶν καὶ ἀγαθῶν παίδων μητέρα γεγονυῖαν*. Ἴδε κατωτέρω σ. 273,9. Πρβλ. ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ τοῦ κώδικος Α.

o = Ὀξωνίου Βοδληιανῆς βιβλιοθήκης Βαροκκικὸς 114, φ. 189^{α} - 139^{β}, αἰῶνος ιε'.

Π = Παρισίων Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης 1760, φ. 225^{α} - 227^{α}, αἰῶνος ις', κῶδιξ ἐκγραφεὶς ὑπὸ Μιχαὴλ Σουλιάρδου τοῦ Ναυπλιέως.

1. *οὐ* Ω : *ου* N *πολλαῖς* Ω : *πολλάκις* π *αὐτὴν εὕροι* Ω : *αὐτὴν εὕρην εὕροι αὐτὴν* I *σχήματος* Ω : *σχῆ* V 2. *γεγενημένων* Ω : *γεγενημένην* Ιν *ὀλίγα τὰ* Ω : *ὀλιγάτα* l *τῶν καλῶν* Ω : *τῶ καλῶς* P 3. *Θρᾶττα (θρᾶττα)* Ω : *θᾶττα* I : *θράττα* νV *δὲ* Ω : *δὴ* β *Θράκες* lνÔp *παλαιόν τε (παλαιόν τὲ)* Ω : *παλαιῶν τε* N : *παλάιῶν τε* μν 4. *τὸ* λείπει Ε *ἐν γενῶν* Ω : *εὐγενῶν* BβgΛνoPVl

ἀριθμούμενον οὐχ ὅσον ἐντὸς Ἴστρου ἀπὸ Εὐξείνου πόντου ἔς τ' ἐπὶ Ἰταλίαν καθήκει, ἀλλὰ καὶ ὅσον Ἴστρου πέραν τοῖς ἐπὶ τάδε ὁμόγλωττον ἔς τε ἐπ' Ὠκεανόν τε τὸν ἐκεῖ νέμεται καὶ ἤπειρον σχεδόν τοι τὴν ἀοίκητον διὰ ψῦχος. Πολὺ δὲ κἀκεῖνο καὶ τοῦ ἐπὶ τάδε τοῦ Ἴστρου πολλῷ πλέον. Καὶ μὲν δὴ οὐδὲ φαῦλον ἐκ παλαιοῦ

P = Παρισίων Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Suppl. grec 907, φ. 121β - 132β, αἰῶνος ις' κατ' ἀντίγραφον Χριστοφόρου Auer.

p = Πάρμας 3062 (Π—ΙΙΙ—125) ex bibliotheca Joh. Bern. de Rossi, αἰῶνος ιε', ἐκγραφεὶς ὑπὸ Δημητρίου Ῥαοὺλ Καβάκη.*

R = Ῥικκαρδιανῆς βιβλιοθήκης Φλωρεντίας 76 (K. I. 28), φ. 102α κ. ἑ., αἰῶνος ιε.

S = Βιβλιοθήκης Βρεττανικοῦ μουσείου Additional 10065, φ. 101α - 104α, αἰῶνος XVI (Τὸ αὐτὸ εἶνε ὁ Εἰς τὴν βασιλίδα Ἑλένην ἐπικήδειος ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι φ. 118β - 120β;).

1. *ἀριθμούμενον* Ω: *ἀριθμουμένων* μ *οὐχ* Ω: *οὐχ'* ΒΛΙΜνπ *ὅσον* Ω: *ὅσονσον* p: *ὅσον* (γένος) N 1. καὶ 2. *ἴστρου* Ω: *οἴστρου* P *ἔς τ'* ΙΠΡ: *ἔς τε* Ω: λείπει pP 2. *ἐπὶ* Ω: *ἐπ'* Π: λείπει o *καθήκει* Ω: *καθίκει* V *ἀλλὰ* Ω: λείπει I *πέραν τοῖς* Ω: *πέραν τῆς* ΒΙoRV: *περ αὐτοῖς* I: *τῆς* OI *ἐπὶ τάδε* Ω: *ἐπιτάδε* IV 3. *ἐπ'* λείπει I *τε* Ω: *τε τὸν* Βπ: *τ'* Λ *τὸν* Ω: *τῶν* νV *νέμεται* Ω: *νέμετε* ν 4. *τοι* Ω: *τι* E: *τι* (οι) ΙΛνΡVΙ *ἀοίκητον* Ω: *ἀείκητον* E: *ἀοίκετον* π: *ἀφίκητον* I *διὰ ψῦχος* Ω: *διάψυχος* πV *πολὺ* Ω: *πολλὺ* ν *κἀκεῖνο* Ω: *κᾀκεῖνο* B: *κακεῖνο* ΕΝπRV *τοῦ* Ω: *τῶν* Λ: *τὸ* ΙμΝ 4-5. *ἐπὶ τάδε* Ω: *ἐπιτάδε* V 5. *τοῦ* Ω: λείπει R *ἴστρου* Ω: *οἴστρου* P *οὐδὲ* Ω *οὐδε* V

* Ἡ μονῳδία ἕπεται εἰς τὰ Γεωγραφικὰ τοῦ Στράβωνος, βιβλ. ια'. κ. ἑ. Ἐν τῷ ἐπὶ περγαμηνῆς παραφύλλῳ 1 ἔγραψεν ὁ τὸν κώδικα μελετήσας Γερμανὸς καθηγητὴς Kramer τάδε· Romae, in bibliotheca Vaticana (N° 173) asservatur codex, libros decem priores Geographiae Strabonianae continens, ejusdem formae, atque eadem in carta, eadem manu scriptus, qua parmensis hic: et notularum in utroque passim textus additarum eadem est indolis: in fine denique Vaticani, sic ut hujus parmensis descriptoris ac possessoris δημητρίου ἕλληνος legitur nomen ita ut duos hos codices conjunctos quondam fuisse, atque integrum Strabonis opus composuisse probabile sit.

In volumine Vaticano praeter Straboniana exstant πυθαγορικὰ ἔπη τὰ καλούμενα χρυσᾶ ab eodem Demetrio scripta, in quorum fine tum

τὸ ἔθνος, ἀλλ' ἀνδρεῖόν τε ἅμα καὶ τὰς δόξας οὐκ ἀμαθές. Ὁ γοῦν τὰς ἐλευσινίας τελετὰς Ἀθηναίοις ἐπὶ τῇ τῆς ψυχῆς ἀθανασίᾳ καταστησάμενος Εὔμολπος ἀνὴρ Θρᾷξ ἦν καὶ τόν γε τῶν Μουσῶν χορὸν Ἕλληνες παρὰ Θρᾳκῶν λέγονται μεμαθηκότες τιμᾶν. Τὸ δὲ Μούσας τιμῶν ἔθνος οὐκ ἄμουσον οὐδ' ἀπαίδευτον, οὐδέ γε τὸ ψυχῆς ἀνθρωπίνης τῇ ἀθανασίᾳ νομίζον ἀγενές.

s = Βιβλιοθήκης Βατικανοῦ Ottobonianus 189.

T = Μετοχίου Παναγίου Τάφου ἐν Κωνσταντινουπόλει 197, φ. 70α - 71β.

V = Βιβλιοθήκη Βατικανοῦ Vaticanus graecus 1002, φ. 83α - 85α, αἰῶνος ιε'.

Τὸ Ω ἐν ταῖς ὑποσελιδίοις σημειώσεσι κατωτέρω δηλοῖ πάντας τοὺς ἄλλους κώδικας πλὴν ἐκείνων ὧν ῥητῶς σημειοῦνται αἱ γραφαί.

Ἐξεδόθη δ' ἡ μονῳδία α') ὑπὸ ***Ἀνδρέου Μουστοξύδου (Μουστοξύδου καὶ Σχινᾶ*** Συλλογὴ ἑλληνικῶν ἀνεκδότων. Ἐν Βενετίᾳ. 1816. Τετράδιον γ' (Ἰουνίου) σ. 1 κ. ἑ. φέρει δὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Πλήθωνος μονῳδία ἐπὶ τῇ ἀοιδίμῳ δεσποίνῃ Ὑπομονῇ». β') ὑπὸ **Cyrillus** (Codices graeci manuscripti R. bibliothecae Borbonicae. Ἐν Νεαπόλει. 1832. Τόμ. Β' σ. 132 - 138) μετὰ

1. *ἔθνος* Ω: *ἔθνος* νπ: *γένος* I (γένος ἔθνος) *ἀνδρεῖόν τε* Ω: *ἀνδρεῖον τὲ (τεὶ)* EgIOoΠπVMp *ἀμαθὲς* Ω: *αμαθὲς* V *γοῦν* Ω: *γ' οὖν* B: *γοῦν* o 2. *ἐλευσινίας* Ω: *ἐλευσινείας* AEgoΠπPS *ἀθηναίοις* Ω: *ἀθηναῖοις* ν 3. *καταστησάμενος* Ω: *κατάστησάμενος* P *εὔμολπος* Ω: *εὔμολπος* ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ῴᾳ *εὔμολπος, θρᾶξ* καὶ κατωτέρω *μουσῶν εὕρεμα θρακῶν* p: *ἄμολπος* Π *θρᾶξ (θρᾷξ)* Ω: *Θρᾶξ* ἐκ τοῦ *Θρὰξ* I: *Θρὰξ* ἐκ τοῦ *θρᾶξ* g: *Θρᾷξ* PS: *Θρὰξ* ΑΛLΙΜμνR: *Θρὰξ* p: *Θραξ* N *τόν γε* Ω: *τὸν ἔς γε* ΑΒΙΟo: *τὸν ἔς τε* ΕΠ: *τῶνδε* ν 4. *παρὰ* Ω: *παρὰ τῶν* LR *μεμαθηκότες* Ω: *μεμαθηκέναι* ΕΛΜ 5. *μούσας* Ω: *μουσας* P: *τὰς μούσας* Π *οὐδ'* ΑΒβΙΟoR: *οὐδὲ* Ω *ἀπαίδευτον* Ω: ἐν τῇ ῴᾳ ·/. γρ *ἀπαίδευτον* Π 6. *νομίζον* Ω: *νομίζων* Ιν

leguntur haec: πληρουμένου τοῦ τρίτου ἔτους τῆς ἀρχιερατείας τοῦ πάπα ἰντζενσίου ἔχομεν εἰς τὴν ῥώμην ἀφ' ὧν ἤλθομε κα ἔτος. Demetrium sub finem saeculi XV vixisse, et pythagorica, atque haud dubie Straboniana quoque haec tertio pontificatus Innocentii VIII anno descripsisse, liquet. Quae confirmantur nota quadam ad locum libri XIII a Demetrio adjecta, in qua Sixti II et bibliothecae Vaticanae ab eo insitutae mentio fit. Dicit enim: *ὥσπερ οἱ πρὸ αἰσσου τοῦ πάππα ἀρχιερεῖς· συνῆξαν μέν, ἔμενον δὲ ἄχρηστα· ἀλλ' οὗτος καὶ ταῦτα εἰς φῶς ἤγαγεν, φιλανθρώπως ποιῶν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ πρὸς ταῦτα· καὶ τὴν ἔνδοξον βιβλιοθήκην ἐτελίωσεν.*

Gustavus Kramer prussianus.

Καὶ τὸ μὲν σημείωμα τοῦτο τὸ εἰς τὸ τέλος τῶν ὑπὸ τοῦ Kramer γεγραμ-

Τούτου τοῦ γένους ὁ τῆς ἄρτι δὴ μετηλλαχυίας τὸν βίον βασιλίδος πατὴρ ἦν χώρας τε ἄρχων οὐ φαύλης παρ' Ἀξιὸν ποταμόν, οὗ τὸ ὕδωρ ἐν ποταμίων ὑδάτων τοῖς κρατίστοις καὶ ὑγιεινοτάτοις πίνειν ἐστί, καὶ αὐτὸς ἐν ἀνδρῶν τοῖς ἀνδρειοτάτοις καὶ δικαιοτάτοις τυγχάνων καὶ τά γε πρὸς τοὺς φίλους πιστοτάτοις.

λατινικῆς μεταφράσεως κατὰ τὸν κώδικα N. Ὁ **Cyrillus** ἐμελέτα νὰ ἐκδώσῃ τὴν μονῳδίαν ταύτην ἤδη τῷ 1816 ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Andres, οὐ μόνον ὁ Πρόδρομος ἐξεδόθη τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐν Νεαπόλει, ἀλλά, διακοπέντος τοῦ ἔργου ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Andres, ἔμεινεν ἀνέκδοτος ἡ μονῳδία. Ἴδε ***Μουστοξύδου - Σχινᾶ*** ἔνθ' ἀνωτ. σ. 28. Συμπεριελήφθη δ' ἔπειτα αὕτη ὑπὸ τοῦ Cyrillus εἰς τὸν κατάλογον τῶν κωδίκων Νεαπόλεως· γ') ὑπὸ **Migne** (Patrologia graeca. Ἐν Παρισίοις. 1866. Τόμ. ΡΞ' σ. 951-8) κατὰ τὸν κώδικα Π. Ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ λείπουσι τὰ ἀπὸ τῶν λέξεων *ἐς πλείω διακεκριμένη* (ἴδε κατωτέρω σ. 276,1) μέχρι τῶν *αὐτοὺς ἀποκτιννύντες* (σ. 278,4).

Ἐπιγράφεται δ' ἡ μονῳδία ὧδε· *Τοῦ πλήθωνος* (*Τοῦ αὐτοῦ πλήθωνος* O: λείπουσι π) *μονῳδία ἐπὶ τῇ ἀοιδίμῳ* (*ἀοιδήμῳ* B) *καὶ* (λείπει O) *μακαρίτιδι δεσποίνῃ ὑπομονῇ* (*ὑπομόνῃ* π: *ὑπον*^ῇ B) ΑΒΙΟπ. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη τέθειται ἐν τῷ κώδικι π ὑπὸ τοῦ Hardt ex Cod. Caes. (=B). *Πλήθωνος ἐπιτάφιος ἐπεὶ τῇ δεσπείνῃ κερὰ ἑλένῃ* p. — *Πλήθωνος εἰς τὴν βασιλίδα ἑλένην ἐπικήδειος* M. — *Τοῦ πλήθωνος ἐπιτάφιος εἰς τὴν δέσποιναν* ∴ *ἑλένην* ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ *Γρ ὑπομονήν*. Ἐν τέλει δὲ τοῦ κώδικος ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐπιγραφὴ *Τοῦ πλήθωνος ἐπιτάφιος εἰς τὴν δέσποιναν* ∴ *ἑλένην* μετὰ τῶν ἐν τῇ ᾤᾳ σημειωμάτων *ν ἢ μονωδία καὶ* ∴ Γρ. *ὑπομόνην* L. — *Γεωργίου γεμιστοῦ ἐπιτάφιος ἐπὶ τῇ τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων ἡμετέρων μητρί* : P. — *Τοῦ αὐτοῦ μονωδία ἐπὶ τῇ ἀοιδίμῳ δεσποίνῃ ὑπομονῇ* R. — *Γεωργίου γεμιστοῦ μονωδία ἐπὶ τῇ δεσποίνῃ* N. — *Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κῦρ γεωργίου τοῦ γεμιστοῦ ἐπιτάφιος ἐπὶ τῇ εὐσεβεστάτῃ βασιλίδι κυρᾶ ἑλένῃ τῇ παλαιολογίνῃ τῇ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθείσῃ ὑπομονῇ μοναχῇ* (*μοναχῇ* μεθ' ὃ *μοναχ* διαγεγραμμένον Π) βΠ. — *Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλίδα ἑλένην ἐπικήδειος* Λ. — *Ἐπιτάφιος ἐπὶ τῇ τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων ἡμετέρων μητρί.* Ἕπονται *Ἄλλως· εἰς τὴν βασιλίδα ἑλένην ἐπικήδειος* E. — *Τοῦ αὐτοῦ ἐπικήδειος* (*ἐπικήδιος* S) *εἰς τὴν εὐσεβεστάτην καὶ ἁγίαν ἡμῶν δέσποιναν* (*κυρίαν* S) *ὑπομονὴν* g. — Ἀνεπίγραφος o. — *Τοῦ σοφωτάτου γεμιστοῦ μωνωδία εἰς τὴν δέσποιναν κυρὰν ἑλένην* l.

1. *τοῦ γένους* Ω: λείπουσι M *δὴ* Ω: λείπει ΛM *μετηλλαχυίας* Ω: *μετηλαχυίας* (λ superscript) BΛLMvpV: *μετηλαχείας* I: *μετηλαχείας* AOo *τὸν βίον* Ω. *τοῦ βίου* l 2. *ἦν* Ω: *ἦν* ν *φαύλης* Ω: λείπει P. Τὰ μετὰ τὴν λέξιν ταύτην λείπουσιν ἐν τῷ ν *παρ'* μπ: *παρὰ* Ω *ἀξιὸν* βLMPRV: *ἄξιον* EΠ: *ἀξειὸν* Ω 3. *ἐν* Ω: *ἐν ἐν* p *ποταμίων* LMμOπpR: *ποταμείων* Ω *ὑδάτων* Ω: *ἠδάτων* p: *ῥευμάτων* Π *κρατίστοις* Ω: *κΡατίστοις* E 4. *ἐστὶ* Ω: *ἐστι* μN: *ἐστὶν* l: λείπει I 5. *πιστοτάτοις* Ω: *πιστότατος* P

μένων συμπεριληφθὲν εὕρηται ἐν φ. 81β τοῦ κώδικος τῆς Πάρμας, παρέθηκα δ' αὐτὸ ἀνωτέρω μετὰ τῶν ἀνορθογραφιῶν τοῦ αὐτογράφου τοῦ Δημητρίου, ἅς, ἐπανορθωθείσας ὑπὸ τοῦ Kramer, ἀποκατέστησα μελετήσας τὸν κώδικα τὸ θέρος τοῦ 1903 ἐν τῇ Μαρκιανῇ τῆς Βενετίας, ὅπου μοι ἐστάλη κατ' ἐμὴν αἴτησιν, τὰ δὲ ἄλλα σημειωμάτια (notulae) τοῦ Δημητρίου, περὶ ὧν ποιεῖται λόγον ὁ Kramer, εἶνε μᾶλλον ἐπαναλήψεις ὀνομάτων, ἐπιγραφαὶ καὶ περιλήψεις, ἐξ ὧν ὁ βιβλιογράφος ἐξελέγχεται ὁμοίως ἀνορθόγραφος, καθ' ἃ καὶ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τῆς μονῳδίας τοῦ Γεμιστοῦ. Τὸ δὲ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Kramer γραφὲν ὑπ' αὐτοῦ prussianns διεγράφη, καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ γέγραπται ἄλλῃ χειρὶ borussus. Περὶ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς τὸν βιβλιοθηκάριον A. Pezzara ἐπιστολῆς τοῦ Kramer ἴδε Νέον Ἑλληνομνήμονα Τόμ. Δ', 1907, σ. 335 κ. ἑ. Αὐτόθι δ' ἐν σ. 336 ἐξέδωκα καὶ ἄλλο σημείωμα τοῦ βιβλιογράφου, τὸ ἐν φ. 249α, φέρον ὑπογραφὴν *δημήτριος*, γεγραμμένην ἄλλῳ μὲν μέλανι, ἀλλὰ πάντως τῇ αὐτῇ χειρί, δι' ἧς ἐγράφη τό τε σημείωμα ἐκεῖνο καὶ ὁ ὅλος κῶδιξ. Εἶνε δὲ ὁ βιβλιογράφος ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος Δημήτριος Ῥαοὺλ Καβάκης, οὗ τὸ ὄνομα φέρεται ἐν φ. 244α μετὰ τὸ τέλος τοῦ Στράβωνος, *δημητρίου ἕλληνος λακεδαιμονίου*, ὅπου τὸ *λακεδαιμονίου* εἶνε γεγραμμένον τῷ αὐτῷ ὠχροτέρῳ μέλανι καὶ τῇ αὐτῇ χειρὶ καὶ τὸ ἐν φ. 249β *δημήτριος*. Περὶ δὲ τοῦ Δημητρίου Ῥαοὺλ Καβάκη ἴδε Νέον Ἑλληνομνήμονα ἔνθ' ἀν. σ. 331 κ. ἑ.

Τοιούτου δὲ πατρὸς γεγονυῖα ἡ τῶν ἡμετέρων βασιλέων τε καὶ ἡγεμόνων αὕτη μήτηρ τῷ τούτων πατρὶ ἐγήματο, πολλῷ κρείττονι τήν τε ἀξίαν καὶ τύχην ἢ κατὰ τοὺς ἑαυτῆς γονέας καὶ αὐτῷ τε καλῷ καὶ ἀγαθῷ βασιλεῖ καὶ οὐκ ὀλίγων τοιούτων βασιλέων ἀπογόνῳ βασιλεύοντί τε τοῦ ἡμετέρου τούτου τῶν Ῥωμαίων γένους, οὗ περὶ τῆς πάλαι εὐτυχίας τε ἅμα καὶ ἀρετῆς περίεργον ἂν εἴη λέγειν, παμπόλλων εἰδότων. Ἀλλὰ τοσοῦτον εἰπεῖν ἐν τῷ παρόντι

2. *ἡγεμόνων* Ω: *ἡγεμόνοον* I *ἐγήματο* Ω: *ἐγείματο* l 2-3. *κρείττονι* Ω: *κρεῖττονι* V 3. *τήν τε* Ω: *τὴν*^τε Λ Π *καὶ τύχην* Ω: *καὶ τὴν τύχην* lMV: *τύχην* P *ἑαυτῆς* Ω: *ἑαυτῇ* Π *τε* (*τὲ*) Ω: *τε τῶ* B: *τε τῷ* I 4. *καὶ ἀγαθῷ* Ω: *κἀγαθῷ* (*καγαθῷ*) BEMμπRV 5. *βασιλεύοντί τε* Ω: *βασιλεύοντι τὲ* lμN; *βασιλεύοντι* βMπ *τούτου τῶν* IΛLOo: *τούτου τοῦ* EBβMμπ: *τούτου* pV: *τοῦ τῶν* gΠP: *τούτων του* l: *τούτυυ* μ: *τῶν* R: λείπουσι N 6. *ἀρετῆς* Ω: *ἀρετῆς* o: *ἀρετὴς* π. Μεταξὺ τῶν λέξεων *ἅμα καὶ* καὶ *ἀρετῆς* παρεμβεβλημένα τὰ κατωτέρω *ἐς πλείω διακεκριμένη* — *ἀποκτιννύντες εἶτε* (κατωτέρω σ. 276,1 κ. ἑ.) P *περίεργον* Ω: *περὶ ἔργον* M 7. *παμπόλλων* Ω: *παμπόλλων* ἐκ διορθώσεως I: *παμπόλων* MμOl

οὐ φορτικόν, ὅτι πολλῶν πολιτειῶν τε καὶ βασιλειῶν γεγονυιῶν ἐν παντὶ τῷ ἐν μνήμῃ χρόνῳ χαλεπόν ἐστιν εὑρεῖν ὅπου ἀρετή τε καὶ εὐτυχία ἐς ταὐτὸ συνεληλυθέτην, ὡς ἐν τῇ πάλαι Ῥωμαίων πολιτείᾳ, ἅμα δὲ καὶ ἐπὶ πολὺ τοῦ χρόνου διαρκέσαντε.

Τῇ δὲ νῦν ὑμνουμένῃ βασιλίδι τοῦτο πρῶτον εὐτυχὲς ὑπῆρξε, τὸ ἅμα μὲν ἐξ ἀγαθῶν, ἅμα δ' οὐκ ἀσήμων φῦσαν πολλῷ κρείττονος ἢ καθ' ἑαυτὴν τοῦ γάμου τυχεῖν, βασιλεῖ Ῥωμαίων γημαμένην, ἄρτι τὴν βασιλείαν μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν παρειληφότι. Τὰ δὲ μετὰ ταῦτα οὐκ ἀμιγεῖς αἱ εὐτυχίαι καὶ τῶν ἐναντίων διὰ τὰς ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολιορκίας, δεινάς τε καὶ χαλεπὰς γεγονυίας, καὶ μάλιστα τὴν μετ' οὐ πολὺ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας, ὅτε περ καὶ μακροτάτη καὶ δεινοτάτη τῇ πόλει ἡμῶν ἡ πολιορκία ἐγεγόνει. Ἀλλ' ἡ βασιλὶς αὕτη ὡς μετριώτατα ἐφαίνετο ἀμφοτέρας φέρουσα δι' ἀρετὴν τὰς τύχας, οὔτ' ἐν ταῖς δυστυχίαις ταπεινουμένη, οὔτ' ἐν

1-2. *φορτικὸν ὅτι—παντὶ τῷ* Ω: *φορτικὸν* Λ ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ὤᾳ Λ *ὅτι πολλῶν-παντὶ τῷ* E *τε καὶ βασιλειῶν* A: λείπουσι l *γεγονυιῶν* Ω: λείπει p 2. *ἐν* Ω: *ἐν τῷ* Π *τῶν ἐν* l *χρόνων* l *χαλεπόν* Ω: *χαλαιπὸν* o *ἔστιν* Ω: *ἐστὶν* π: *ἔστιν* o: *ἐστιν* β: *εστιν* l: λείπει ΛΜΠV *ἀρετή τε* βLPp: *ἀρετὴ τὲ* Ω: *ἀρετή* (ἐκ τοῦ *ἀρετὴ*) *τε* E: *ἀρετὴ* IMμO: *ἀρετῇ* lV: *ἄρετῇ* o 3. *ἐς ταὐτὸ* LμpR: *ἐς ταυτὸ* AβElN: *ἐσταυτὸ* P: *ἐς ταυτὸ* ἐκ τοῦ *ταυτὸν* ἐπὶ τοῦ *ν* γραφέντος τοῦ ἀρχικοῦ *ε* τοῦ κατόπιν *συνεληλυθέτην* B: *ἐς ταυτὸν* π: *εἰς ταυτὸν* I: *ἐς ταυτὶ* ΛΜ: *εἰς ταυτῇ* V *συνεληλυθέτην* Ω: *συνεληλυθέτοιν* o: *ξυνεληλυθέτην* AIO *ῥωμαίων* Ω: *ῥωμαίον* V 4. *πολιτείᾳ (πολιτεία)* Ω: *εὐτυχία* R *ἐπὶ πολὺ* Ω: *ἐπιπολὺ* Oπ *διαρκέσαντε* lE: *διαρκέσαντε* τοῦ τελευταίου *ε* γραφέντος διὰ μελαντέρου μέλανος ἐπὶ γράμματας διεξεσμένου g: *διαρκέσαντι* LμN: *διαρκέσαν*ᵀ P: *διαρκέσαντα* ABMOoπpI: *διαρκοῦντος* l 5. *βασιλίδι* Ω: πο (διαγεγραμμένον) *βασιλίδι* A: *βασιλείδη* l 6. *οὐκ ἀσήμων* Ω: *οὐκασίμων* l: *φῦσαν* Ω: *φῦσαν* ἐκ τοῦ *φύσαν* E: *φῦναι* ἐκ τοῦ *φῦσαν* ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ὤᾳ *και* καθαρώτερον I: *ἔφυ* l *πολλῷ* Ω: *πολλῶν* P: *πολὺ* I 7. *ἑαυτὴν* Ω: *αὑτὴν* E *τοῦ* Ω: λείπει μI *γάμου* Ω: *γαμοῦ* Π *γημαμένην* Ω: *γημαμένη* ΑΛlΜ 8. *μετὰ τὴν* Ω: *μετὰ* AIoπ *παρειληφότι* Ω: *παρειληκότι* AO: *παρειληφότος* B 9. *μετὰ ταῦτα* Ω: *μεταταῦτα* AIoP *οὐκ ἀμιγεῖς* Ω: *οὐκ ἀμιςεῖς* π: *ουκ ἀμιγης* l 10. *πολιορκίας* Ω: *πολϊορκίας* ἐκ τοῦ *πολΰορκίας* E: *πολυορκίας* lPπp *γεγονυίας* Ω: *χαλεπὰς* V *γεγονυίας* Ω: *γεγονυίας* ἐκ τοῦ *γεγονυῖας* P: *γεγονυίας* l 11. *μάλιστα* Ω: *μάλλιστα* l *μετουπολὺ* l *τῆς βασιλείας* Ω: *βασιλείας* [illegible] : *βασιλέως* M *ὅτε περ* Ω: *ὅτε καίπερ* Π: *ὅτι καίπερ* E: *ἧπερ* ΛΜπV 12. *δεινοτάτη* Ω: *δεινατοτάτη* Π *πολιορκία* Ω: *πολϊορκία* ἐκ τοῦ *πολΰορκία* [illegible] *πολυορκία* lV 13. *ἡ* Ω: *ὁ* π *βασιλὶς* Ω: *βασιλεὶς* l *μετριώτατα* Ω: [illegible] AlOR *φέρουσα δι' ἀρετὴν* (*ἄρετὴν* p) Ω: *δι' ἀρετὴν φέρουσα* π

ταῖς εὐτυχίαις χαυνουμένη, ἀλλὰ τὸ πρέπον ἐν τοῖς καιροῖς ἑκατέροις διασῴζουσα. Τήν τε γὰρ σύνεσιν καὶ ἅμα γενναιότητα κρείττων ἢ κατὰ γυναῖκα ἦν τήν τε σωφροσύνην οὐ χείρων Πηνελόπης, τὴν δὲ δικαιοσύνην πῶς οὐ τελέαν ἐσχηκυῖα, ἥν ἴσμεν κακὸν μὲν οὐδένα οὔτ' ἀνδρῶν οὔτε γυναικῶν πώποτε ἐργασαμένην, ἀγαθὰ δὲ πολλούς τε καὶ πολλάς; Καὶ τίς δικαιοσύνης ἕτερος ὅρος κυριώτερος ἢ τὸ κακὸν μὲν μηδένα πώποτε ἐργάσασθαι ἑκόντα εἶναι, ἀγαθὰ δὲ συχνούς; Ἐκεῖνο δὲ πρὸς πολλοῖς ἄλλοις εὐτυχέσιν εὐτυχέστατον αὐτῇ ὑπῆρξε, τὸ πολλῶν καὶ ἀγαθῶν παίδων μητέρα γεγονυῖαν καὶ τῶν μὲν αὐτῶν βασιλέων, τῶν δὲ ἡγεμόνων τε ἄλλως καὶ δευτερεῖα τῆς βασιλείας ἐσχηκότων πάντας ἐφορᾶν τὰ μὲν πολλὰ ὁμονοητικῶς ἔχοντας ἀλλήλοις, εἰ δέ ποτε καὶ διενεχθῆναί τι συνέβη, ἐς μηδὲν ἀνήκεστον ἐξενηνεγμένους, οἷα γίγνεσθαι φιλεῖ τοῖς πολλοῖς τῶν ἐπὶ τῶν ὁμοίων δυναστειῶν καθεστηκότων, ἀλλ' ὥσπερ ἀψοφητὶ τὰς διαφορὰς καταλελυκότας.

2. *διασῴζουσα* Ω: *διασῴζοντα* p *καὶ ἅμα* Ω: *ἅμα καὶ* MV *κρείττων* Ω: *κρεῖττων* N: *κρείττω* ABIOo: *κρεῖττον* l 3. *γυναῖκα* E *ἦν* Ω: *ἣν* l *οὐ χείρων* (*χείρων* ἐκ τοῦ *χεῖρον* l) Ω: *οὐ χείρω* IAB: *οὐχ ἧττον* ΛΜ *πηνελόπης* Ω: *πηνελώπης* l 4. *τὴν δὲ* Ω: *τήν τε* π *οὐ* Ω: *εὖ* BβΛνπ: *εὖ* LR *τελέαν* Ω: *τελείαν* llO *ἐσχηκυῖα* Ω: *ἐσχηκυῖαν* I *κακὸν* Ω: *κακῶν* l 5. *οὐδένα* Ω: *ουδένα* Π *πώποτε* Ω: *πώποτε* ἐκ τοῦ *πώπωτε* I: *πόποτε* P *ἐργασαμένην* Ω: *ἐργασαμένην* ἐκ τοῦ *ἠργασαμένην* I: *ἐργασαμένην* o 6. *πολλούς τε* Ω: *πολλοὺς* π *τις* Ω: *τὶς* O *ὅρος* Ω: *λόγος ὅρος* I 6-7. *κυριώτερος* Ω: *κυριώτερος* ΛΡΜΟl 7. *μὲν* Ω: λείπει AIO *μηδένα* Ω: *μὴδένα* lP *πώποτε* Ω: *πόπωτε* l: *πώποτ'* LR *ἐργάσασθαι* Ω: *ἐργάσασθαι* o 8. *συχνοὺς* Ω: *συγχνοὺς* P *ἐκεῖνο* Ω: *ἐκείνω* l *πολλοῖς* Ω: *τοῖς* Lp *εὐτυχέσιν* Ω: *εὐτηχέσι* p 9. *εὐτυχέστατον* Ω: *εὐτυχέστατος* P *παίδων* Ω: λείπει μN 10. *γεγονυῖαν* Ω: *γεγονυίαν* M. Μετὰ τὴν λέξιν *γεγονυῖαν* λείπουσι πάντα τὰ λοιπὰ BO *δὲ* Ω: *δ'* βloΠπPE 11. *ἄλλως* Ω: *ἄλλων* π *καὶ* Ω: *καὶ τὰ* AILp *δευτερεῖα* Ω: *δευτερία* o *τῆς βασιλείας* Ω: λείπει AoI *ἐσχηκότων* Ω: *ἐσχικότων* p *ἐφορᾶν* Ω: *φορᾶν* τοῦ *ε* γραφέντος νεωτέρᾳ χειρὶ l 11-12. *τὰ μὲν* Ω: *ταμὲν* βlNV 12. *ὁμονοητικῶς* Ω: *ὁμονοητικως* l *ἔχοντα* E *ἀλλήλοις* Ω: *ἀλλήλων* P *καὶ* Ω: *και* l 12-13. *διενεχθῆναί τι* Ω: *διενεχθῆναι τί* AβILNp: *διενεχθῆναι τι* l: *διενεχθῆναι* ΕΠ 13. *συνέβη* Ω: *ξυνέβη* μNR *ἐς* Ω: *εἰς* I: *ὡς* ΛΜ *ἐξενηνεγμένους* Ω: *ἐξενηνεγμένοις* o: *ἐξενηνομένους* π: *ἐξενηνεχμένους* M: *ἐξενηνειμένους* l *γίγνεσθαι* Ω: *γίνεσθαι* Ππp 14. *καθεστηκότων* Ω: *καθεστότων* o 15. *ἀλλ' ὥσπερ* Ω: *ἄλλως περ* l *καταλελυκότας* Ω: *καταλελυκότας* P: *καταλεληκότας* p: *καταλυκότας* M

Αὕτη δὴ ἡ οὕτω μὲν καλὴ κἀγαθὴ τὴν ψυχήν, οὕτω δὲ τὴν τύχην εὐτυχὴς τοῖς πλείστοις ἐν ἡλικίᾳ οὐκ ἀώρῳ ἐκ τοῦ τῇδε νῦν οἴχεται βίου. Καὶ ἐνεγκεῖν μὲν ἀναλγητὶ τὸ γεγονὸς οὐ ῥᾴδιον, ἐπεὶ πεφύκαμέν γε καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐνθάδε ἀλλήλων διαστάσεις καὶ ἀποδημίας καὶ μάλιστα αὐτῶν τὰς μακροτέρας ἔσεσθαι δοκούσας οὐκ ἀναλγητὶ φέρειν οἱ ἄνθρωποι, ἅτε καὶ ἡδόμενοι μᾶλλον τῷ ἐγγύθεν τοῖς φιλουμένοις συνεῖναι, ὥστ' ἂν εἰκότως καὶ ἐπὶ ταῖς ἀλλήλων διαστάσεσιν ἀλγεῖν. Χρὴ δὲ δὴ καὶ περὶ τῶν τελευτῶν τῶν τε οἰκείων καὶ τῶν φίλων καὶ ἡμῶν αὐτῶν οὕτω διανοεῖσθαι, ὡς ἀποδημιῶν τοῦ ἀμείνονός τε καὶ κυριωτέρου ἡμῶν οὐσῶν ἐς δή τινα αὐτῷ προσήκοντα χῶρον, ἀλλ' οὐ τοῦ παντὸς ὀλέθρων. Δεινὸν γὰρ τὸ δόγμα τὸ τοῦ παντὸς ἡμῶν ὄλεθρον τὸν θάνατον οἴεσθαι εἶναι καὶ οἷς ἂν ἐγγίγνηται, καὶ ἰδιώταις καὶ πόλεσι, φαυλοτέρους καὶ ἀγενεστέρους τῶν τῷ ἐναντίῳ δόγματι χρωμένων ποιεῖ. Ἔπειτα δὲ καὶ ψευδές. Καὶ πρῶτον μὲν τούτῳ αὐτῷ δῆλον ὡς ψευδές, τῷ χείρους τοὺς ἀνθρώπους

1. δὴ I: λείπει Ω κἀγαθὴ Ω: κἀγαθὴ g: καγαθὴ PV 1-2. τὴν τύχην Ω: τύχην V 2. εὐτυχὴς Ω: εὐτυχὴς ἐκ τοῦ εὐτυχῆς E: εὐτυχεῖς N πλείστοις Ω: πλείστοις ὑπῆρξε N: πλείστοις ὑπῆρξεν Lμ ἀώρῳ Ω: αώρω N: αἰώρω π ἐκ Ω: καὶ ΛMV τοῦ Ω: τῶν π τῇδε Ω: τεῖδε N 3. οἴχεται Ω: οἶχεται P ἀναλγητὶ Ω: ἀναλγητεὶ V: ἀλγητὶ P 4. γε καὶ Ω: λείπουσι L τὰς ἐντάδε Ω: τὰς ἐνθένδε ΛM: λείπουσι R ἀλλήλων διαστάσεις Ω: διαστάσεις (β) ἀλλήλων (α) μ 5. καὶ ἀποδημίας Ω: λείπουσιν oR αὐτῶν Ω: αὐτῶν p 5-6. μακροτέρας ἔσεσθαι δοκούσας Ω: μακροτέρας δοκούσας ἔσεσθαι Al: δοκούσας (γ) ἔσεσθαι (β) μακροτέρας (α) μ: μακροτέρας δονούσας ἔσεσθαι I 6. ἀναλγητὶ Ω: ἀναλγητεῖ V 7. ἂν Ω: ἂν g 8. ἀλλήλων Ω: ἀλλήλως A χρὴ Ω: χρῆ π δὲ δὴ Ω: δὲ δη E: δὲ δὴ ἐκ τοῦ δεῖ P: δὴ Λ: λείπουσι M περὶ Ω: ἐπὶ o 8-9. τῶν τελευτῶν Ω: τῇ τελευτῇ p 9. τῶν τε Ω: τῶν R τῶν φίλων oΠπ: φίλων Ω. Ἐν τῇ ᾤᾳ χειρὶ μεταγενεστέρᾳ ψυχὴ ἀθάνατος R: ἐν τῇ ᾤᾳ χειρὶ συγχρόνῳ περὶ ἀθανασιας ψυχῆς p 10. τοῦ Ω: οὐκ π ἀμείνονός τε M: ἀμείνονος τὲ π: ἀμείνονος μN 11. ἡμῶν Ω: ἡμῖν AI: αὐτῷ Ω: αὐτῶ Lμπ 12. ὀλέθρων Ω: ὀλέθρων πp: ὀλέθρου AMμN: ὄλεθρον Λ τὸ τοῦ Ω: τὸ του M: τὸν Λ 13. ἂν Ω: λείπει Lp ἐγγίγνηται Ω: ἐγγίνηται AI 14. ἰδιώταις Ω: οἰδιώταις p πόλεσι Ω: πόλεσι ἐκ τοῦ πόλεσιν o: πόλεσιν M ἀγενεστέρους Ω: ἀγεννεστέρους μN τῶν Ω: τοὺς A: λείπει P τῷ Ω: ἐν τῷ E 15. χρωμένων Ω: χρωμένους A: χρωμένους (ων) I πρῶτον Ω: πρῶτον ἐκ τοῦ πρῶτα P 16. τούτῳ Ω: τοῦτω V αὐτῶ (αὐτῷ) Ω: αὐτὸ μ χείρους Ω: χεῖρους V: χίρους p

ποιεῖν τῶν τῷ ἐναντίῳ δόγματι χρωμένων. Οὐ γὰρ εἰκὸς τὸ μὲν ψευδὲς δόγμα βελτίους τοὺς ἀνθρώπους, τὸ δ' ἀληθὲς χείρους ποιεῖν, ἀλλὰ τῷ ὄντι τὸ μὲν χείρους τοὺς ἀνθρώπους ποιοῦν τοῦτ' ἔστι καὶ τὸ ψευδές, τὸ δὲ βελτίους τἀληθές. Ἔπειτα μὴ πρὸς τὴν τῶν θηρίων ἡμῶν μόνον ὁρῶν τις κοινωνίαν καὶ πᾶσαν τὴν οὐσίαν τῇ τῶν θηρίων παραπλησίαν οἰέσθω ἡμᾶς ἔχειν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ἑτέρας ἡμῶν πράξεις τε καὶ θεωρίας ἀποβλέπων ἡγείσθω καί τινα ἡμῖν ἐνεῖναι ἑτέραν οὐσίαν πολὺ τῆς θηρίων ταύτης θειοτέραν. Ἔχει γὰρ ὡδί.

Θεὸν μέν τινα ἕνα τοῖς ὅλοις ἐφεστάναι δημιουργόν τε αὐτῶν ὄντα καὶ παραγωγὸν καὶ τοῦτον ἄκρως ἀγαθὸν εἶναι οὐδεὶς ὅστις οὐ νομιεῖ ἢ αὐτὸς ἐννοήσας ἢ τῶν οὕτως ἀξιούντων ἀκούων μὴ συγχωρήσας, εἰ μὴ σφόδρα τις διεφθόρει τὴν διάνοιαν, οὐδ' ὡς τούτου καὶ ἡμῶν μεταξὺ εἴη τις ἂν καὶ ἄλλη φύσις, εἴτε δὴ μία

1-3. ποιεῖν ... μὲν (λείπει o) ... τῷ ὄντι (Ω: τωόντι NΠP: τωόντι gILR: τοόντι E) ... ἀνθρώπους ποιοῦν (ποιεῖν Π) ἐν τῷ κειμένῳ Ω: ποιεῖν + ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ + τῶν τῷ ἐναντίῳ—ποιεῖν E 2-4. τὸ δ' ἀληθὲς - βελτίους τἀληθὲς Ω: τὸ δ' ἀληθὲς τῶν λοιπῶν λειπόντων π 4. ἔστιν E καὶ Ω: λείπει I τἀληθὲς Ω: τ' ἀληθές βΛV 5. ἡμῶν μόνον Ω: μόνων ΛLR: μόνον AμN ὁρῶν τις LNp: ὁρῶν τὶς Ω: ὁρῶντες P ἡμῶν—θηρίων λείπουσι μN 5-6. καὶ πᾶσαν τὴν οὐσίαν Ω: λείπουσι p 6. θηρίων Ω: θειρίων p οἰέσθω Ω: οἰέσθω οἰέσθω I: οἴεσθαι oR 7. τὰς Ω: λείπει R πράξεις Ω: πράξις V τε καὶ θεωρίας μN: τὰς θειοτέρας Ω 8. ἡμῖν Ω: ἡμεῖν p ἐνεῖναι (εἶναι ΛLμN) ἑτέραν (λείπει AμN) οὐσίαν AEΛLμN: ἐνεῖναι οὐσίαν ἑτέραν Ω: οὐσίαν ἑτέραν ἐνεῖναι I ταύτης Ω: λείπει μNπ 9. ὡδὶ Ω: ὡδί o: ὧδε Λ 9. Ἐν τῇ ᾤᾳ Περὶ τοῦ πρώτου αἰτίου p 10. μέν τινα Ω: μὲν τινὰ π ἕνα ἐν συνεχείᾳ τοῦ κειμένου Ω: ἕνα πρόσθετον ἄνωθεν I ὅλοις Ω: ἄλλοις ὅλοις π ἐφεστάναι ΛPV: ἐφεστᾶναι π: ἐφιστᾶναι β: ἐφιστάναι Ω δημιουργόν τε Ω: δημιουργὸν τὲ Egπp αὐτῶν Ω: αὐτῶν ΛM: αὐτὸν LμNV 11. ὄντα Ω: ὕντα p ἄκρως Ω: ἄκρων π ἀγαθὸν Ω: ἀγαθὸν p οὐδεὶς Ω: οὐδεὶς M ὅστις Ω: ὥς τις p 12. ἐννοήσας Ω: ἐνοήσας Λ οὕτως p: οὕτω(ς) β: οὕτω Ω: ὄντως Aπ: ὄντων P ἀξιούντων Ω: ἀξιοῦντων π ἀκούων Ω: ἀκούειν Π: ἀκούσας E 12-13. μὴ συνχορίσας p: μὴ συγχωρήσει L: λείπουσι Ω 13. σφόδρα Ω: σφόδρά βΛMpV τις Ω: τίς (τὶς) AEΛMoπpV: λείπει I διεφθόρει Ω: διεφθάρη Π: διαφθείροι A; διεφθόροι E ὡς Ω: ὦς A 14. μεταξὺ Ω: μεταξὺ ∧ ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ ∧ μὴ L τις βgLNopR: τίς (τὶς) Ω ἂν Ω: ἂ'ν g: ἂν P: λείπει ELM καὶ Ω: λείπει ALM ἄλλη Ω: ἀλλὰ ἄλλη π δὴ Ω: δὲ I

τῷ γένει, εἴτε καὶ ἐς πλείω διακεκριμένη γένη, ἡμῶν μὲν κρείττων, ἐκείνου δὲ καὶ πάνυ λειπομένη, οὐκ ἔστιν αὖ ὃς οὐ καὶ τοῦτο νομιεῖ. Οὐ γὰρ ἀξιώσει τις τῶν τοῦ θεοῦ ἔργων τὸ κράτιστον ἡμᾶς γε εἶναι. Ταύτας δὴ τὰς ἡμῶν κρείττους φύσεις οὐδεὶς ὅστις οὐ νοῦς ἂν φαίη εἶναι ἢ καὶ ψυχάς τινας τῶν ἡμετέρων κρείττους. Εἰ δὲ τοιαῦται ἐκεῖναι αἱ φύσεις, τί ἂν ἄλλο αὐτῶν τὸ κυριώτατον εἴη ἔργον καὶ πρᾶξις ἢ ἡ τῶν ὄντων θεωρία καὶ ἐπ᾽ αὐτῇ ἡ τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ ἔννοια, ἧς τοῖς τυγχάνειν πεφυκόσιν οὐδεμία τις ἂν ἄλλη γένοιτο κρείττων πρᾶξις οὐδὲ μακαριωτέρα, ἧς καὶ ἄνθρωπος πρὸς τῇ ἄλλῃ τῶν ὄντων θεωρίᾳ καὶ ταύτης δῆλός ἐστι τυγχάνων.

Οὐκοῦν οὐ μόνον τοῖς θηρίων ἔργοις κοινωνοῖ ἂν ἄνθρωπος καὶ τὰ θηρίων πράττοι, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν κρειττόνων ἡμῶν γενῶν, εἰ τῆς αὐτῆς αὐτοῖς θεωρίας ἐς δύναμιν καὶ αὐτὸς ἅπτεται,

1. —σ. 278,4 *ἐς πλείω διακεκριμένη - ἀποκτιννύντες εἴτε* παρενεβλήθησαν ἀνωτέρω σ. 721,6 ἐν τῷ P *ἐς* Ω: *εἰς* EM *γένη* Ω: *γένει* (η) P *πλείω γένη διακεκριμένη* I *κρείττων* Ω: *κρεῖττων* V: *κρείτων* N 2. *καὶ* Ω: *τι* P *πάνυ* Ω: *πάνυ* ἐκ τοῦ *πάλιν* ἐπαναλαμβανομένου τοῦ *νυ* καθαρώτερον ἐν τῇ ᾤᾳ A *τοῦτο* Ω: *τὸ παρὸν* I: *τοῦτο* (τοῦτο) *παρὸν* A 3. *οὐκ* Ω: *οὐκ* p *αὖ* Ω: *ἂν* μNRV *τις* Ω: *τίς (τὶς)* gMμοΠπVE 3-4. *τὸ κράτιστον ἡμᾶς (ἡμῶν* ΛM*) γε* (πρόσθετον ἄνωθεν N: λείπει V) *εἶναι* Ω: *ἡμᾶς γε (γε* λείπει L*) εἶναι τὸ, κράτιστον* ELMpR 4. *ταύτας* Ω: *ταῦτας* E *δὴ* Ω: *δὲ* AM *ἡμῶν* Ω: *ἡμῖν* A *κρείττους* Ω: *κρείτους* p *ὅστις* LMπRV: *ἂν ὅστις* Ω 5. *οὐ νοῦς ἂν* Ω: *οὖν οὐκ ἂν* R *φαίη* Ω: *φαίνεται* π *ψυχάς τινας* Ω: *ψυχὰς τινὰς* βΛMNπ: *ψυχὰς* I *κρείττους* Ω: *κρείτους* P 6. *ἐκεῖναι* Ω: *αἰκεῖται* p *αἱ* Ω: λείπει PV *αὐτῶν* (*αὐτῶν* p : *αὐτῇ* I) *τὸ κυριώτατον εἴη* Ω: *αὐτῇ εἴη τὸ κυριώτατον* A: *αὐτῶν τὸ κυριώτατον* μN 7. *καὶ* Ω: *ἢ* AI *πρᾶξις* Ω: *πράξις* βNp: *πράξεις* π *ὄντων* Π: *ὄντων* p *τοῦ* Ω: λείπει ΛLMpE 8. *ἔννοια* Ω: *εὔνοια* Λ *ἧς* Ω: *καὶ* π *οὐδεμία* Ω: *οὐδὲ μία* Λπ 9. *τις* Ω: *τίς (τὶς)* AEΛMNoΠπpV *ἂν* Ω: *ἃ ν* g: λείπει NR *πρᾶξις* Ω: *πρᾶξις* ἐκ τοῦ *πράξεις* π: *πράξις* Np *οὐδὲ* Ω: *οὐδὲ* p: *οὐδε* βV: *καὶ* I *καὶ* Ω: *ἀλλ᾽* π 10. *ταύτης* Ω: *ταύτη* Lp *δῆλός ἐστι* Ω: *δῆλος ἐστὶ* AΛMμοΠ: *δῆλος ἐστι* π 11. *τυγχάνων* Ω: *τυγχάνων* p 12. *οὐκοῦν* Ω: *οὐκοῦν* π *κοινωνοῖ* Ω: *κοινωνεῖ* EΛMo: *κοινωνεῖ οἷ* AI: *κοινωνί* V 13. *θηρίων* Ω: *θηρία* P *πράττοι* Ω: *πράττον* p *τοῖς* Ω: *τῆς* (οἷς) I: *τῆς* L *κρειττόνων* Ω: *κρειτόνων* p: *κρείττων* ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ *κρειττόνων* π *ἡμῶν* Ω: *ἡμῖν* NV 14. *εἰ* Ω: *καὶ* βNV *αὐτῆς* Ω: λείπει LMp *αὐτοῖς* Ω: λείπει ΛM *ἅπτεται* Ω: *ἅπεεται* P

τὰ δὲ κοινωνοῦντα τοῖς ἔργοις καὶ ταῖς οὐσίαις ἀνάγκη κοινωνεῖν. Ἀνάλογον γὰρ δεῖ ἔχειν οὐσίας τε ἔργοις καὶ ἔργα οὐσίαις. Ὥςπερ οὖν τις τοῖς θηρίων ἔργοις κοινωνοῦντα ἄνθρωπον ὁρῶν καὶ οὐσίαν τῇ θηρίων παραπλησίαν τίθεται αὐτὸν κεκτῆσθαι, καλῶς ἀξιῶν οὕτω καὶ τοῖς τῶν κρειττόνων ἡμῶν γενῶν κοινωνοῦντα ὁρῶν ἔργοις καὶ οὐσίαν παραπλησίαν τῇ ἐκείνων ἔχειν ἀξιούτω, ὡς οὐχ οἷόν τε ὂν μὴ οὐκ ἀπὸ παραπλησίας τῆς οὐσίας παραπλήσια καὶ τὰ ἔργα εἶναι καὶ ἐκ δυοῖν οὐσίαιν τὸν ἄνθρωπον νομιζέτω συντεθεῖσθαι, τῆς μὲν θείας τινός, τῆς δὲ θηριώδους, καὶ ταύτης μὲν θνητῆς, τῆς δὲ θείας ἡμῶν ἀθανάτου, εἴ γε καὶ ἡ τῶν κρειττόνων ἡμῶν γενῶν ἀθάνατος. Οὐδαμῇ γὰρ ἂν εὔλογον εἴη ἄκρως ἀγαθὸν ὄντα τὸν θεὸν καὶ φθόνου ἔξω παντὸς μὴ οὐ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἀθανάτους τὰς ἐγγυτέρω ἑαυτοῦ οὐσίας παραγαγεῖν. Εἰ δ᾽ ἐκεῖναι ἀθάνατοι, κἂν ἡμῶν ὅσον τῆς οὐσίας

1. *τὰ δὲ* Ω: *τάδε* V *ἀνάγκη* Ω: *ἀνάγγη* E *δεῖ* Ω: *δεῖν* p *τε* ILMPR: *τὲ* Ω: λείπει π *κοινωνεῖν* Ω: *κοινονεῖν* V 2. *ἔργοις* Ω: *τοῖς ἔργοις* π: *τὸ ἔργον* AI *καὶ ἔργα οὐσίαις* Ω: *καὶ ἔργα οὐσίαις* πρόςθετον ἐν τῇ ᾤᾳ διὰ παραπεμπτικοῦ σημείου :+: π *καὶ ἔργα—ἔργοις* ἐν τῷ κειμένῳ Ω: πρόςθετα ἐν τῇ ᾤᾳ Mπ 3. *θηρίων* Ω: *θηρίοις* AI *ἄνθρωπον* ἐν συνεχείᾳ τοῦ κειμένου Ω: *ανον* πρόςθετον ἐν ἀρχῇ στίχου I 4. *καὶ οὐσίαν* Ω: *ἔργοις* (διαγεγραμμένον) *καὶ οὐσίαν* I *τῇ θηρίων* Ω: *τῇ θηρίων τῇ θηρίων* ΛM *παραπλησίαν* Ω: *παράπλησίαν* p: *παραπλήσιον* π 5. *οὕτω* Ω: *οὕτως* π: λείπει P *τοῖς* Ω: *τῆς* p *τῶν* Ω: λείπει R *κρειττόνων* Ω: *κρειτόνων* p 5. *ὁρῶν* Ω: *ὁρῶν* ἐκ τοῦ *ἡμῶν* R 6. *ἔχειν* Ω: *ἔχην* p 7. *ἀξιούτω* Ω: *ἀξιοῦτω* V: *ἀξιούντων* o *ὡς* Ω: *ἥως* LRV *οἷόν* Ω: *οἷον* EIμNπRV: *οἶον* p *ἀπὸ* Ω: *ἀπὸ* ἐκ τοῦ *ἄπο* I: *ἄπο* M: *απο* V: *αὐτὸ* p *παραπλησίας* Ω: *παραπλεισίας* p *τῆς* Ω: λείπει Eo *οὐσίας* Ω: λείπει E 8. *παραπλήσια* Ω: *παραπλησία* Λ: λείπει E *καὶ* Ω: λείπει V *ἐκ δυοῖν* Ω: *ἐκ δυεῖν* βI: *δὴ δυοῖν* μ: *ἐνδοῖον* π *οὐσίαιν* Ω: *ουσίαιν* oΠ 9. *νομιζέτω* Ω: *νομειζέτω* p: *νόμιζε τῷ* o *συντεθεῖσθαι* Ω: *συντεθῆσθαι* Lp: *συντεθῆναι* p *τινός* Ω: *τινος* MNR 10. *ταύτης* Ω: *τῆς* V *ἡμῶν* Ω: *ἡμῶν καὶ* AI 11. *ἡμῶν γενῶν* Ω: *ἡμῶν* (γενῶν) N: *γενῶν ἡμῶν* R: *ἡμῶν* p *οὐδαμῇ* Ω: *οὐδαμὴ* Eo: *ρύδαμῇ* p *ἂν* Ω: *ἃ ν* g 12. *ἀγαθὸν* Ω: *ἀγαθῶν* P *ὄντα* Ω: *ὄντα* p *καὶ* Ω: λείπει EΠ *φθόνου ἔξω παντὸς* (*παντὸς* ἐκ τοῦ *παντῶς* Π) Ω: *φθόνου παντὸς ἔξω* MP: *ἔξω παντὸς φθόνου* ΛM 13. *καὶ* Ω: *τι* p *ἐγγυτέρω* (*ἐγκυτέρω* o) *ἑαυτοῦ* (*αὐτοῦ* L: *αὐτοῦ* p) Ω: *ἑαυτοῦ ἐγγυτέρω* V 14. *δ᾽ ἐκεῖναι* Ω: *δ᾽ ἐκεῖνοι* I: *δὲ κεῖναι* p: *δὲ ἐκεῖναι* LR *κἂν* Ω: *καὶ* AI *τῆς* (ἐκ τοῦ *ταῖς* I) *οὐσίας* (*οὐσίας* p: *οὐσίας* ἐκ τοῦ *οὐσίαις* I) Ω: *ταῖς οὐσίαις* A

αὐταῖς παραπλήσιον ἀθάνατον εἴη, ἐπεὶ οὐδ' ἄν ποτε γένοιτο θνητὸν ἀθανάτῳ παραπλήσιον οὐδ' ἐφ' ὁσονοῦν τὸ πεπερασμένην γε ἔχον τὴν τοῦ εἶναι δύναμιν καὶ ἐπιλείπουσαν τῷ ἀνεπίλειπτον ἔχοντι καὶ ἄπειρον. Καὶ μὲν δὴ κἂν οἱ αὐτοὶ αὑτοὺς ἀποκτιννύντες εἴτε δὴ εὐλόγως τοῦτο δρῶντες εἴτε μή· οὐδὲν γὰρ ἂν διαφέροι τὸ τοιοῦτο πρὸς ὃ βουλόμεθα ἐνδεῖξασθαι· δηλώσειαν ὡς ἐκ δυοῖν ὁ ἄνθρωπος σύνθετός ἐστιν οὐσίαιν, καὶ τῆς μὲν ἀθανάτου, τῆς δὲ θνητῆς. Οὐδὲν γάρ ἐστιν ὃ αὐτὸ ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ ὄλεθρον πέφυκεν ὁρμᾶν, ἀλλ' ἅπαντα τοῦ εἶναί τε καὶ σῴζεσθαι κατὰ δύναμίν γε οὐ μεθίεται. Οὐκ ἂν οὖν οὐδ' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς αὑτὸν

1. αὐταῖς (ταῖς V) παραπλήσιον Ω: παραπλήσιον αὐταῖς ΕΠ γένοιτο Ω: γένητο p 2. παραπλήσιον Ω: παραπαραπλήσιον I ἐφ' ὁσονοῦν Ω: ἐφοσοῦν Lo: ἐφ' ὅσον οὖν π: ἐφ' ὁσονοῦν p πεπερασμένην Ω: πεπερασμένον R 3. ἔχον Ω: ἔχων V: λείπει Ε τὴν τοῦ εἶναι ἐν τῷ κειμένῳ Ω: τὴν τοῦ εἶναι ἔχον Ε: τὴν τοῦ ∧ ἔχειν ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ ∧ εἶναι Π: λείπουσιν ΑΙ ἐπιλείπουσαν Ω: ἐπειλείπουσαν p ἀνεπίλειπτον Ω: ἀνεπίληπτον ΕΠ 4. καὶ μὲν δὴ Ω: καὶ μὲν ἐν συνεχείᾳ τοῦ κειμένου, ἄνωθεν δὲ πρόσθετον δὴ (η ἐπεὶ) R: καὶ μὲν δὴ I: καὶ μὲν δὲ βΛμΝV οἱ αὐτοὶ Ω: οἱαυτοὶ Ε: εἰ αυτοὶ p: οἱ τοὶ Λ αὑτοὺς Ω: αὐτοὺς ΛοPp ἀποκτιννύντες PR: ἀποκτινύντες Lp: ἀποκτινῦντες Λμ: ἀποκτειννύντες ΙΑβοΠπ: ἀποκτεινύντες ἐκ τοῦ ἀποκταννύντες g: ἀποκτειννῦντες V: ἀποκτεινῦντες (ἀποκτεινύντες Ε) Μ: ἀποκτείναντες ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ Γρ. ἀποκτινῦντες Ν 5. εἴτε Ω: εἴτε ἐκ τοῦ εἰ δὲ Μ εὐλόγως Ω: εὐλόγος p οὐδὲν Ω: οὐδὲ βΕΛΜο διαφέροι Ω: διαφέρει Ε (οι) 6. τοιοῦτο Ω: τοιοῦτον μR πρὸς ὃ Ω: προσὸ p ἐνδεῖξασθαι Ω: ἐνδῖξασθαί p δηλώσειαν ὡς Ω: δηλόσειαν ὧς p: δηλώσει ὡς R δυοῖν Ω: δυοῖν ἐκ τοῦ δυοῖο o: δυεῖν ΑβΙ 7. σύνθετός ἐστιν Ω: σύνθετός ἐστὶν o: σύνθετος ἐστὶν V: σύνθετον ἐστὶν p μὲν Ω: μὲ ν g 8. γάρ ἐστιν Ω: γὰρ ἔστιν V αὐτὸ Ω: αὐτὸ π ἐπὶ Ω: ἐπεὶ p ἑαυτοῦ Ω: αὐτοῦ μΝ ὄλεθρον Ω: ὄλεθρον οπ 9. πέφυκεν (πέφυκον π) ὁρμᾶν (ὀρμᾶν o) Ω. ∵ σπεύδει ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ ∵ γρ. πέφυκεν (ἢ πέφυκεν Λ) ὁρμᾶν ΛΜ ἀλλ' ἅπαντα Ω: ἀλλὰ πάντα ΕΛμΝ: ἄλλα πάντα Π εἶναί τε P: εἶναι τε ΑΜμπ: εἶναι τὲ Ω 9-10. κατὰ δύναμίν γε Ω: καταδύναμίν γε o: κατὰ δύναμιν. LΜμpR 10. οὐ μεθίεται Ω: μεθίεται ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ οὐ μεθίενται P: οὐ μετίεται Π: μεθίεται L ἂν Ω: ἅ ν g οὐδ' ὁ Ω: οὐδ' μ: ὁ δ' ὁ βP: οὐδὲν π αὑτὸν Ω: αὐτὸν ΕopP

ἀποκτιννὺς τῷ θνητῷ αὐτὸ τὸ θνητὸν κτείνει, ἀλλὰ τῷ ἑαυτοῦ ἀθανάτῳ τὸ θνητόν.

Ἐκ τούτων τε καὶ τῶν τοιούτων λογισμῶν, ὧν οὐ πάντων ἐν τῷ παρόντι διεξιέναι καιρὸς καὶ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν τὰ παλαιότατά τε τῶν ἐν μνήμῃ καὶ εὐδοκιμώτατα ἀθανάτους ἡμῶν τὰς ψυχὰς νενομικότα ἴσμεν, Ἴβηρας, Κελτούς, Τυρρηνούς, Θρᾷκας, Ἕλληνας, Ῥωμαίους, Αἰγυπτίους, Μήδους, Ἰνδοὺς τῶν τε ἄλλων ὅ τι μὴ ἀδόκιμον τῶν ἐν ἀνθρώποις.

Εἰκότως οὖν καὶ ἡμεῖς ἀποδημίαν τοῦ κυριωτέρου ἡμῶν ἐς δή τινα αὐτῷ προσήκοντα χῶρον τὰς τῶν οἰκείων καὶ φίλων ἡμῶν τε αὐτῶν τελευτὰς ἔφαμεν εἶναι ἐπί τέ τινα χρόνον ἀλλήλων καὶ οὐκ ἐς ἀεὶ διάστασιν, ὥστ' ἂν καὶ εὐπαραμυθήτως ἔχειν δεῖν πρὸς τὰ τοιαῦτα πάντα ἄνδρα καὶ μὴ μεγίστας συμφορῶν οἴεσθαι τὰς τῶν οἰκείων τελευτὰς καὶ μάλιστα οἷς δι' ἀρετήν τε καὶ βίον

1. ἀποκτιννὺς Ω: ἀποκτειννὺς gP: ἀποκτειννῦς o: ἀποκτεινὺς ΕLΠ: ἀποκτινὺς μΝ: ἀποκτυννὺς ΑΙ: ἀποκτεινῦς p τῷ θνητῷ (τωθνητῷ Ε) αὐτὸ (αὐτῷ βμΝ) τὸ θνητὸν Ω: τὸ θνητὸν αὐτὸ τὸ θνητὸν αὐτῷ R κτείνει ΕΛLΜμΝΠpR: κτείνοι Ω: κτείνοι ἐκ τοῦ κτείνει o: κνείνοι P ἑαυτοῦ Ω: ἑαύτου Π: ἑαυτοῦ p: αὐτοῦ goπ 2. ἀθανάτῳ Ω: ἀθάνατος p 3. ἐκ τούτων Ω: ἐκτὸς τῶνδε P τε Ω: τὲ LMp: δὲ ΕP ὧν Ω: ὧν p 4. διεξιέναι Ω: διἐξιέναι g ἐθνῶν τὰ Ω: λείπουσι μΝ 5. παλαιότατά τε Ω: παλαιότατα τὲ p τῶν Ω: τῶν λείπει βπRV: τῶν γενῶν μΝ μνήμῃ Ω: μνίμη p: λείπουσι μΝ εὐδοκιμώτατα Ω: εὐδοκιμότατα p 6. ἡμῶν τὰς ψυχὰς Ω: ἡμῖν τὰς ψυχὰς L: ὑμῶν τὰς ψυχὰς P: τὰς ψυχὰς ἡμῶν V Ἴβηρας Ω: ἴβηρας p κελτοὺς Ω: κέλτους Π: κριτοὺς ΛΜ τυρρηνοὺς Ω: τυρηνοὺς μΝop: τυρρήνους π: ὑρκανοὺς P 7. θρᾷκας Ω: θράκας Λop: θρᾴκας I ἕλληνας Ω: ἑλλήνας π αἰγυπτίους Ω: αἰγυπτίους P μήδους Ω: μίδους gΝπp ἰνδοὺς Ω: ἰνδοῦς π 8. ὅτι (ὅ,τι I) μὴ ἀδόκιμον Ω: εὔδαιμον L: εὔδαιμον ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ Περὶ ἀνθρωπίνου τέλους p: εὐδόκιμον I τῶν Ω: ὧν π 10. προσήκοντα Ω: προήκοντα P οἰκείων Ω: οἰκείων p τὰς Ω: καὶ P 11. τε (τὲ) Ω: δὲ p αὐτῶν Ε ἀλλήλων Ω: ἀλλήλων ∧ ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν δὲ τῇ ᾤᾳ ∧ καὶ Ε 12. ἐς Ω: ες p ὥστ' Ω: ὡς Μπ ἂν καὶ Ω: ἅ ν καὶ g: ἂν καὶ οὐδὲ I εὐπαραμυθήτως Ω: ἀπαραμυθήτως ΙΑ: ἐς παραμυθήτως p δεῖν Ω: δεῖ μΝ 13. πρὸς Ω: λείπει L μὴ Ω: λείπει ΛΜ συμφορῶν Ω: ξυμφορῶν μΝπ: συμφορὰς ΑΙ οἴεσθαι Ω: οἴεσθαι Μp 14. τελευτὰς Ω: τελευτὰς ἐκ τοῦ συμφορὰς o οἷς δὴ I τε Ω: λείπει ΑLΜμΝRV

ὀρθὸν ἀγαθῆς καὶ τῆς ἐκεῖσε ἀφίξεως τεύξεσθαι ἐλπίς ἐστιν. Οἷα καὶ περὶ τῆς ἄρτι ἐνθένδε οἰχομένης ταύτης βασιλίδος ἐλπίζειν ἐστίν, οὕτω μὲν ἀρετῇ κεκοσμημένης, οὕτω δὲ καλῶς βεβιωκυίας, ὡς ἅπαντες ἴσμεν. Οὐ γὰρ οὐδὲ τοῦτό ἐστιν ὑπολαβεῖν οὐδ' ὁντιναοῦν τῶν καὶ σμικρὸν νοῦν ἐχόντων, ὡς οὐκ ἀμεινόνων μὲν τοὺς ἀγαθοὺς κἀκεῖ ἔστι τυγχάνειν τῶν γε ἄθλων, χειρόνων δὲ τοὺς μοχθηρούς, τοῦ θεοῦ δικαιοτάτου τε καὶ ἀπαρατρέπτου δικαστοῦ πεπιστευμένου.

1. ἀγαθῆς Ω : ἀγαθῆς τε π 2. ταύτης Ω : αυτῆς N 3. ἐστὶν Ω : ἐστιν N : ἔστιν AP κεκοσμημένης Ω : κεκοσμημένη p βεβιωκυίας Ω : βεβιωκυίας ἐκ τοῦ βεβιωκυΐας I : βεβιωκείας p 4. τοῦτό ἐστιν p : τοῦτο ἐστιν MLNR : τοῦτο ἐστὶν Ω : τοῦτο ἔστιν P : τοῦτ' ἔστιν βΛV : τοῦτ' ἐστὶν AI 5. ὀντιναοῦν A : ὁντινοῦν Ω : ὀντινοῦν ἐκ τοῦ ὀντιναοῦν I : ὄντινοῦν π : ὄντιν' οὖν L : ὄν τινα P : ἡντινοῦν o ἀμεινόνων Ω : αμεινόνων μp μὲν Ω : μὲ'ν g : μεν M 6. κἀκεῖ Ω : κακεῖ ELoR ἔστι μNπ : ἐστὶ Ω : ἔστι gLPR : λείπει AI τυγχάνειν Ω : τυγχάνει μ γε Ω : λείπει ANI 7. δικαιοτάτου Ω : δικαιότατά ΛM τε Ω : τὲ p : λείπει LμNπR.

[ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ]

Ἐπὶ τοῖς εἰς τοὺς ἀοιδίμους βασιλεῖς κὺρ Μανουὴλ καὶ κυρὰν Ἑλένην τοὺς Παλαιολόγους γενομένοις πέπλοις διπλοῖς ἐν σχήματι μοναστῶν καὶ κοσμικῶν ἐξ ἀναθήματος τοῦ εὐσεβοῦς υἱοῦ αὐτῶν κὺρ Θεοδώρου τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότου τοῦ πορφυρογεννήτου.

Εἰς τὸ βασιλικὸν σχῆμα.

Νόμιμα τιμῶν οἷς νομίζεται σέβειν
τιμᾶν τε τοὺς φύσαντας οἷά περ θέμις
ἐνταῦθα γράφω χρυσέοις ὡς χρυσίνους
ὑμᾶς ἀνάκτων καὶ γένους δᾳδουχίᾳ,
τιννὺς τὸ πρεσβύτατον γονεῦσι χρέος
καὶ οἷς ἂν ἕξῃ χαρίτων μεμνημένος,
ῥίζης ἀγαστῆς πορφυρώνυμος πρέμνος
ὁποιοςοῦν Θεόδωρος ἐκφὺς δεσπότης.
Κἂν πᾶσα γὰρ πρόεισιν ἡ βασιλέων
ἔσωθε δόξα, χρυσέοις δ' οὖν ἡ θέμις
ἐχρῆν πεποικίλθαι κροσσωτοῖς, ὡς ἔχῃ
πλοῦτον τὸν ἔνδον ταῦτα δὴ παριστάναι
καὶ δόξαν οὐράνιον, ἣν ἐν ἐλπίσιν

Περιλαμβάνεται ἐν φ. 49β τοῦ ὑπ' ἀρ. 533 Μαρκιανοῦ κώδικος, αἰῶνος ιε', αὐτογράφου τοῦ Βησσαρίωνος. Ἐν δὲ τῷ συγχρόνῳ Πίνακι περιεχομένων τῷ ἐν ἀρχῇ τοῦ κώδικος φ. 2α ἐπιγράφεται ὧδε· «Στίχοι ἰαμβικοὶ ἐν πέπλῳ ἔχοντι τοὺς βασιλεῖς Ῥωμαίων Μανουὴλ καὶ Ἑλένην ἐν σχήματι λαϊκῶν τε καὶ μοναχῶν.»

2. τε 7. *πορφυρώνυμος πρέμνος*. Δὲν φαίνεται ἀναγκαῖον νὰ γραφῇ *πορφυρώνυμον πρέμνον*, γραφὲν ἀρχῆθεν οὕτως, ὅπως εὐαρμοστῇ πρὸς τὰ κατόπιν. 11. *κροσωτοῖς*.

εἰλήχατον ζῶντες μὲν ἄμφω δ' ἀρτίως
ἴσχεις τελείως πεφθακὼς σύ, γεννάδα,
θεῷ παραστάς, βασιλεὺς ὢν τῇ θέσει,
φύσει βασιλεύοντι τῶν βασιλέων.
Ἐντεῦθεν ἡμᾶς, οὓς τεκὼν ἐξ ὀσφύος
κέκρικας ἄρχειν Αὐσόνων κληρουχίας,
ἄλλου μὲν ἄλλοις, ἀσμένως δ' ἐμοῦ πέπλοις
καὶ τοῖσδε τιμῶντός σε τοῖς δαιδαλέοις,
χεῖρα προτείνων ὑψόθεν, καθ' ἡλίους
μακροὺς φυλάττοις τοῦ βασιλείου κράτους,
φανεὶς ἀρωγὸς καὶ θέμεθλον καὶ κράτος.

Εἰς τὸ μοναδικὸν σχῆμα.

Ἐχρῆν ἀληθῶς ὡς φρονήσεως ὅρον
καὶ γνώσεως ὕψωμα καὶ φρενῶν βάθος
ὑμᾶς φανέντας ἐν βίῳ καὶ πρακτέοις
ἐν πᾶσιν εὐδόκιμον ἀνῦσαι βίον
ἀνενδεᾶ ξύμπαντος εὐκλεεστάτου
λεληθέναι τε μηδόλως τίνων τίνα
ὑμᾶς προςῆκεν ἀλλάττεσθαι πανσόφως.
Ἄριστα δ' ἰθύναντες οἴακας κράτους
ἀρχῆς βασιλείου τε τὸ πρὶν καὶ χρόνους
δεδειχότες κάλλιστα τῆς εὐζωίας,
παθῶν ἐδουλώσατε ἑσμὸν τῷ λόγῳ
ἀφ' ἑστίας, ὅ φασιν, ἄρχειν ἠργμένης.
Καὶ μαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ ἡ καινότης
τοῦ σχήματος, μάκαρες, ἐξηλλαγμένη.
Πλούτου χύσιν γὰρ καὶ μέγα δόξης πλάτος
ὑπέρτατον κράτος τε καὶ ὅρους ἄκρους
εὐδαιμονίας ὡς τέφραν τε καὶ κόνιν
καὶ χοῦν καταπτύσαντες γενναιοφρόνως,

24. *θέμεθλος.*
4. *ἀνύσαι* 6. *τὲ* 11. *ἑσμόν* 14. *ἐξηλλαγμένης.*

σχήματος ἠλλάξασθε τοῦ ἐπηρμένου
σχῆμα μοναστῶν ἀμφίων τε βυσσίνων
τἀμαυρὰ καὶ κελαινά, δεικνύντες ὅσου
τιμᾶσθε ταπείνωσιν ἧς Χριστὸς τύπος.
Οὐκοῦν θεῷ μάλιστα δὴ πεφιλμένοι.
ἐγγύθεν ἡ μὲν παρακλήσεως λόγοις,
αὐτὸς δὲ λιταῖς ὑψόθεν τοὺς φιλτάτους
ἡμᾶς ποδηγοίητε οἵπερ ἀκτέον.

21. *δεικνῦντες.*

Α. Προσωπογραφίες

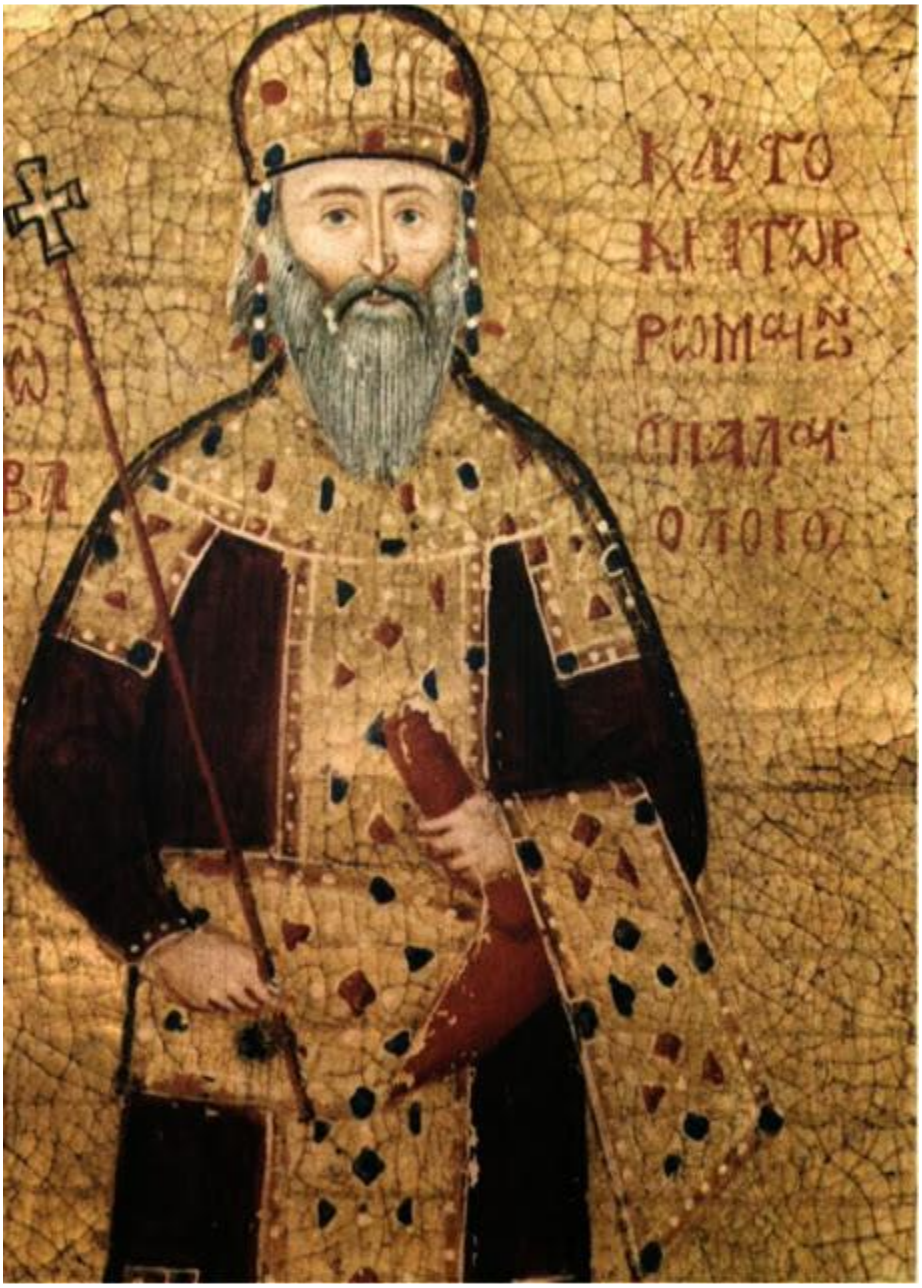

Μανουήλ Β' Παλαιολόγος. Βυζαντινός αυτοκράτορας (1391 - 1425) και συγγραφέας. Μικρογραφία χειρογράφου ενός «Επιταφίου» που συνέταξε ο ίδιος το 1407 για να τιμήσει τη μνήμη του αδελφού του Θεοδώρου Α' δεσπότη Μορέως (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).

Μανουήλ Β' Παλαιολόγος (1391 - 1425)

Μικρογραφία χειρογράφου του 1403 - 1404 μ.Χ. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου) που αναπαριστά τον Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο, την σύζυγό του, αυτοκράτειρα Ελένη Δραγάση, μετέπειτα Αγία Υπομονή, και τρία από τα παιδιά τους, από αριστερά, ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος, ο Θεόδωρος Β΄ Παλαιολόγος και ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος.

Σχηματική παράσταση της άνω μικρογραφίας

Η Οσία Υπομονή σε τοιχογραφία του τέμπλου του σπηλαιώδους ναού του ιερού σκηνώματος του Οσίου Παταπίου, στα Γεράνεια Όρη, άνωθεν του Λουτρακίου Κορινθίας, με μόνη την πληροφοριακή επιγραφή «Η Οσία Μήτηρ ημών Υπομονή».

Το τέμπλο του σπηλαιώδους ναού όπου το σκήνωμα του οσίου Παταπίου. Στο αριστερό μέρος διακρίνεται η παλαιά τοιχογραφία της οσίας Υπομονής.

Η τίμια Κάρα της Οσίας Υπομονής

Το Ιερό λείψανο φυλάσσεται στην Ιερά Μονή Οσίου Παταπίου Λουτρακίου

Θωμάς Παλαιολόγος

1409 -1465

Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος. Αυτοκράτορας του Βυζαντίου. ΄Εργο του Β. Gozzoli (Φλωρεντία, Ανάκτορο Medici Riccardi).

Ο Αυτοκράτωρ Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος

βασίλεψε από το 1425 μέχρι το θάνατό του το 1448.

Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος

«Ελένη η εν Χριστώ
τω Θεώ αυγούστα
και αυτοκρατόρισσα των Ρωμαίων η
Παλαιολογίνα», κόρη του Σέρβου
ηγεμόνα Κωνσταντίνου Δραγάση.

Κωνσταντίνος ΙΑ΄ ο Παλαιολόγος 1405 – 1453
ήταν ο τελευταίος βασιλεύων Βυζαντινός αυτοκράτορας,
ως μέλος της δυναστείας των Παλαιολόγων.

Τοιχογραφία του Βασιλέως Μιλούτιν (Στεφάνου Ούρου του Β΄)
από τη μονή Γκρατσάνιτσα που ο ίδιος έκτισε.

Β. Αντικείμενα – Εκκλησιαστικά κειμήλια

Σταυρός της αυτοκράτειρας Ελένης Δραγάση Παλαιολογίνας (Οσίας Υπομονής). Ανάθημα στην Ιερά Μονή Διονυσίου του Αγίου Όρους. (Εμπρόσθια όψη).

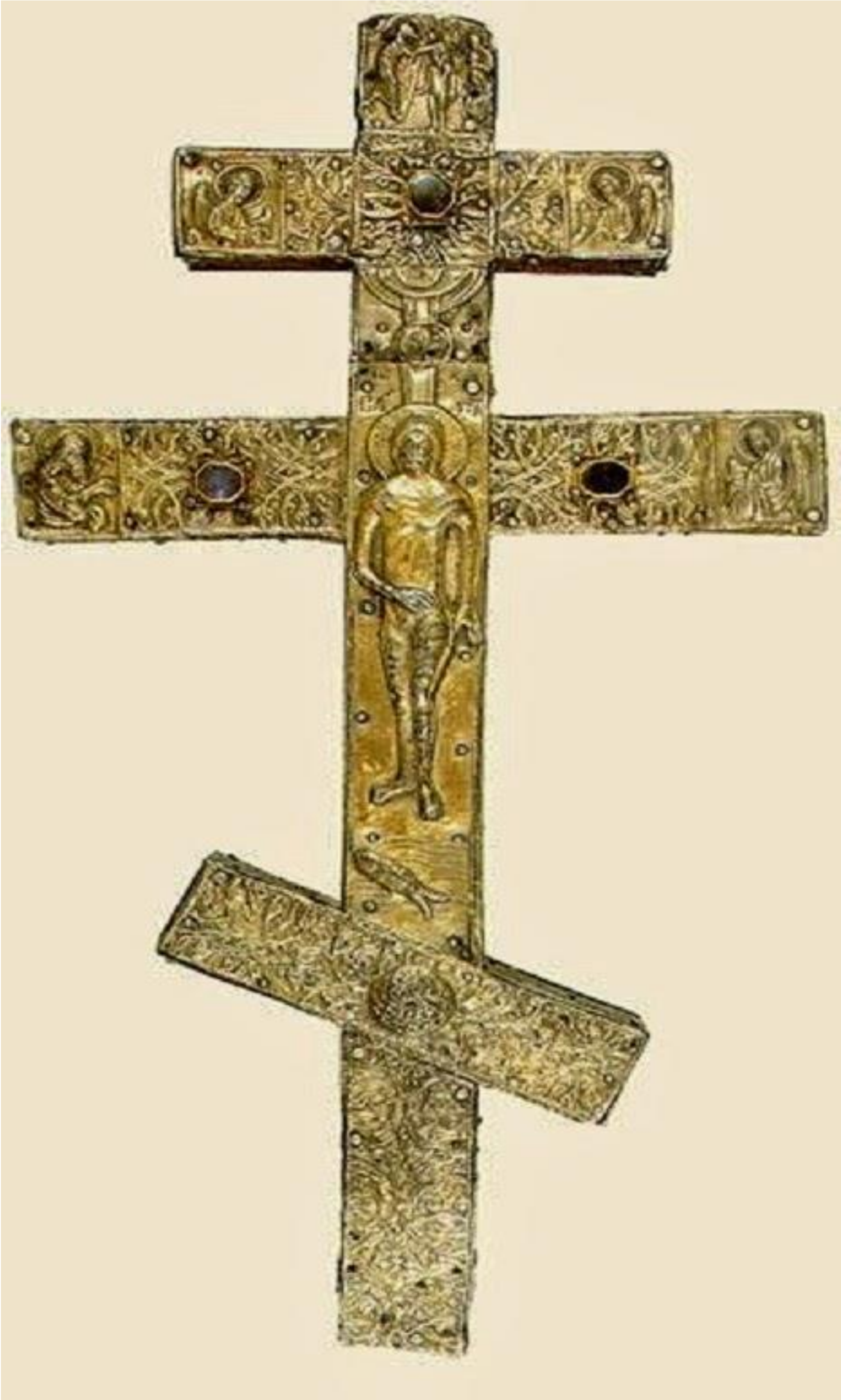

Σταυρός της αυτοκράτειρας Ελένης Δραγάση Παλαιολογίνας (Οσίας Υπομονής).
Ανάθημα στην Ιερά Μονή Διονυσίου του Αγίου Όρους. (Οπίσθια όψη).

Ο δικέφαλος αετός με το μονόγραμμα των Παλαιολόγων στο κέντρο, έμβλημα της Δυναστείας και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ασημένιο νόμισμα της εποχής του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου.

Γ. Ναοί

Μονή Στουντένιτσα. Κτιτορική μονή του οσίου Συμεών του μυροβλύτου στην οποία ο όσιος έλαβε το Αγγελικό Σχήμα. Ο όσιος Συμεών είναι ο γενάρχης στο γενεαλογικό δένδρο της οσίας Υπομονής.

Μονή Γκρατσάνιτσα. Ιδρυτής της είναι ο προπάππος της οσίας Υπομονής Στέφανος Ούρος ο Β΄ (Μιλούτιν), του οποίου το ιερό λείψανο άφθαρτο θησαυρίζεται στο ναό της Αγίας Παρασκευής της Σόφιας.

Μονή Σοποτσιάνι, όπου κοιμήθηκε ο πρόγονος
της οσίας Υπομονής μοναχός Σίμων (Στέφανος Ούρος ο Α΄).

Το Μοναστήρι «Πογάνοβο» κτίστηκε από τον Κωνσταντίνο Δραγάση και την κόρη του Ελένη, την μετέπειτα οσία Υπομονή, στα τέλη του 14ου αιώνος. Η κατασκευή είναι από πέτρα και κεραμμύδι.

Οι Αγιογραφίες χρονολογούνται από το 1499. Θεωρείται από τα πιο αξιόλογα μοναστήρια των Βαλκανίων. Το Μοναστήρι βρίσκεται στην Ν.Α. Σερβία κοντά στην πόλη του Δημήτροβγκραντ.

Η μονή του Παντοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη όπως είναι σήμερα. Εδώ ετάφη ο αυτοκράτορας Μανουήλ ο Β΄ ο Παλαιολόγος ως μοναχός, η σύζυγος του οσία Υπομονή και τρία από τα παιδιά τους από τα οποία δύο, ως μοναχοί επίσης.

Δ. Χάρτες

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία το 1403

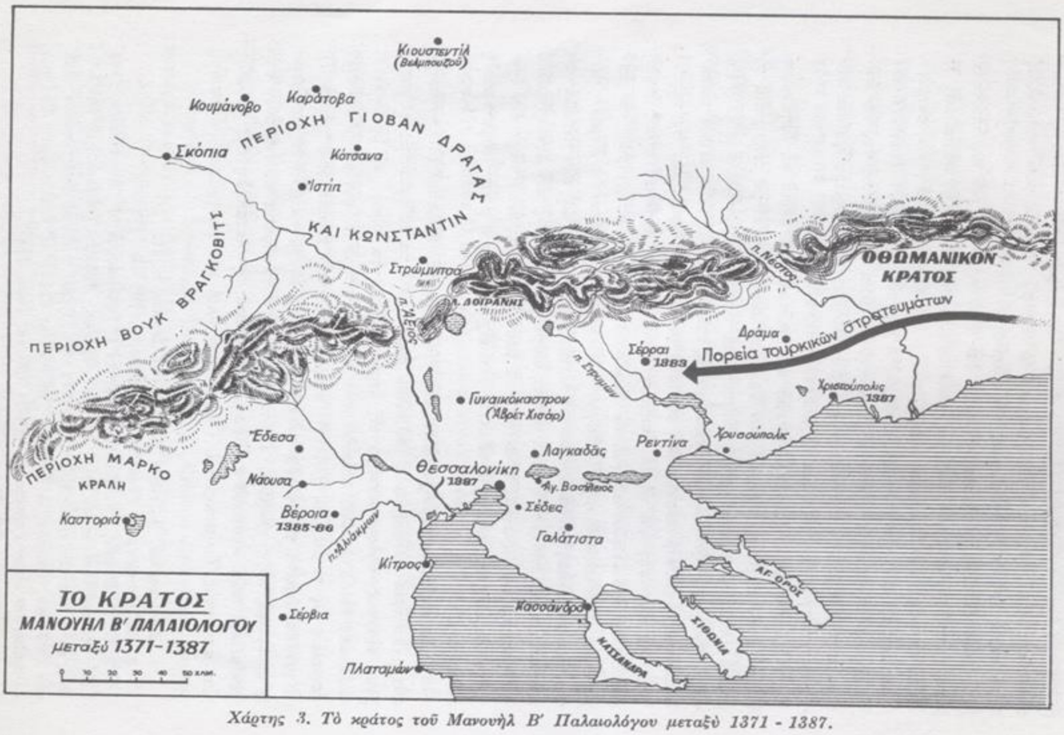

Χάρτης 3. Τὸ κράτος τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου μεταξὺ 1371 - 1387.

3. Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Ο ΚΟΣΜΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΗΣ ΟΣΙΑΣ

3. 1. Το γενεαλογικό δένδρο

Στέφανος Νεμάνιαν. (Όσιος Συμεών ο μυροβλύτης). (1113 - 1200).
Βασιλεύς της Σερβίας και κτίτορας της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου του Αγίου Όρους, όπου και ο τάφος του.

▼

Στέφανος Πρωτόστεπτος. (Μοναχός Σίμων). (1166 - 1228).
Βασιλεύς της Σερβίας.

▼

Στέφανος Ούρος ο Α΄. (Μοναχός Σίμων). (1220 - 1277).
Κοιμήθηκε στη Μονή Σοπότσανι.

▼

Στέφανος Ούρος ο Β΄. (Μιλούτιν). (1253 - 1321).
Κτίτορας τεσσαράκοντα ναών και μονών στα Ιεροσόλυμα, Άγιο Όρος, Σερβία, Μετέωρα, Σκόπια, Κοσσυφοπέδιο. Το λείψανό του βρίσκεται ολόσωμο στο ναό Αγίας Παρασκευής Σόφιας.

▼

Θεοδώρα Νεμάνιτς. (Μοναχή Ευδοκία). (1330 - 1381).
Νυμφεύθηκε τον άρχοντα Ντέγιαν.

▼

Κωνσταντίνος Δραγάσης. (1355 - 1395).
Ευεργέτης πολλών μονών του Αγίου Όρους.

▼

Ελένη Δραγάση. (Όσια Υπομονή). (1372 – 1450).
Σύζυγος του Μανουήλ Β΄ του Παλαιολόγου και Βασίλισσα του Βυζαντίου[16].

---

[16] Μπούσιας, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999, σ. 45.

Το γενεαλογικό δένδρο της Οσίας Υπομονής, αρχίζει με τον Άγιο Συμεών τον Χιλανδαρινό (κοσμικό όνομα Στέφανος Νεμάνια), (σερβικά κυριλλικά: Стефан Немања, 1113 - 13 Φεβρουαρίου 1199) ήταν Μέγας Πρίγκιπας (Βέλικι Ζούπαν / Μέγας Ζουπάνος) του Μεγάλου Πριγκιπάτου της Σερβίας (γνωστού επίσης ως Rascia από το 1166 ως το 1196). Μέλος της δυναστείας Βουκάνοβιτς ο Νεμάνια ίδρυσε τη δυναστεία Νεμανιδών Ζουπάνων και μνημονεύεται για τη συμβολή του στο Σερβικό πολιτισμό και την ιστορία, ιδρύοντας αυτό που μετεξελίχθηκε στη Σερβική Αυτοκρατορία, καθώς και την Εκκλησία της Σερβίας. Σύμφωνα με τη Σερβική Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών, ο Νεμάνια είναι επίσης ένας από τους πιο επιφανείς Σέρβους για τη συνεισφορά του στη λογοτεχνία και τις αλτρουιστικές του ιδιότητες.

Το 1196, μετά από τρεις δεκαετίες πολέμων και διαπραγματεύσεων που εδραίωσαν τη Σερβία, διαχωρίζοντάς την τόσο από τη Δυτική όσο και από τη Βυζαντινή σφαίρα επιρροής, ο Νεμάνια παραιτήθηκε υπέρ του μεσαίου γιου του Στεφάνου Νεμάνιτς, που έγινε ο πρώτος Βασιλιάς της Σερβίας. Ο Νεμάνια πήγε τελικά στο Άγιο Όρος, όπου έγινε μοναχός και πήρε το όνομα Συμεών, ακολουθώντας το νεώτερο γιο του (αργότερα γνωστό ως Άγιο Σάββα), που είχε γίνει ήδη πρώτος αρχιεπίσκοπος της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Μαζί με το γιο του Σάββα, ο Νεμάνια κατασκεύασε τη Σερβική Μονή Χιλανδαρίου στο Άγιο Όρος το 1198-1199 και εξέδωσε τη "Χάρτα της Μονής Χιλανδαρίου". Το μοναστήρι αργότερα έγινε το λίκνο της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Γνωρίζοντας ότι ο θάνατός του πλησίαζε στο 86ο έτος του, ο Συμεών ζήτησε να τον βάλουν πάνω σε ένα χαλάκι μπροστά από την εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας με μια πέτρα για μαξιλάρι. Πέθανε μπροστά στο γιο του Σάββα και άλλους μοναχούς στις 13 Φεβρουαρίου 1200 και ετάφη στο χώρο της Μονής Χιλανδαρίου. Τελευταία του επιθυμία ήταν να μεταφέρει ο Σάββας τα λείψανά του στη Σερβία "όταν το επιτρέψει ο Θεός, μετά από ορισμένο χρονικό διάστημα". Ο Σάββας αργότερα έγραψε τη Λειτουργία του Αγίου Συμεών προς τιμή του Νεμάνια.

Η Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία ανακήρυξε άγιο το Στέφανο Νεμάνια αμέσως μετά το θάνατό του, με το όνομα Άγιος Συμεών ο Μυροβλήτης (Свети Симеон Мироточиви), μετά από πολλά θαύματα. Ο γιος και διάδοχός του Στέφανος ο Πρωτόστεπτος, τον ονόμασε Ενοποιό των Χαμένων Κομματιών της Γης των

Παππούδων του και επίσης Ανοικοδομητή τους. Ο άλλος γιος του Σάββας τον ονόμασε Κύριό μας και Αυτοκράτορά μας και Κυβερνήτη όλης της Σερβικής γης[17].

Εν συνεχεία λοιπόν, ακολουθεί, ο Στέφανος Νεμάνιτς (σερβικά: Стефан Немањић) ή Στέφανος ο Πρωτόστεπτος (σερβικά: Стефан Првовенчани, 1166 - 24 Σεπτεμβρίου 1228) που ήταν Μεγάλος Πρίγκιπας της Σερβίας από το 1196 και Βασιλιάς της Σερβίας από το 1217 μέχρι το θάνατό του το 1228. Ήταν ο πρώτος βασιλιάς της Ράσκας και με την αναβάθμιση που έκανε το Μεγάλο Ζουπανάτο της Σερβίας σε ρηγάτο/βασίλειο και με την βοήθεια προς τον αδελφό του Άγιο Σάββα για την ίδρυση της Σερβικής Εκκλησίας, θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους της δυναστείας των Νεμάνιτς. Έγραψε το έργο "η ζωή του Στέφανου Νεμάνια", μια βιογραφία του πατέρα του. Έχτισε πολλά φρούρια, συμπεριλαμβανομένων του Μάγκλιτς. Στο τέλος της ζωής του ορκίστηκε μοναχός με το όνομα Συμεών και πέθανε λίγο μετά. Αγιοποιήθηκε όπως ο πατέρας και η μητέρα του[18].

Ακολουθεί, ο Στέφανος Ούρος Α΄ (σερβικά: Стефан Урош I, 1220 – 1 Μαΐου 1277), γνωστός και ως Στέφανος ο Μέγας[19], που ήταν βασιλιάς της Σερβίας την περίοδο 1243-1276, διαδεχόμενος τον ετεροθαλή αδελφό του Στέφανο Βλάντισλαβ. Ήταν ο μικρότερος γιος του Στέφανου του Πρωτόστεπτου από την δεύτερη σύζυγο του Άννα Δάνδολο, εγγονή του Ερρίκου Δάνδολου, δόγη της Βενετίας.

Την άνοιξη του 1243 οι Σέρβοι επαναστάτησαν και καθαίρεσαν τον βασιλιά Στέφανο Βλάντισλαβ, αντικαθιστώντας τον με τον μικρότερο αδελφό του Στέφανο

[17] Στέφανος Νεμάνια, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%91%CE%84_%CE%9D%CE%B5%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%B1#%CE%98%CE%AC%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CF%85%CF%84%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B1 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

[18] Στέφανος Πρωτόσεπτος, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%BF_%CE%A0%CF%81%CF%89%CF%84%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%80%CF%84%CE%BF%CF%82 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

[19] Jirecek, "König Stephan Uros" I. (1243 — 1276) wird von den Männern der serbischen Kirche, von Domentian und Daniel, der "Große" (veliki) genannt, 1967, p. 310.

Ούρο Α΄. Ο νέος βασιλιάς διατήρησε καλές σχέσεις με τον προκάτοχό του[20], ο οποίος αναφέρεται σε ορισμένους χάρτες του.

Η βασιλεία του Στέφανου Ούρος Α΄ συνέπεσε με την παρακμή των γειτονικών αντιπάλων της Σερβίας, το Δεσποτάτο της Ηπείρου και τη Βουλγαρία. Αυτό βοήθησε τη Σερβία να γίνει ισχυρή τοπική εξουσία. Ο Στέφανος Ούρος ενθάρρυνε την ταχεία οικονομική ανάπτυξη και τις εμπορικές συναλλαγές με τις Δαλματικές πόλεις Ραγούζα και Κότορ. Σάξονες ανθρακωρύχοι από την Ουγγαρία[21] εισήχθησαν για να εργαστούν και να δουλέψουν στα Σερβικά ορυχεία ασημιού στο Μπρκόβο και στο Ρούντνικ. Στους Σάξονες παραχωρήθηκαν θρησκευτικά και πολιτικά δικαιώματα.

Το 1252-1253 ενεπλάκη σε πόλεμο με τη Δημοκρατία της Ραγούζας, η οποία συνόρευε με την Ζαχλουμία. Η Ραγούζα συνήψε συμμαχία με τη Βουλγαρία. Σε έναν χάρτη με ημερομηνία 22 Μαΐου 1254 αναφέρεται συμμαχία ανάμεσα στους δυο εμπλεκόμενους. Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 1260 ένας νέος πόλεμος ξέσπασε με την Ραγούζα και υπεγράφη συνθήκη το 1268, τελειώνοντας τον πόλεμο.

Το 1268 ο Στέφανος Ούρος εισέβαλε στις ουγγρικές περιοχές νότια του Δούναβη στην Μάτσβα. Παρά κάποια αρχική επιτυχία, ο Στέφανος Ούρος συνελήφθη από τους Ούγγρους και αναγκάστηκε να αγοράσει την απελευθέρωσή του και να υπογράψει συνθήκη ειρήνης. Ο Στέφανος Ούρος ήρθε σε σύγκρουση με τον γιο του και νόμιμο διάδοχο Στέφανο Ντραγκούτιν: Ο Ούρος είχε πρόθεση να αφήσει διάδοχο τον Μιλούτιν. Ξεκίνησε εμφύλιος πόλεμος όπου ο Στέφανος Ούρος, ηττημένος από τον Ντραγκουτίν[22] παραιτήθηκε από τον θρόνο και αποσύρθηκε μοναχός σε άγνωστη μονή της Ζαχλουμίας, όπου πέθανε μετά 2-3 χρόνια. Τα λείψανά του αργότερα μεταφέρθηκαν στη μονή Σοπότσανι που είχε ιδρύσει ο ίδιος. Κατείχε τιμητικά τον τίτλο του Κράλη της Βουλγαρίας[23].

---

[20] Στέφανος Ούρος Α΄, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9F%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%91%CE%84 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

[21] Petrovic, Durdekanovic, Sladana. Ancient mining and metallurgy in southeast Europe. Arheoloski institut (Belgrado, 1995), p. 243.

[22] Cirkovic, Sima, The Serbs, Cirkovic Sima, The Serbs, Publisher Wiley-Blackwell, 2004.

[23] Στέφανος Ούρος Α΄ Μιλούτιν, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%

Στην συνέχεια ακολουθεί, ο Στέφανος Ούρος Β΄ Μιλούτιν (Стефан Урош II Милутин, 1253 - 29 Οκτωβρίου 1321) που ήταν βασιλιάς της Σερβίας μεταξύ 1282-1321, και μέλος της δυναστείας Νεμάνια. Ήταν ένας από τους πιο ισχυρούς ηγεμόνες της Σερβίας κατά τον Μεσαίωνα. Ανακηρύχθηκε άγιος από την Ορθόδοξη Εκκλησία και εορτάζεται στις 30 Οκτωβρίου.

Ήταν ο νεότερος γιος του βασιλιά Στέφανου Ούρος Α΄ και της Έλενας των Ανζού. Έγινε απροσδόκητα βασιλιάς της Σερβίας, μετά την παραίτηση τού αδελφού του Ντραγκούτιν· ήταν περίπου 29 ετών. Αμέσως μετά την ανάρρησή του στο θρόνο, επιτέθηκε στα Ρωμαϊκά εδάφη στη Μακεδονία. Το 1282, κατέκτησε τα βόρεια τμήματα της Μακεδονίας και την πόλη των Σκοπίων, η οποία έγινε πρωτεύουσά του. Ο Ρωμαίος Αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ άρχισε τις προετοιμασίες για τον πόλεμο, αλλά απεβίωσε πριν από την ολοκλήρωσή τους. Το επόμενο έτος ο Μιλούτιν προχώρησε πιο βαθιά στο βυζαντινό έδαφος, κατακτώντας νέα εδάφη σε όλη τη διαδρομή προς την Καβάλα. Το 1284 κέρδισε τον έλεγχο της σημερινής βόρειας Αλβανίας και την πόλη του Δυρραχίου. Για τα επόμενα 15 χρόνια δεν υπήρξαν αλλαγές στον πόλεμο. Μία ειρήνη έγινε το 1299, όπου ο Μιλούτιν κράτησε τα κατακτημένα εδάφη ως προίκα της Σιμωνίδας Παλαιολογίνας, κόρης του Αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' που έγινε η 4η σύζυγός του.

Στο τέλος της ζωής του Ο Μιλούτιν είχε κάνει την Σερβία μία από τις ισχυρότερες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, με εξαίρεση την Ουγγαρία. Επίσης ήταν κτήτορας πολλών μοναστηριών[24].

Ο Στέφανος Ούρος Γ΄ (Стефан Урош III Дечански Немањић, γνωστός ως Ντέτσαν(σκ)ι, παλαιότερη απόδοση στα Ελληνικά: Ντεκάνσκι, (1276/1284 - 11 Νοεμβρίου 1331) από τον Οίκο των Νεμάνιτς ήταν βασιλιάς της Σερβίας από τις 6 Ιανουαρίου του 1322 έως τις 8 Σεπτεμβρίου του 1331. Ίδρυσε το μοναστήρι στο Ντέτσαν(σκ)ι του Κοσσυφοπεδίου. Ο Στέφανος Ούρος Γ΄ ήταν ο γιος του Στεφάνου

CF%82_%CE%9F%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%91%CE%84 (τελευταία ανάκτηση 6/2/21).

[24] Στέφανος Ούρος Β΄ Μιλούτιν, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9F%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%92%CE%84_%CE%9C%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B9%CE%BD (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

Ούρος Β΄ Μιλούτιν, βασιλιά της Σερβίας και της Άννας Τέρτερ, ανιψιά (ή κόρη) του Γεωργίου Α΄ βασιλιά της Βουλγαρίας.

Με τη δεύτερη σύζυγό του, Μαρία Παλαιολογίνα, κόρη του Ιωάννη Παλαιολόγου (εγγονού του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου), ο Στέφανος είχε κόρη την Θεοδώρα[25].

Η Θεοδώρα Νεμάνια (Теодора Немањић, 1330 - μετά το 1381) από τον Οίκο των Νεμάνιτς ήταν δούκισσα του Κουμάνοβο ως σύζυγος του δούκα Ντέγιαν, ιδρυτή του Οίκου Ντεγιάνοβιτς. Ήταν ετεροθαλής αδελφή του Στεφάνου Ούρου Δ΄ Δουσάν, βασιλιά της Σερβίας. Αργότερα έγινε μοναχή υιοθετώντας το όνομα "Ευδοκία" (Евдокија) και πέθανε στο μοναστήρι μετά το 1381[26].

Ακολουθεί λοιπόν, ο Κονσταντίν Ντεγιάνοβιτς (Константин Драгаш Дејановић, 1355 - 25 Μαΐου 1395) από τον Οίκο των Ντράγκας/Δραγάση, που ήταν δεσπότης των Σέρβων και ηγεμόνας περιοχής της σημερινής Σερβίας. Ο Κωνσταντίνος ήταν γιος του σεβαστοκράτορα Ντέγιαν και της Θεοδώρας των Νεμάνιτς. Είχε έναν μεγαλύτερο αδελφό, τον Ιωάννη Δραγάση, με τον οποίο μοιραζόταν την εξουσία. Μετά τον θάνατο του πατέρα του Ντέγιαν στα μέσα του 14ου αιώνα, τα εδάφη που κυβερνούσε κληρονομήθηκαν από τους γιους του, Ιωάννη και Κωνσταντίνο. Αυτοί μαζί με τη Θεοδώρα έκαναν δωρεές και προστάτευσαν πολλά μοναστήρια στο Άγιο Όρος, ειδικά τη Μονή Χιλανδαρίου, τη Μονή Αγίου Παντελεήμονος και τη Μονή Βατοπεδίου.

Μετά τη Μάχη του Έβρου το 1371, οι δύο αδελφοί Ντράγκας έγιναν υποτελείς του σουλτάνου Μουράτ Α΄. Όταν ο αδελφός του Ιωάννης πέθανε το 1378 ή 1379, ο Κωνσταντίνος συνέχισε μόνος του να κυβερνά την περιοχή τους. Συμμετείχε ως υποτελής των Οθωμανών στη Μάχη της Ροβίνας το 1395. Σε αυτή τη μάχη έχασε τη ζωή του και τον διαδέχτηκε ο γιος του Ιάκωβος, αλλά οι Οθωμανοί κατά τα επόμενα

---

[25] Στέφανος Ούρος Γ΄, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9F%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%93%CE%84 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

[26] Θεοδώρα Νεμάνιτς, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%B5%CE%BF%CE%BD%CF%84%CF%8C%CF%81%CE%B1_%CE%9D%CE%AD%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%84%CF%82 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

χρόνια κατέκτησαν τα εδάφη του. Νυμφεύτηκε σε πρώτο γάμο κάποια αγνώστου ονόματος ευγενή Ιλλυρικής καταγωγής από τη Δαλματία, με την οποία είχε πιθανώς δύο παιδιά, την Έλενα Ντράγκατς (ελληνικά Ελένη Δραγάση), η οποία παντρεύτηκε τον Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο Αυτοκράτορα των Ρωμαίων, και τον Ιάκωβο, που προσηλυτίστηκε στο Ισλάμ ως "Γιακούμπ"[27].

Καταλήγοντας έτσι, στην Ελένη Δραγάση - Παλαιολόγου ή Οσία Υπομονή (1372 - 13 Μαρτίου 1450) που ήταν αυτοκράτειρα του Βυζαντίου ως σύζυγος του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου και μητέρα των δύο τελευταίων Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, του Ιωάννη Η΄ και του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου.

Μετά το θάνατό του συζύγου της Μανουήλ, έγινε και η ίδια μοναχή στο μοναστήρι της "Κυρά - Μάρθας" της Κωνσταντινούπολης, παίρνοντας το όνομα Υπομονή. Η Οσία Υπομονή, όπως την ονόμασε η εκκλησία απεβίωσε στις 13 Μαρτίου του 1450, τρία χρόνια πριν η Κωνσταντινούπολη, πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας, πέσει στα χέρια των Οθωμανών Τούρκων, έπειτα από μακρά πολιορκία. Στην πτώση της Κωνσταντινούπολης ο γιος της, Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος, απεβίωσε στη μάχη. Η Οσία Υπομονή ετάφη στη μονή του Παντοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη, όπου ετάφησαν ο σύζυγός της Μανουήλ και τα 3 από τα παιδιά τους (εκ των οποίων τα 2 ήταν μοναχοί)[28].

[27] Κωνσταντίνος Δραγάσης, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%BF%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD_%CE%9D%CF%84%CF%81%CE%AC%CE%B3%CE%BA%CE%B1%CF%82_%CE%9D%CF%84%CE%B5%CE%B3%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%B2%CE%B9%CF%84%CF%82 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

[28] Ελένη Δραγάση, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%AD%CE%BD%CE%B7_%CE%94%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CF%83%CE%B7 (τελευταία ανάκτηση 7/2/2021).

3. 2. Γέννηση και παιδική ηλικία

Η Ειρήνη Δραγάση – Παλαιολόγου είναι η τελευταία Αυτοκράτειρα του Βυζαντίου (1390-1450 μ.Χ.). Λεγόταν Ειρήνη[29] ή Ελένη Δραγάση ή Dejanović και είναι ή μοναδική Σλάβα[30], πού έγινε αυτοκράτειρα του Βυζαντινού θρόνου[31]. Ήταν κόρη από τον πρώτο γάμο του σέρβου[32] ηγεμόνα της Βορειοανατολικής Μακεδονίας Κωνσταντίνου Δραγάση[33] ή σύμφωνα με πολλές πηγές *κυρ Κωνσταντίνου*. Η μητέρα της, κάποια αγνώστου ονόματος ευγενής Ιλλυρικής καταγωγής από τη Δαλματία, με την οποία πιθανώς είχε δυο παιδιά, την Ελένη Δραγάση και τον Ιάκωβο που προσηλυτίστηκε στο Ισλάμ ως "Γιακούμπ"[34]. Η γέννησή της τοποθετείται στα αμέσως μετά τον θάνατο το Δουσάν χρόνια (ίσως το 1372). Μετά το θάνατο του πατέρα της (+15 Μαΐου 1393 ή 17 Μαΐου 1395)[35] έγινε σύζυγος του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου.

---

[29] Schlumberger, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων τῳ 1453, μετάφραση Σπυρίδων Π. Λάμπρου, προλογικά Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης, εκδόσεις Δημιουργία 1996, εκδότης Χαρίσης Απόστολος, σ. 10.

[30] «Η Σερβία και η πτώση της Κωνσταντινούπολης», Συλλογικός τόμος Η άλωση της πόλης, επιστημονική επιμέλεια Ευάγγελος Χρυσός, εκδόσεις Ακρίτας, 1999, β΄ έκδοση, σειρά: ΛΙΠΟΣ, αριθ. 15, σ. 198. Δες: Vasiliev A. A., History of the Byzantine. The University of Wisconsin Press Published 1952, p. 586.

[31] Vasilev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453,* εκδόσεις Βερναρδάκη 1954, σ. 727. Το ίδιο λέει και ο Jirecek.

[32] Κανελλόπουλος, *Γεννήθηκα στο 1402,* έκδοσις Βιβλιοπωλείον της Εστίας 1980, τ. 2, έκδοση Γ΄, σ. 270.

[33] Σέρβος ηγεμόνας τον οποίο αναφέρει ο Παίσιος ο χιλανδαρινός στη σλαβοβουλαγρική ιστορία του. Αυτός μαζί με τον ηγεμόνα Κράλιεβιτς σκοτώθηκε στη μάχη ανάμεσα στους Τούρκους και τους Βλάχους της Rovine (Ρουμανία). Σ' αυτή τη μάχη ο Οθωμανικός στρατός νικήθηκε και ο Βαγιαζήτ υπέγραψε ειρήνη με τους Βλάχους. Βλ. Παΐσιος χιλανδαρινός, Σλαβοβουλγαρική ιστορία, μετάφραση και σχόλια Βαΐτσα-Χάνη Μωϋσίδου, πρόλογος Αν. Αθανασίου Αγγελόπουλου καθηγητή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, εκδοτικός Οίκος αδελφών Κυριακίδη α. ε., σ. 111. Radojicic, "La cronologie de la bataille de Rovine", dans *Revue Historique du Sud- est Européen,* V, 1928, p. 136-139.

[34] Kazhdan A., *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Oxford, 1991.

[35] Μακρυστάθης, Η αγία Υπομονή, Ιστορία, ασματική ακολουθία και παρακλητικός κανών, Αθήνα 1999, σ. 76.

Ο πατέρας της κατάγονταν από την σημαντική και με επιρροή σερβική οικογένεια Dejanović[36], της οποίας τα μέλη ήταν κοντινοί συγγενείς της δυναστείας των Nemanić. Ο ιδρυτής της οικογένειας, ο σέρβος σεβαστοκράτορας δεσπότης Dejan είχε παντρευτεί τη Θεοδώρα, αδελφή[37] του τσάρου Στεφάνου Ούρος IV Δουσάν και ήταν κυρίαρχος πολύ σεβαστός. Παππούδες από τη μητέρα του Κωνσταντίνου Dejanović ήταν ο βασιλιάς Στέφανος της Δετσάνης και η Θεοδώρα[38], κόρη του τσάρου της Βουλγαρίας Smilets.

Οι γιοί του δεσπότη Dejan και της Ευδοκίας ονομάζονταν dragaš (Δραγάσηδες). Ο Ιωάννης Δραγάσης είχε λάβει από τον αυτοκράτορα Ούρος τον τίτλο του δεσπότη, που τον έφερε από τον πατέρα του. Μετά τη μάχη της Μαρίτσα ή Cirmen (Έβρος) το Σεπτέμβριο του έτους 1371 μεταξύ του Χατζηίλμπεη και του Ιωάννη Ούγκλεση (σκοτώθηκε σ' αυτή τη μάχη),οι Δραγάσηδες επέκτειναν αισθητά την περιοχή που έλεγχαν στα ανατολικά της Μακεδονίας, προπαντός μεταξύ του Βαρδάρη και της κοιλάδας του Στρυμόνα[39]. Μερικά από αυτά τα εδάφη ενσωματώθηκαν στο Βυζάντιο,

---

[36] Mihajlo Laskaris, *Vizantijske princeze u sredjovekovnoj Srbiji*, prilog istoriji vizantiskosrpskih odnosa od kraja xii do sredine xv veka, Beograd 1926, Knjižarica Franje Baha, p. 97 και p. 122 υποσ. 3. Μόνο ο Jireček δεν σημείωσε το έτος του γάμου της. G. Ivić, Rodoslovne tablice srpskih dinastija i vlastela, 2o izd., αρ. 2, λέει ότι παντρεύτηκε το έτος 1391.

[37] Sima Ćirković, Srbi srednjem veku, Beograd 1997, p. 164.

[38] Η Živojinović Mirjana γράφει ότι η μητέρα τους ονομάζονταν Ευδοκία. Βλ. Živojinović Mirjana, Les Dragaš et le mont Athos, Zbornik radova Vizantoloskog instituta 2006 Issue 43, Pages: 41-57. Η Ευδοξία με τον γιό της Κωνσταντίνο Δραγάση, σέρβο δεσπότη, έκαναν δωρεά κάποια χωριά στη μονή Χιλανδαρίου. Βλ. Miclošić, Monumenta Serbica, Viennae 1858, p. 190-193.

[39] Σχετικά με την έκταση του κράτους του Δραγάση, δες Rade Mihaljčić, *Kraj srpskog carstva* (το τέλος της σερβικής αυτοκρατορίας), Beograd : Srpska školska knj. : Knowledge, 2001, σ. 173-184. Όσον αφορά την περίπτωση των βυζαντινών τίτλων του Κωνσταντίνου Δραγάση, είναι ενδιαφέρον να δούμε αυτό που διατηρήθηκε μέσα στο επίσημο χειρόγραφο των «πιττάκια». Μια υπογραφή του Κωνσταντίνου Δραγάση του 1379 ή 1389 τον παρουσιάζει ως Κύριο των Σέρβων και της κοιλάδας του Δούναβη». Αυτή η υπογραφή ήταν για πολύ καιρό θεωρούμενη με σκεπτικισμό, λόγω κυρίως της παραξενιάς της. Μια νέα διάσταση διατυπώθηκε πρόσφατα κατά την οποία «συμμετέχοντας σε ένα τουρκικό πέρασμα, ο σουλτάνος υποσχέθηκε στον Κων/νο ότι οι κτήσεις του θα μεγάλωναν», (Mihaljčić, Kraj srpskog Carstva, p. 104). Δυστυχώς, δεν βρέθηκε στις πηγές κανένα στοιχείο που θα αφθονούσε μέσα σ' αυτή την έννοια, ακόμα και αν η μονωδία του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος για την μακαρίτισσα Αυτοκράτειρα Ελένη Δραγάση θα μπορούσε να επιτρέψει τη λύση όλου αυτού του θέματος και άλλων ακόμη, ενώ ελέχθη μέσα στην εισαγωγή ότι αυτή ήταν της γραμμής των «Θρακών». Ο Πλήθων στη συνέχεια μνημόνευσε τις αρετές αυτών των τελευταίων μέσα στην αρχαιότητα. Έπειτα

άλλα στο πριγκιπάτο της δυναστείας Δραγάση. Το Μελένικο ενσωματώθηκε επίσης στα εδάφη του δεσπότη Ιωάννη Δραγάση και του αδελφού του Κωνσταντίνου. Ο Κωνσταντίνος σύμφωνα με τον Σκαρλάτο Βυζάντιο «ἡγεῖτο τῆς παρά τόν Ἀξιόν Μακεδονίας»[40]. Είχε τον τίτλο του «Κυρίου της Σερβίας» σύμφωνα με ελληνικές πηγές. Οι Δραγάσηδες διηύθυναν από κοινού τα οικογενειακά τσιφλίκια, και αυτό μέχρι το θάνατο του Ιωάννη, μετά το 1378. Ο αδελφός του, με πρωτεύουσα το Velbažd/ Velbužd[41] που γνώρισε τις αρχές της τουρκικής κατάκτησης, έδωσε το ό-νομά του σ' αυτή την περιοχή που ονομάστηκε *γη του Κωνσταντίνου* (Κιουστεντήλ-*Köstendil*, η βυζαντινή πόλη Πανταλία μεταγενέστερα Βελεβούσδιο) στην παραμεθόρια περιοχή προς τη Βουλγαρία[42]. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι δύο αδελφοί προτίμησαν να είναι κύριοι κάποιων περιοχών και δεν είχαν βλέψεις για τον πυρήνα του Σερβικού Βασιλείου. Αδύνατοι να απωθήσουν τον σουλτάνο οι Δραγάσηδες, αναγνώρισαν την ανώτατη κυριαρχία του και έγιναν υποτελείς του[43]. Δεν υπάρχουν

περιέγραψε το διάστημα που ήταν εγκατεστημένοι (ἐντός Ἴστρου ἀπό Εὐξείνου Πόντου ες τ' ἐπ Ἰταλίαν) και εκ νέου θύμισε ότι ένας μεγάλος αριθμός μεταξύ αυτών εγκαταστάθηκαν στις όχθες του Δούναβη. Βλ. Παπαρρηγόπουλος τ. Θ΄, σ. 188. Ή περί τον Αξιό στη Μακεδονική περιοχή, βλ.: Χατζηαντωνίου Κώστας, Αγώνες του Σερβικού έθνους, Πελασγός, Αθήνα 2000, σ. 33.

[40] Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Η Κωνσταντινούπολις ή περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική*, Αθήνησιν 1852, σ. 389. Ο Πέτρος Παπαγεωργίου γράφει: « Περί τῆς γεωγραφίας τῆς Μακεδονίας δέν δυναταί τις μέν σήμερον νά ἐπαναλάβῃ ὅσα τῷ παρελθόντι αἰῶνι ὁ Danville καί τῷ νῦν ἀρχομένῳ ὁ Mannert εἶπον, ὅτι αὐτῆς κρεῖττον γινώσκομεν τήν γεωγραφίαν τῆς Ἰνδικῆς καί τῆς Σινικῆς χώρας, ἤ τήν τῆς Ἀφρικῆς καί Ἀμερικῆς· ἀλλ' ὅμως ἡ τοπογραφική καί ἀρχαιολογική γνῶσις τῶν καθ' ἕκαστον Μακεδονικῶν κτισμάτων εἶναι ἔτι νῦν, καί μετά τάς ἐρεύνας σοφῶν ξένων ἀρχαιολόγων (οἱ ἡμέτεροι, πλήν τοῦ κ. Μαργαρίτου Δήμιτσα καί Μ. Χατζῆ Ἰωάννου, δυστυχῶς καί ἐν τούτῳ ὀλίγον ἐφρόντισαν), λίαν ἀτελής καί ἐλλιπής, ὡς ἐξ ἰδίας πείρας δύναμαι νά βεβαιώσω· ἄνευ ὑπερβολῆς δέ, ἡ Βυζαντιακή Μακεδονία, ἐξαιρουμένης πως τῆς Θεσσαλονίκης, εἶναι terra ingognita τό δή λεγόμενον», βλ. Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι καί τά προάστεια, τά περί τάς Σέρρας καί ἡ μονή Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. (Συμβολή ἱστορική καί αρχαιολογική), «I. Abteilung», volume 3, υποσ. 1, σ. 15. Βλ. Υπόμνημα ιστορικόν περί Κωνσταντίνου Παλαιολόγου του τελευταίου αυτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως και της τελευταίας αυτής πολιορκίας, Αθήνησι τύποις Λ. Δ. Βιλαρά και Β. Π. Λιούμη, 1854, σ. 3.

[41] Lecaque Patrick, *Constantine Dragas and the Principality of Velbuz during the XIVth Century* στο Macedonian Studies Pt. 8 1991, p. 3-25.

[42] Κιουστεντήλ ονομάστηκε επί τουρκοκρατίας λόγω των θερμών πηγών « αἱ πηγαί τοῦ Κωνσταντίνου», βλ. ΜΕΕ, τ. 14, σ. 448.

[43] Bataković Dušan, Milan St. Protić, Histoire du peuple serbe, Publisher: L` age d` home 2008, p. 53.

στοιχεία αν οι Δραγάσηδες συμμετείχαν στη μάχη του Κοσόβου, αν και ως υποτελής θα είχαν καθήκον να το κάνουν αυτό.

Οι Δραγάσηδες προίκισαν μερικές μονές του Άθωνος, συμπεριλαμβανομένων του Χιλανδαρίου, της Παντελεήμονος, Ιβήρων, Κουτλουμουσίου και του Βατοπεδίου[44]. Στη μονή Χιλανδαρίου υπάρχει χρυσόβουλλο που έστειλε ο δεσπότης Ιωάννης Δραγάσης.

[44] Σύμφωνα με την συγγραφέα Živojinović Mirjana οι αδελφοί Δραγάση πρόσφεραν στη Μονή Παντελεήμονος μια δωδεκάδα χωριά από την περιοχή της Στρούμιτσα. Ο Κωνσταντίνος φαίνεται ότι προσάρτησε στον Άγιο Παντελεήμονα μέχρι 18 χωριά, με χωριουδάκια και 6 εκκλησίες, από την περιοχή του Tikveš. Επίσης φαίνεται ότι πρόσφερε στο ρωσικό μοναστήρι του Άθω δύο άλλες εκκλησίες μια από το Štip και μια από το Zletovo με τα δικαιώματα που τους ανήκαν. Τα δύο αδέλφια βεβαίωσαν για το Χιλανδάρι την διαρκή και αναπαλλοτρίωτη κτήση της εκκλησία του Αγίου από το Štip και των τριών χωριών από τα περίχωρα αυτής της πόλης. Βλ. Živojinović Mirjana, Les Dragaš et le mont Athos, Zbornik radova Vizantoloskog instituta 2006 Issue 43, p. 41-57.

3. 3. Ο γάμος με τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ (1392)

Η Ελένη ήταν σύζυγος του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου[45]. Κατά τη γενικά δεκτή γνώμη των ημερών μας, ήταν η πρώτη και μοναδική σύζυγος του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄.

Να αναφέρουμε, ότι ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος (1350-1425) ήταν ο όγδοος ηγεμόνας της βυζαντινής δυναστείας των Παλαιολόγων. Βασίλευσε κατά τα έτη 1391-1425[46]. Υπήρξε ικανός αυτοκράτορας και αναφέρεται ως ο πιο αξιόλογος εκπρόσωπος της δυναστείας του[47]. Άφησε εποχή, όχι μόνο για τις επιδόσεις στην πολιτική διπλωματία και τα έργα του πολέμου, άλλα και για το υψηλού επιπέδου συγγραφικό του έργο. Στην πνευματική ζωή της Κωνσταντινούπολης του 14ου και 15ου αι. τον παρακολουθούμε να κυριαρχεί ως φιλόσοφος βασιλιάς[48] και δεινότατος ευφραδής ρήτορας.

Ο Μανουήλ Β΄ ήταν ο δευτερότοκος υιός και διάδοχος του Ιωάννου Ε΄ Παλαιολόγου (1341-1391) από το γάμο αυτού με τη Ελένη Καντακουζηνή, κόρη του αυτοκράτορα Ιωάννου ΣΤ΄ Καντακουζηνού (1347-1354). Η γέννησή του τοποθετείται

---

[45] Για τον Μανουήλ ΙΙ Παλαιολόγο: J.W. Barker, *Manuel II Palaelogus (1391- 1425). A study in Late Byzantine Satesmanship*, Rutgers New Brunswick (N. J), 1969, p. 131- 132. Αλλού αναφέρεται ότι η συνάντηση αυτή έγινε το χειμώνα του 1393/94. Δεδομένου ότι οι πηγές αναφέρουν μόνο τα σημαντικότερα πρόσωπα είναι δυνατό άλλοι μικρότεροι γνωστοί προϊστάμενοι της περιοχής να είχαν έρθει επίσης να τιμήσουν το σουλτάνο Bayazit.

[46] Σφραντζής, *Χρονικόν*, σ. 62, 121. Αρχ. Δημητρακόπουλος Α. Κ., *Η Ορθόδοξος Ελλάς, Περί των Ελλήνων των Γραψάντων Κατά Λατίνων και Περί των Συγγραμμάτων Αυτών*, σ. 86.

[47] Αντίθετα από ότι συμβαίνει σε σχέση με την ηγεσία των Οθωμανών Τούρκων, η εκτίμηση που είχε ο Χαλκοκονδύλης για τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες (τουλάχιστον αυτούς του 14ου αιώνα) φαίνεται ότι ήταν χαμηλή. Οι μόνοι αυτοκράτορες για τους οποίους δεν ισχύει αυτή η διαπίστωση είναι οι Ανδρόνικος Γ΄ και Μανουήλ Β΄. Νικολούδης Ν. Γ., *Laonikos Chalkokondyles, A Translation and Commentary of the "Demonstrations of Histories" (books I-III)*, σ. 76-84. Καραθανάσης, *Ξαναδιαβάζοντας την αλληλογραφία Δημητρίου Κυδώνη και Μανουήλ Παλαιολόγου (1382-1387)*, σ. 68-69.

[48] Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, I, σ. 13. Καραθανάσης, *Ξαναδιαβάζοντας την αλληλογραφία Δημητρίου Κυδώνη και Μανουήλ Παλαιολόγου (1382-1387)*, σ. 71, 80. Λάμπρος, *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 19, 20, 88. Loenertz R.-J. (ed.), *Démétrius Cydonès: Correspondance*, I, II, ST, n. 186, 208, σ. 164 (επιστ. 259), 386 (επιστ. 430), 398 (επιστ. 438). Dendrinos Ch., "*An Unpublished Funeral Oration on Manuel II Palaeologus († 1425)*", σ. 442-450.

στις 27 Ιουνίου του 1350, στην Κωνσταντινούπολη[49]· έλαβε αξιόλογη παιδεία και μόρφωση[50] και αναμίχθηκε πολύ νωρίς στα των δημοσίων υποθέσεων.

Ενώ βασίλευσε σε μία εποχή που η βυζαντινή αυτοκρατορία βρισκόταν σε αποσύνθεση, διοικητική και οικονομική, ο Μανουήλ, διαχωρίζοντας τη θέση του από τις αντιλήψεις του πατέρα του, όντας ακόμα σε νεαρή ηλικία, πέτυχε να ελιχθεί πολιτικά στο εσωτερικό και στο εξωτερικό της χώρας και να αναβάλει επιτυχώς την πτώση της αυτοκρατορίας. Οι δυσκολίες που συνάντησε ως προς την ανασύνθεση του κράτους, ή ακόμα και για να δημιουργήσει τη βάση και τις κατάλληλες συνθήκες για να ανασυσταθεί κάποια στιγμή, τον φέρνουν στη δύσκολη θέση ικεσίας και παράκλησης στην απρόθυμη Δύση, και, υποταγής και δουλοπρέπειας στους Τούρκους ηγεμόνες.

Οι αρετές και οι ικανότητές του, καθώς και λοιπά στοιχεία του χαρακτήρα του έχουν αποτυπωθεί στο χαρτί χρονογράφων, ιστορικών, λογίων, ερευνητών, συγχρόνων και μεταγενεστέρων αυτού, όπως Δ. Κυδώνη, Γ. Σφραντζή, αλλά και στα ίδια τα έργα του[51]. Ο Μανουήλ προσεταιρίζεται χαρακτηριστικά που προσδίδουν αξιοσύνη σ' ένα βασιλιά όπως σοφία, σύνεση, διπλωματία, δικαιοσύνη, μεγαλοψυχία και μεγάλη ευσέβεια. Λόγω της μεγαλοπρεπούς όψης και του αποπνέοντος σεβασμού, παρομοιάστηκε από τους Τούρκους με τον Μωάμεθ[52],

---

[49] Δούκας, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 43· «Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης ὑπερβὰς τὰ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, καὶ τὴν ἀνδρῴαν ἡλικίαν ἐνδύς, ἐποίησεν υἱοὺς μετὰ τὸν Ἀνδρόνικον δύο, Μανουὴλ καὶ Θεόδωρον». Dennis G. T., *The Letters of Manuel II Palaeologus, Text, Translation and Notes*, σ. 13. Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, σ. 5.

[50] Δούκας, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 54, 188. Λάμπρου Σ. Δ., *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 20.

[51] Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, σ. 11. Λάμπρου Σ. Δ., *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 17. Πρβλ. Λάμπρος Σπ. Π., *ΠΠ*, Α΄, *« Ἰωάννου Δοκειανοῦ ἐγκώμιον εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον»*, σ. 225· «τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ ἀνδραγαθήματα αὐτοῦ πᾶσα σχεδὸν ἡ ὑφήλιος μαρτυρεῖ». Μομφερράτος, *Διπλωματικαὶ ἐνέργειαι Μανουὴλ Β΄ τοῦ Παλαιολόγου ἐν Εὐρώπῃ καί Ἀσίᾳ*, σ. 55-56.

[52] Σφραντζής, *Χρονικόν*, 11, 2, 2 – 11, 2, 5· «...Τοῦρκοι καὶ θαυμάσαντες καὶ ἀπ' αὐτῆς μόνης ταῆς θεωρίας αὐτοῦ μετὰ θαύματος ἔλεγον, ὅτι τὸν τῆς πίστεως αὐτῶν ἀρχηγὸν Μαχούμετ ὁμοιάζει,...». Vasiliev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σ. 790. Λάμπρου Σ. Δ., *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 18. Πρβλ. Schlumberger G., *Un empereur de Byzance*, σ. 54. Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, σ. 249.

αλλά ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσε από όπου και αν διήλθε, στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ο βασιλεύς της Ουγγαρίας και πρωτοστατών ως άμεσα απειλούμενος της σταυροφορίας εναντίον των Οθωμανών, Σιγισμούνδος, μετά την ήττα του Νικόπολη (1396)[53], φαίνεται να εξαίρει τον Βυζαντινό αυτοκράτορα για τις θαυμαστές στρατιωτικές του ικανότητες· ο Βαγιαζήτ, επίσης, παρατήρησε πως το αυτοκρατορικό του αίμα ξεχώριζε από το παρουσιαστικό του και μόνο[54].

Ο Μανουήλ Β΄, έπειτα από πολιορκία κυρίευσε την Κωνσταντινούπολη (17 Σεπτεμβρίου 1390), εκθρόνισε τον Ιωάννη Ζ΄ και κράτησε τον θρόνο για τον πατέρα του και τον εαυτό του. Κουρασμένος πλέον ο Αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄, πολύ σύντομα απεβίωσε (16 Φεβρουαρίου 1391)[55]. Ο Μανουήλ Β΄, στις 16 Φεβρουαρίου 1391, πληροφορήθηκε τον θάνατο του πατέρα του Ιωάννη Ε΄, ο οποίος είχε εξαναγκαστεί από τον Σουλτάνο να διαλύσει τις οχυρώσεις της Βασιλεύουσας, και κατορθώνοντας να αποδράσει από την τουρκική Αυλή, έφυγε λαθραία και έφτασε στην Πόλη, όπου κατέλαβε τον θρόνο και έγινε δεκτός ως νέος «Βασιλεύς Ρωμαίων» το 1391[56]. Από την εποχή αυτή και για τριάντα πέντε περίπου χρόνια, ο Μανουήλ είχε την κακή τύχη να ηγεμονεύσει σε μια περίοδο συνεχούς παρακμής και επιδείνωσης των υποθέσεων του κράτους, οι οποίες φαίνονταν πέρα από κάθε γιατρειά. Ο Μανουήλ Β΄, κληρονόμος όλων των δεινών, φοβόταν κάθε είδους αναταραχή στο εσωτερικό του κράτους. Η μέριμνα του Μανουήλ Β΄ δεν περιοριζόταν μόνο στα της Πολιτείας, αλλά σε συνεργασία με τον εκάστοτε Πατριάρχη, επεκτεινόταν με αγαθές προθέσεις στην

---

[53] Λάμπρος, *Ἀνωνύμου πανηγυρικός εἰς Μανουὴλ και Ἰωάννην Η' τους Παλαιολόγους, ΠΠ*, Γ', σ. 160.

[54] Σφραντζής, *Χρονικόν*, 11, 2, 5· «…καὶ ὅ ποτε Παϊαζήτης καὶ ἐχθρὸς αὐτοῦ περὶ αὐτοῦ εἴρηκεν,… ὅτι “αὐτὸς τυχένει νὰ ἔνι βασιλεύς”.». Μομφερράτος Α., *Διπλωματικαὶ ἐνέργειαι Μανουὴλ Β΄ τοῦ Παλαιολόγου ἐν Εὐρώπῃ καί Ἀσίᾳ*, σ. 38. Vasiliev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σ. 790. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 539. Λάμπρου Σ. Δ., *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 18.

[55] Καψάλης, Ο εκ Θεσσαλίας Μακάριος Αγκύρας (1397 – 1405), σ. 30· D. Nicol, Last Centuries, σ. 302-3· G. Ostrogorsky, Ιστορία, τόμ. Γ΄, σ. 248-9.

[56] Δούκας, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 48-49. Σφραντζής Γ., *Χρονικόν*, σ. 56. Vasiliev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σ. 782. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 538-539. Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, I, σ. 7. Dennis G. T., *The Letters of Manuel II Palaeologus, Text, Translation and Notes*, σ. 15. Λάμπρου Σ. Δ., *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 62.

ειρήνευση της Εκκλησίας, αφού «ο Βασιλεύς σώματα εμπιστεύεται, ο δε ιερεύς ψυχάς»[57].

Λίγο καιρό μετά την άνοδό του στο θρόνο και μετά της επισήμανσης του σουλτάνου για το ποια είναι η θέση του Βυζαντινού αυτοκράτορα στις μεταξύ τους σχέσεις[58], ο Μανουήλ καλείται στις 8 Ιουνίου 1391 να λάβει μέρος σε εκστρατεία κατά της Μικράς Ασίας. Σε ένα πλήθος επιστολών προς φιλικά του πρόσωπα, με βαθύ πόνο, περιγράφει την ατιμωτική αντιμετώπιση και τα φριχτά βασανιστήρια που δέχεται, έχοντας κοπιωδώς διανύσει τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, φτάνοντας ως τη Σινώπη, στα βάθη της Ανατολίας[59]. Επίσης, μας πληροφορεί για τις συζητήσεις του στην Άγκυρα, μ' ένα Μουδάρρη, το οποίο και αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα έργα του.

Ακολουθεί η επιστροφή και ο γάμος του Μανουήλ στην Κωνσταντινούπολη, τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο (11 Φεβρουαρίου) του 1392 αντίστοιχα, με την Ελένη Δραγάση[60], κόρη του Σέρβου πρίγκιπα των Σερρών, ηγεμόνα της περιοχής του Αξιού της Μακεδονίας, Κωνσταντίνου Δραγάση[61].

Ως νεόνυμφος η Αυτοκρατόρισσα Ελένη (Οσία Υπομονή), πρέπει να έζησε τις αγωνίες του πεθερού της Ιωάννου Ε΄, για την αυτοκρατορία και την πικρία του, όταν

---

[57] Καψάλης, Ο εκ Θεσσαλίας Μακάριος Αγκύρας (1397 – 1405), σ. 56· Ιωάννης Χρυσόστομος, Εις τον Ησαΐαν Ομιλίαι, Δ΄, ε΄, PG 56, 97-162 (126).

[58] Όταν ο Μανουήλ στέφθηκε κρυφά αυτοκράτορας, ο Βαγιαζήτ έστειλε απεσταλμένους να του μεταβιβάσουν τα λόγια του: «Εάν επιθυμείς να εκτελέσεις τις διαταγές μου, κλείσε τις πύλες της πόλεως και βασίλευσε μέσα σ΄ αυτήν· κάθε τι όμως που βρίσκεται έξω από την πόλη, ανήκει σ' εμένα.» Δούκας, *Βυζαντινή Ἱστορία*, σ. 49.

[59] Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, I, σ. 11. Dennis G. T., *The Letters of Manuel II Palaeologus, Text, Translation and Notes*, σ. 43-61 (επιστ. 16, 18-20). Λάμπρου Σ. Δ., *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 63. Vasiliev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σ. 782. Berger De Xivrey J., *Mémoire sur la Vie et les Ouvrages de l' Empereur Manuel Paléologue*, MémAcInscr 19, σ. 25-26. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 540.

[60] SCHREINER, P., "Hochzeit und Krönung Kaiser Manuels II im Jahre 1392", *Byzantinische Zeitschrift*, 60 (Μόναχο, 1967), σ. 75.

[61] Dennis G. T., *The Letters of Manuel II Palaeologus, Text, Translation and Notes*, σ. 15. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 540. Χατζόπουλος, *Η Πρώτη Πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς (1394-1402)*, σ. 56. Λάμπρος, *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 64.

υποχρεώνονταν με απειλές κατά της ζωής του παιδιού του και συζύγου της, να κατεδαφίσει τα τείχη. Βρέθηκε λοιπόν, κοντά στον γέροντα πεθερό της, λίγο προ του θανάτου του, διότι ο πατέρας της, Κωνσταντίνος Δραγάσης, ζούσε και εκείνος, ως φόρου υποτελής, στην ηγεμονία του, κάτω από την δουλεία των στρατευμάτων του Βαγιαζήτ, πολεμώντας κατά των Σερβικών υπολλειμάτων και ειδικότερα κατά του Στεφάνου Λαζάρεβιτς. Πλησίον του πεθερού της Ελένης – Υπομονής, ήταν και η σύζυγος του Ιωάννη Ε΄, η Ελένη Καντακουζηνή[62].

Όταν λοιπόν, ο Μανουήλ Β΄ πληροφορήθηκε τον θάνατο του πατρός του, απέδρασε από τα στρατεύματα του Βαγιαζήτ και έσπευσε στην πόλιν, εστέφθη Αυτοκράτωρ, σύμφωνα με το Βυζαντινό τυπικό[63], από τον πατριάρχη Αντώνιο στην Αγία Σοφία. Η τελετή στέψης τόνωσε το ηθικό των υπηκόων του και να τους υπενθυμίσει τη θεία προέλευση της βασιλικής εξουσίας που κατείχε, και, κατά συνέπεια, τη θεϊκή εύνοια στο πρόσωπο ενός δίκαιου αυτοκράτορα[64].

Σύμφωνα με το ακόλουθο απόσπασμα, πληροφορούμαστε και κάποιες λεπτομέρειες και από το τυπικό της τελετής στέψεως σε Αυτοκράτορα του Μανουήλ Β΄ και της Ελένης Δραγάσης (Οσία Υπομονή), «*μετά τό θυμιάσαι τόν βασιλέα εἰσελθόντα ἐν τῷ ἁγίῳ βήματι, εἷς μέν τῶν ἀρχιερέων λαμβάνει τόν ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ στέφανον καί δίδωσι τῷ προκαθημένῳ τοῦ βεστιαρίου, ὁ δέ πατριάρχης λαμβάνει το θυμιατήριον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ βασιλέως καί θυμιᾷ αὐτόν τόν βασιλέα. Εἶθ' οὕτως ἐξέρχονται τοῦ θυσιαστηρίου καί ἀναβαίνουσιν ἐν τῷ ἄμβωνι, κἀκεῖσε τοῦ βασιλέως κύψαντος τήν κεφαλήν αὐτοῦ, ὁ πατριάρχης λέγει εὐχήν μυστικῶς μόνος, τῶν ἐκεῖσε ἀρχιερέων ἀκουόντων αὐτοῦ καί τῶν διακόνων, ἔχουσαν οὕτως˙* «ὁ βασιλεύς τῶν βασιλευόντων καί κύριος τῶν κυριευόντων, ὁ διά τοῦ προφήτου σου Σαμουήλ τόν θεράποντά σου Δαβίδ ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ σου χρίσας βασιλέα καί ἄρχοντα τοῦ ἔθνους τοῦ

[62] Η σύζυγος του Ιωάννου Ε΄, Ελένη – κατά μία εκδοχή – έγινε μοναχή με το όνομα Υπομονή, στην μονή της Κυράς Μάρθας, μετά τον θάνατο του συζύγου της. Στην ίδια Μονή, νωρίτερα, μετά την έκπτωση του Ιωάννου Καντακουζηνού, έγιναν μοναχές και η μητέρα της Ειρήνη Καντακουζηνή με το όνομα Ευγενία και η αδελφή της Μαρία, σύζυγος του Νικηφόρου Δούκα.

[63] «Ψευδο-κωδινό» TRAITE DES OFFICES, Παρίσι 1966, σ. 353-361.

[64] Για την τελετή, αντικαταστάθηκε το στέμμα, αφού το αληθινό βρισκόταν ενέχυρο στη Βενετία από την παράδοσή του από την αυτοκράτειρα Άννα, το 1343, για ένα δάνειο τριάντα χιλιάδων δουκάτων. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 532, 540. Σφραντζής, *Χρονικόν*, σ. 58. Χαλκοκονδύλης, *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν δέκα*, σ. 81. Λάμπρος, *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 64.

σοῦ˙ αὐτός κύριε, βασιλεῦ ἅγιε, ἐξαπόστειλον τήν δύναμίν σου ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου σου διά τῶν χειρῶν ἐμού τοῦ ἁμαρτωλοῦ, καί χρῖσον τόν δοῦλόν σου Μανουήλ βασιλέα καί ἄρχοντα ἡμῶν τοῦ πιστοῦ λαοῦ σου˙ ἀνάτειλον ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνην καί πλῆθος εἰρήνης˙ ὑπόταξον ὑπό τούς πόδας αὐτοῦ πάντα τά βάρβαρα ἔθνη τά τούς πολέμους θελόντα, ἵνα καί ἡμεῖς ἥσυχον καί ἄλυπον βίον διάγοντες δοξάζωμεν τό μεγαλοπρεπές ὄνομά σου, πρεσβείαις καί ἱκεσίαις τῆς πανυπεράγνου σου μητρός, τοῦ ἁγίου καί ἐνδοξόδου προφήτου Σαμουήλ, καί τοῦ ἁγίου καί ἐνδόξου θεοπάτορος καί προφήτου Δαβίδ, τῶν ἁγίων καί θεοστέπτων μεγάλων βασιλέων καί ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, καί πάντων σου τῶν ἁγίων, ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καί ἡ δύναμις καί ἡ δόξα τοῦ πατρός καί τοῦ υἱοῦ καί τοῦ ἁγίου πνεύματος˙ νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν». *Καί εὐθύς ὁ πατριάρχης εἰς ἐπήκοον τῶν ἐν τῷ ἄμβωνι ἀρχιερέων καί διακόνων λέγει* «ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος» *καί ὁ ἀρχιδιάκονος εἰς ἐπήκοον παντός τοῦ λαοῦ ἐκφωνεῖ τό* «ἅγιος» *ἐκ τρίτου, καί πᾶς ὁ λαός οὕτως ἐκ τρίτου τό* «ἅγιος», *ὡσαύτως ὁ ἀρχιδιάκονος καί καθεξῆς ὁ λαός ἐκ τρίτου, ἔτι ὁ πατριάρχης ἐκ τρίτου τό* «ἅγιος», *καί ὁ ἀρχιδιάκονος καί ὁ λαός˙ τουτέστιν ὁ πατριάρχης τρίς τῶν ἀνά τρεῖς, ὡσαύτως ὁ ἀρχιδιάκονος καί ὁ λαός. Καί χρίει αὐτόν τῷ μύρῳ τοῦ νάρδου καί φορένει αὐτόν κουκούλιον. Εἶθ’ οὕτως τό στέμμα ὁ πατριάρχης ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τίθησιν. Καί ὁ πατριάρχης τόν σταυρόν δίδωσι αὐτῷ ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ. Καί κατελθόντες ἵστανται ἐν τῇ σωλέᾳ. Καί ἐλθοῦσα* «ἡ αὐγούστα» *κύπτει τήν κεφαλήν αὐτῆς καί ὁ στεφείς βασιλεύς ἀνήρ αὐτῆς τό στέμμα, τό σύνηθες ταῖς αὐγούσταις, ἐπί τῆς κεφαλῆς αὐτῆς τίθησι. Δίδωσι δέ καί ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτῆς βάιον χρυσοῦν διά λίθων καί μαργάρων. Καί προσκυνήσαντες εἰς τό θυσιαστήριον, καί ἀναβάντες ἐν τῇ ἀναβάθρᾳ ἐπί τῶν θρόνων αὐτῶν κάθηνται. Καί ὁ πατριάρχης εἰς τό θυσιαστήριον εἰσελθών ἐν τῷ συνθρόνῳ κάθηται. Καί σταθείς τις τῶν διακόνων ἐν ταῖς θύραις τοῦ θυσιαστγρίου ἐκφωνεῖ τήν φήμην τῶν βασιλέων καί τοῦ πατριάρχου, καί πᾶς ὁ λαός, ὡς ἔθος ἐστί, μετά μέλους εὐφημοῦσιν αὐτούς.*

Ὄπισθεν δέ τοῦ ἄμβωνος εἰσιν ἀναβάθραι δύο διά ξύλων κατεσκευασμέναι, ἡ μέν μία ἐκ δεξιῶν, ἡ δέ ἑτέρα ἐξ εὐωνύμων˙ ἄνωθεν δεῖ ἵστανται οἱ μαΐστορες σύν τοῖς καλοφώνοις, φοροῦντες ἐπάνω τῶν ἱματίων αὐτῶν ὑφάσματα χρυσᾶ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ βεστιαρίου, ἐξάρχοντες τῆς πανηγύρεως˙ τούτων γάρ ἐστι τό ὑπηρέτημα. Ὁ δέ πρωτοψάλτης καί ὁ δομέστικος ἀργοί ἵστανται ἐν τῇ σωλέᾳ, ὁ δέ λαμπαδάριος ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως μετά τοῦ διβαμπούλου κάτωθεν τῆς βασιλικῆς ἀναβάθρας˙ καί ὁ πρωτοκανόναρχος ἵσταται εἰς τά μέσα τοῦ ἄμβωνος, τά ἐκ τοῦ ὄπισθεν μέρους, καί κανοναρχεῖ μεγάλῃ τῇ φωνῇ στίχους καί οἱ μαΐστορες ἐν ἑνί ἑκάστῳ στίχῳ ψάλλουσιν

ἦχον πλάγιον δ΄ «ναί ἅγιε». Εἶθ' οὕτω τόν στίχον˙ οἱ δέ εἰσίν οὗτοι˙ «πολλά σας τά ἔτη βασιλεῖς τῶν Ρωμαίων»˙ «πολλά σου τά ἔτη, Μανουήλ βασιλεῦ τῶν Ρωμαίων»˙ «πολλά σου τά ἔτη, Ἑλένη αὐγούστα τῶν Ρωμαίων». «Αὕτη ἡ ἡμέρα Κυρίου ἡ μεγάλη»˙ «δόξα, δόξα, δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καί ἐπί γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία»˙ «δόξα θεῷ τῷ στέψαντί σας βασιλεῖς τῶν Ρωμαίων». *Καί πάλιν ἄρχοντες˙ «πολλά σας τα ἔτη βασιλεῖς τῶν Ρωμαίων», καί καθεξῆς τούς ἄλλους στίχους ὡς προείπομεν, καί ἄρχοντες τοῦτον οὕτως ὡς γένηται ἀρχή τῆς θείας μυσταγωγίας μέχρι καί τῆς τελειώσεως. Κατά δέ τόν καιρόν τῆς στέψεως, τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἀποστόλου καί τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου, τῆς μεγάλης εἰσόδου, τοῦ ἁγίου συμβόλου, τοῦ Πάτερ ἡμῶν, τῆς ὑψώσεως τῶν ἁγίων, σιωπῶσι. Καί πάλιν ἄρχοντες˙* «πολλά, πολλά, πολλά ἔτη εἰς πολλά, πολλά ἔτη εἰς πολλά, πολλά ἔτη εἰς πολλά, πολλά ἔτη εἰς πολλά». *Ὁ ἀπόστολός ἐστιν˙* «ἀδελφοί, βασιλείαν θεοῦ παραλαμβάνετε» *(Ἑβρ. ΙΒ΄, 28)˙ τό δέ εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ κατά Ἰωάννην˙* «ὁ μή εἰσερχόμενος διά τῆς θύρας εἰς τήν αὐλήν τῶν προβάτων» *(Ἰωάν. 10, 1). Ὁπότε δέ ἔλθωσι περί τήν μεγάλην εἴσοδον, ἐξελθών ἀρχιδιάκονος ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου καλεῖ τόν βασιλέα. Καί συναχθέντες οἱ δεσποτᾶτοι φορεύουσι τόν βασιλέα μανδύαν χρυσοῦν, καί διδῶσι καί εἰς τήν δεξιάν αὐτοῦ νάρθηκα καί προοδοποιεῖ τοῖς ἱερεῦσι καί μετ' αὐτοῦ οἱ ὁπλοφόροι, ἔρχονται δέ μέχρι καί τῆς σωλέας. Καί πάλιν στρέφεται ὁ βασιλεύς καί ἀναβάς κάθηται ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ. Οἱ δέ ἱερεῖς ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ εἰσέρχονται. Μετά δέ τήν ὕψωσιν τῶν ἁγίων, πάλιν καλοῦσι τόν βασιλέα ἐντός τοῦ θυσιαστηρίου˙ καί εἰσελθών κοινωνεῖ αὐτοχείρως τῶν θείων μυστηρίων. Καί πάλιν ἐπί τήν ἀναβάθραν ἀνέρχεται.*

Καί γενομένης ἀπολύσεως, ὁ βασιλεύς καβαλικεύσας ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τά βασίλεια πορεύεται. Τούς δέ χαλινούς τῶν ἵππων τοῦ βασιλέως καί τῆς Αὐγούστης ἐκ τοῦ ναοῦ μέχρι καί τῶν βασιλείων οἱ ἀξιωματικοί πεζοί κρατοῦσιν αὐτούς τουτέστιν οἱ δεσπόται, οἱ σεβαστοκράτορες καί καίσαρες.

Ἐν δέ τῷ οἴκῳ ἐστί προητοιμασμένη ἀναβάθρα καί κεκαλυμμένη μετά ὑφασμάτων κοκκίνων, ἔμπροσθεν δέ καταπετάσματα καί ὁ λαός πᾶς ἐστιν ἔξωθεν τῶν καταπετασμάτων. Ὁ δέ βασιλεύς κάθηται σύν τῇ αὐγούστῃ ἐν τῇ ἀναβάθρᾳ ἐπί τῶν θρόνων αὐτῶν. Οἱ δέ μαΐστορες ἐκφωνοῦσι μετά μέλους˙ «ἀνατείλατε, ἀνατείλατε, ἀνατείλατε βασιλεῖς τῶν Ρωμαίων». *Καί εὐθύς σύραντες τά καταπετάσματα φαίνονται οἱ βασιλεῖς καί γίνεται εὐφημία. Καί πάλιν κλεισθέντων τῶν καταπετασμάτων κωλύεται ὁ λαός τῆς θέας τῶν βασιλέων. Ὁ δέ βασιλεύς σύν τῇ αὐγούστῃ εἰς τόν ἐνδότερον οἶκον εἰσελθόντες, καί ἕτερα φορέματα ἐνδυθέντες ἐν τῇ τραπέζῃ καθίζουσι. Καί οἱ ἀξιωματικοί ὑπηρετοῦσιν αὐτοῖς. Οἱ δέ συγκλητικοί καί οἱ ἕτεροι ἄρχοντες ἐκ τῶν κειμένων ἐν τῇ*

βασιλικῇ τραπέζῃ διά τῶν χειρῶν τῶν ἀξιωματικῶν λαμβάνουσι˙ τῆς δέ τραπέζης ἐγερθείσης, πάντες προσκυνήσαντες πορεύονται. Καί ὁ πρωτοβεστιάριος ἀναβάς ἐν τόπῳ ὑψηλῷ, ὅν ἐν τῷ βεστιαρίῳ προητοίμασεν, ἐπικόμπιον ῥίπτει πρός τόν λαόν. Ἔστι δέ ἐντός τοῦ δεδεμένου πανίου, τοῦ καί ἐπικομπίου καλουμένου, νομίσματα χρυσᾶ τρία, ἀργυρᾶ τρία καί χαλκά τρία, καί ῥίπτει ταῦτα πρός τόν λαόν.

Τῇ δέ ἐπιούσῃ ὁ βασιλεύς καβαλικεύσας σύν τοῖς ἄρχουσι πανήγυριν τελοῦσιν ἐν τῖς βασιλείοις. Ἐν δέ τῷ ἀρίστῳ ὁ βασιλεύς σύν τῇ δεσποίνῃ ἐν τοῖς θρόνοις αὐτῶν καθίσαντες ἀριστοῦσι καί πάντες οἱ ἄρχοντες κατά τάξιν ἀριστούσιν ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως.

Καί οὕτως ἐστί καί ἡ τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἔνδοξος ἀποκατάστασις»[65].

Παρατηρούντες λοιπόν, αυτό το κείμενο βλέπουμε την αγωνία του λαού εκφραζόμενη, μέσω των χειλέων του Πατριάρχου στην Ευχή, την οποία ανέγνωσε. Ο Πατριάρχης Αντώνιος Δ΄, ο οποίος – κατά πάσα πιθανότητα – είναι εκείνος, που ετέλεσε την ακολουθία της «Στέψεως», εύχεται: «… ανάτειλον εν ταις ημέραις αυτού δικαιοσύνην και πλήθος ειρήνης. Υπόταξον υπό τους πόδας αυτού πάντα τα βάρβαρα έθνη… ίνα και ημείς άλυπον και ησύχιον βίον διάγοντες…».

Η ευχή αυτή, είναι μόνιμη ευχή σε κάθε Ελληνοχριστιανική και φιλειρηνική καρδιά. Για εκείνη, όμως, την εποχή, κατά την οποία, τα όντως, «βάρβαρα έθνη», του Τουρκισμού, του Βαρβαρικού Αλβανοσλαυϊσμού και η Πανσπερμία του Βαρβαροπαπισμού, περιέκλειαν και περιέσφιγγαν το Ελληνορθόδοξο Βυζαντινό Έθνος, είχε έντονη επικαιρότητα. Καθώς επίσης, η ευχή της «πολυποθήτου εσωτερικής ειρήνης» ήταν ευχή μάλλον καρδιάς, παρά μόνο πατριαρχικών λόγων, αν λάβουμε υπόψιν μας τους δύο τραγικούς εμφυλίους πολέμους, οι οποίοι προηγήθησαν, πριν από λίγο και τον άλλον, που σιγοϋπέβραζε, από τον άτακτο νεαρό, και άφρονο όργανο του Βαγιαζήτ, ανιψιού του Μανουήλ, Ιωάννη Ζ΄.

Τέλος, η ευχή: «… ανάτειλον εν ταις ημέραις αυτού δικαιοσύνην…», μπορούμε, βάση των πηγών μας, ανεπιφύλακτα να δηλώσουμε, ότι ο Μανουήλ Β΄ κατά την Τριακονταπενταετή του Βασιλεία, έχοντας κοντά του και ζών «τω συνδέσμω της συζυγικής ειρήνης» στον απόλυτο βαθμό, μετά της συστεφθείσης Αγίας δεσποίνης Αυγούστας – Ελένης, επέτυχε να γίνει, καθ' όλο το διάστημα της βασιλείας του, η ενσάρκωση της «Δικαιοσύνης».

[65] Μακρυστάθης, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997, σ. 44-47.

«Άριστον Βασιλέα», τον χαρακτηρίζει ο Δημήτριος Χρυσολωράς[66], συγκρίνοντάς τον με παλαιούς άρχοντες, και «καλόν κὰγαθόν», και «φυτόν ευγενές νέους καρπούς προσφέραν» και «Άπαν το αγαθόν παντί χορηγήσας» και ιδίως το υπέρτατο αγαθό «της αληθείας», και «εξορίζοντα το κακόν, την μεν αδικίαν εκδιώκοντα, το δε δίκαιον έλκοντα». Και σε άλλο σημείο, γράφει ο Δημήτριος Χρυσολωράς: «Ο Αυτοκράτωρ εχορηγούσε όλας τας ευκαιρίας διά καλλιτέρευσιν της ζωής του λαού. Όπως ο ήλιος δεν κάμνει διακρίσεις, διά το που θα ρίψη το φώς του, έτσι και εκείνος έγινε άριστος υπηρέτης εις όλο το γένος, ώστε κανείς να μη στερηθή κανενός αγαθού».

Εδώ φαίνεται το μεγαλείο του Αυτοκρατορικού ζεύγους, ως προς το θέμα της φιλανθρωπίας. Γιατί όπως βλέπουμε και από άλλες πηγές, τόσο ο Μανουήλ, όσο και προπάντων η Ελένη- Υπομονή, διακρίνονταν για τα φιλανθρωπικά τους αισθήματα και έργα, μέσω των οποίων όντως, άγγιξαν εν ζωή την Πύλη του Ουρανού, «Μιμηταί γενόμενοι» του Μόνου «Αγαθού και Φιλανθρώπου Χριστού». «Ου μόνον – λέγει ο Χρυσολωράς – τοις μεγάλοις πράγμασιν ήρμοσεν ευταξίαν… αλλά καν ευτελεστέροις είναι δοκούσιν ωνομάζετο μέγας».

«Ουδένα αποστερεί από κάθε αγαθόν.. διεμίσησε και απεστράφη, μόνον τα φθοροποιά αμαρτήματα». Και συνεχίζοντας ο Χρυσολωράς, για τον δίκαιο Αυτοκράτορα, αναφέρει, ότι «Ο Βασιλεύς – ασφαλώς με την συμπαράστασιν της συζύγου του – είναι ήπιος έναντι κάθε οργής. Όταν πάσχη δεν απειλεί. Ανέχεται κάθε συκοφάντη και επίβουλον. Κατορθώνων έτσι να φέρεται με δικαιοσύνην». Καλούσε λοιπόν «κάθε έναν που είχε ανάγκη να τον πλησιάζη και αν κάποιος αισθάνεται ότι αδικείται να μην αποφεύγη να ζητή το δίκαιον από εκείνον. Ουδενός κακού αίτιος εγένετο ο Βασιλεύς». Δεν επιδιώκει καμία δική του επίδειξη, αλλά «φιλεί την ειρήνην ζημιούμενος». Τόσο πολύ αγαπά την αλήθεια και την δικαιοσύνη, ώστε «το αληθεύειν ήρμωσεν εαυτώ», δηλαδή συνέδεσε την ίδια την έννοια της υπάρξεώς του, με την αλήθεια.

Δεν ήθελε να ζήσει, χωρίς το παντοτινό «αληθεύειν», το οποίο γι' αυτόν ήταν «ηράκλειος λίθος». Ονομάστηκε «Στάθμη δικαίου» και εξαιτίας αυτού του γεγονότος θεωρείτο «ευεργέτης της πόλεως».

---

[66] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, Δημητρίου Χρυσολωρά: «Σύγκρισις παλαιών αρχόντων και νύν αυτοκράτορος Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου».

Και συμπεραίνει ο Χρυσολωράς για τον Αυτοκράτορα: «Ούτω καλός, ούτω σοφός, ούτω δίκαιος… επιείκιαν, φρόνισιν και κάθε άλλο τίμιον» διέθετε, σε ολόκληρη την αυτοκρατορική, συζυγική και πατρική του ζωή, ο Μανουήλ Β΄.

Ο Βησσαρίων επίσης, στην «Μονωδίαν τω αοιδήμω Βασιλεί Μανουήλ τω διά του αγγελικού σχήματος μετονομασθέντι Ματθαίω Μοναχό»[67], γράφει, ότι «κατέστη ο Βασιλεύς εγκαλλώπισμα πάσης της γης, μέγας, σοφός, συνετός και δίκαιος… φυλάττων διά της ορθής τάξεως την συμφωνία όλων των αρετών… και προπάντων την θείαν και αρίστην δικαιοσύνην»… και έτσι έγινε προστάτης και πρόβολος, παιδαγωγός και διδάσκαλος, πολιστής και νομοθέτης και γενικώς «τοις πάσι τα πάντα γενόμενος».

Στο τυπικό της «Στέψεως των αυτοκρατόρων» διαβάζουμε: «… Και ο Πατριάρχης τον Σταυρόν δίδωσι αυτώ εν τη δεξιά αυτού». Έτσι με τον Σταυρό του μαρτυρίου, ο στεφθείς αυτοκράτωρ στο χέρι, - έχοντας ασφαλώς επίγνωση, του ότι φορτώνεται τον Σταυρό του δικού του μαρτυρίου και της Αυτοκρατορίας του – τον Σταυρό των βασάνων, «κατελθόντες ίστανται εν τη Σωλέα», δηλαδή προ της Ωραίας Πύλης του Ναού της Αγίας Σοφίας, ενώπιον του Ιερού Θυσιαστηρίου, των εικόνων του Χριστού, της Παναγίας και του Τιμίου Προδρόμου, «ελθούσα η Αυγούστα», ρίχνει την ματιά της επί του Εσταυρωμένου και του Ιερού Του Θυσιαστηρίου. Κοιτάζει κατάματα την Μεγάλη Μάνα του Γένους, την Κυρίαν Θεοτόκον. Αισθάνεται να την ενθαρρύνει η Μεγάλη πονεμένη Μάνα, και τότε «Κύπτει την κεφαλήν αυτής», δέχεται από τον άνδρα της το «Στέμμα» της Αγίας Αυγούστας «το σύνηθες ταις αυγούσταις»! «Δίδωσι δε και εν τη δεξιά αυτής βάϊον χρυσούν διά λίθων και μαργάρων»! Ασφαλώς αυτό το «Βαϊόκλαδο» έχει κάποια εξουσιαστική σημασία.

Και μετά την τελετή και αυτής της στέψεως, σημειώνει το τυπικό, «προσκυνήσαντες εις το θυσιαστήριον», του Μεγάλου Θυσιασθέντος «υπέρ του κόσμου ζωής και σωτηρίας Χριστού», «αναβάντες εν τη αναβάθρα επί των θρόνων αυτών κάθηνται». Κάθισαν στους υψηλούς αυτοκρατορικούς τους θρόνους, βλεπόμενοι από όλο το Εκκλησίασμα. Βλεπόμενοι από όλον τον Κλήρο. Βλεπόμενοι, προπάντων, από τον Χριστό, την Παναγία, τον Πρόδρομο «σύν πάσι τοις αγίοις» και τασσόμενοι ενώπιον της υψίστης τους ευθύνης, που ο Απόστολος της τελετής θα τους πει σε λίγο: «Βασιλείαν παραλαμβάνοντες, ας έχετε την θείαν χάριν, διά της οποίας να λατρεύετε τον Θεόν, μετά αιδούς και ευλάβειας… Η φιλαδελφεία μενέτω, της

[67] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, Βησσσαρίωνος «Μονωδία τω Μακαρίτη Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγω», σ. 284.

φιλοξενίας μη επιλανθάνεσθε. Διά τοιαύτης φιλοξενίας ο Αβραάμ και η Σάρρα εφιλοξένησαν αγγέλους» (Εβρ. ΙΒ΄, 28 – ΙΓ΄, 2), και ο Ευαγγελιστής Ιωάννης, θα τους υπενθυμίσει, από αυτήν την στιγμή, θα πρέπει να είναι «θύραι», μέσω των οποίων ο λαός θα μπορεί να εισέλθει εις την δόξα του Θεού (Ιωάννη 10, 1). Και ανταποκρίθηκαν επαξίως, στα μέτρα, ασφαλώς των περιστάσεων, που προέκυψαν για την αυτοκρατορία, κατά τα επόμενα εξήντα χρόνια (1391-1453).

Για αυτό ο Φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός – Πλήθων, γράφει για την Αγία Υπομονή[68]: «Η Βασιλίς αυτή με πολλήν ταπείνωσιν και καρτερικότητα εφαίνετο να αντιμετωπίζη και τας δύο μορφάς της ζωής. Ούτε κατά τους καιρούς των δοκιμασιών απεγοητεύετο, ούτε όταν ευτυχούσε επανεπαύετο, αλλά εις κάθε περίπτωσιν έκανε το πρέπον. Συνεδύαζεν την σύνεσιν με την γενναιότητα, περισσότερον από κάθε άλλην γυναίκα. Διεκρίνετο διά την σωφροσύνην της. Την δε δικαιοσύνην την είχεν εις τον τελειότατον βαθμόν. Δεν εμάθαμε – λέγει ο Γεμιστός – να κάμνη ποτέ κακόν εις ουδένα, ούτε μεταξύ των ανδρών, ούτε μεταξύ των γυναικών. Αντιθέτως εγνωρίσαμε να κάμνη πολλά και σε πολλούς καλά» και κατά διαλεκτικό τρόπο διερωτάται ο πλατωνικός φιλόσοφος: «Με ποίον άλλον τρόπο δύναται να φανή εμπράκτως η δικαιοσύνη, εκτός από το γεγονός του να μην κάμνη κανείς ποτέ θεληματικά και σε κανέναν κακό, αλλά μόνον το αγαθόν σε πολλούς;».

Τον Μανουήλ Β΄ και την σύζυγό του Ελένη, την Αγία Αυγούστα – Υπομονή, τους διέκρινε ιδιαιτέρως – κατά τον Χρυσολωρά[69] – «Οσιότης μεν εις Θεόν, δικαιοσύνη δε προς ανθρώπους. Ενοικούσε δε πάντα ο προς τον Θεόν έρως». Εναντίον δε εκείνων, που απομακρύνονταν από τα Ορθόδοξα Δόγματα της Εκκλησίας μας γίνονταν «Άγριοι Ταύροι».

Καθώς και ο Vassilev γράφει ότι ο γάμος αυτός έγινε λίγο πριν ανέλθει στο θρόνο ο Μανουήλ[70]. Για το γάμο αυτό ο Σπ. Λάμπρου γράφει: «Ἀλλ’ ἐξ ἑτέρου ἡ ἐν Σέρραις συνέντευξις[71] δέν ἔμεινεν ἄγονος καί διά τούς προσκληθέντας ἡγεμόνας. Οἱ

[68] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, Γεωργίου Γεμιστού: «Μονωδία εις Ελένην (Υπομονή) Παλαιολογίναν.

[69] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, Γεωργίου Γεμιστού: «Μονωδία εις Ελένην (Υπομονή) Παλαιολογίναν.

[70] Aleksandr Aleksandrovich Vasilev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453*, εκδ. Βερναρδάκη 1954, σ. 727.

[71] Συναντήθηκαν κατόπιν προσκλήσεως του σουλτάνου Βαγιαζήτ οι Μανουήλ και Θεόδωρος Παλαιολόγος, και Κωνσταντίνος Δραγάσης (παππούς εκ μητρός του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου) και

δύο Παλαιολόγοι[72] συνωμολόγησαν μετά τῶν δύο Σέρβων συμμαχίαν καί κοινήν σύμπραξιν ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν. Ἰδιαιτέρως δέ στενότερον συνεδέθη ὁ Μανουήλ μετά τοῦ Σέρβου Κωνσταντίνου. Ἦτο δε οὗτος υἱός τοῦ Ζάρκου, Σέρβου εὐπατρίδου ἐκ τῶν διαπρεψάντων ἐπί τῆς ἀρχῆς τοῦ Στεφάνου Δουσάν, εἰς ὅν οὗτος εἶχεν ἐπιτρέψει ἰδίαν ἀρχήν ἐν τῇ περί τον Ἀξιόν μακεδονικῇ χώρᾳ. Δέν εἶνε δέ ἴσως παντελῶς ἄσχετον πρός τήν ἀρχήν ἤ τουλάχιστον τόν οἶκον αὐτοῦ τό ὄνομα τοῦ χωρίου Ζάρκου ἐν τῷ δήμῳ Φαρκαδόνος τοῦ σημερινοῦ νομοῦ τῶν Τρικκάλων. Κατορθώσας δέ ὁ Ζάρκος νά διατηρήσῃ την ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχήν αὐτοῦ καί μετά τάς ἐν ταῖς βορείοις ἑλληνικαῖς χώραις ἀπό τοῦ θανάτου τοῦ Δουσάν ἐπελθούσας μεταβολάς μετεβίβασεν αὐτήν θνήσκων εἰς τον υἱόν Δραγάσην, ὅν κατέστησε φόρου ὑποτελῆ ὁ Μουράτ. Ὡς ὑποτελής δέ τῶν Τούρκων διεδέχθη ἔπειτ’ αὐτόν ὁ ἀδελφός Κωνσταντῖνος, φέρων τό αὐτό ἐπώνυμον Δραγάση. Εἴδομεν δέ τοῦτον συ-στρατευόμενον μετά τοῦ Μουράτ ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Εἶχε δέ ὁ Κωνσταντῖνος Δραγάσης θυγατέρα καλουμένην Εἰρήνην, ἧς ἡ μνηστεία μετά τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου ὑπῆρξεν ὁ ἀρραβών ὁ ἐξασφαλίζων την συμμαχίαν τήν συνομολογηθεῖσαν ἐν Σέρραις. Ἐπηκολούθησε δέ ὁ γάμος τῆς Εἰρήνης μετά τοῦ αὐτοκράτορος ἀμέσως μετά τήν συνέντευξιν τῶν Σερρῶν. Πρῶτος δε καρπός τοῦ γάμου τούτου ὑπῆρξεν υἱός κληθείς Ἰωάννης, εἰς ὅν, γεννηθέντα το ἀργότερον ἀρχομένου τοῦ 1392, ἐπεφυλάσσετο νά διαδεχθῇ ἐπί τοῦ θρόνου τόν πατέρα. Τό δ’ ἐπώνυμον Δραγάσης[73] περιῆλθεν, ἀπό τῆς μητρός καί εἰς τόν τεταρτότοκον τῶν υἱῶν, τόν Κωνσταντῖνον ἐκεῖνον, ὅστις ἐπέπρωτο ἀναλαμβάνων τόν καταρρέοντα ἤδη θρόνον νά πέσῃ μαρτυρικῶς μετ’ αὐτοῦ καταλυομένου»[74]. Αυτό το συμπέρασμα στηρίζεται πριν απ’ όλα πάνω στο επιχείρημα ex silentio, δηλ. πάνω στο γεγονός ότι καμιά πηγή δεν μνημονεύει ένα προηγούμενο γάμο του Μανουήλ, ούτε την

κράλης της Σερβίας Στέφανος Lazarević. Η συνάντηση αυτή των υποτελών στις Σέρρες (1393-1394), ήταν σταθμός της πολεμικής πολιτικής του Βαγιαζήτ κατά των βαλκανικών κρατών. Για την συνάντηση αυτή δεν υπάρχουν πολλές πηγές. Γι’ αυτή μιλούν μόνο λίγες ιστορικές πηγές. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κωνσταντίνος ο Φιλόσοφος δεν την μνημονεύει. Βλ. Marko Šunca (Beograd), Vuk Βράνκοβιτς i sastanak u Seru, Zbornik radova Vizantonološkog institute XLV, 2008. p. 254. Βλ. Barker, Manuel ό.π., p. 112. Βλ. Djurić, Sumrak Vizantije, Beograd 1984, 44-46 και p. 260-262.

[72] Θεόδωρος και Μανουήλ.

[73] Για την επωνυμία του τελευταίου αυτοκράτορα με το όνομα Δραγάσης δες: Μορταμάννου, *Πολιορκία και άλωσις Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων εν έτει 1453 κατά τας πηγάς*, εν Αθήναις τύποις Κωνσταντίνου Μηλιάδου 1859, σ. 31.

[74] Λάμπρος, *Ιστορία της Ελλάδος μετ’ εικόνων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της βασιλείας του Όθωνος,* εν Αθήναις 1902, σ. 687-688.

ύπαρξη απογόνων μιας πρώτης ένωσης. Ας πούμε για να είμαστε ακριβείς ότι δεν βρίσκεται ίχνος στους βυζαντινούς συγγραφείς του XV αιώνα, λίγο απομακρυσμένων από την εποχή του Μανουήλ Β΄. Ομοίως ο καλύτερα πληροφορημένος μεταξύ αυτών τουλάχιστον όταν πρόκειται για την προσωπογραφία της αυτοκρατορικής οικογένειας Γεώργιος Σφραντζής, που ήταν πολύ κοντά στους τελευταίους Παλαιολόγους μένει σιωπηλός στο θέμα ενός πιθανού πρώτου γάμου αυτού του βασιλέως[75].

Ο Μανουήλ Β΄, παρόλο που παντρεύτηκε την Σερβίδα πριγκίπισσα Ελένη, την κόρη του Κων/νου Δραγάση του Könstendil, δεν είχε καμία βοήθεια στρατιωτική από την γαμήλια συμμαχία του[76]. Σ' αυτό το γάμο που συνήφθη στις 11 Φεβρουαρίου του έτους 1392[77] αναφέρεται ο βυζαντινός ιστορικός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης[78]. Το 1395 ο Μανουήλ Παλαιολόγος και η σύζυγός του Ελένη παραχώρησαν κτήμα στον πατέρα της Ελένης, κύριο της Σερβίας, Κωνσταντίνο Dejanovich.

Η Ελένη σύμφωνα με τον Γεώργιο Σφραντζή με τον Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο απέκτησε δέκα παιδιά (Ο εγκωμιαστής της Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός μιλάει για οκτώ παιδιά). Ήταν όπως γράφουν οι ιστορικοί, "Πολύπαις και Καλλίπαις" μητέρα. Τα ονόματα των παιδιών της ήταν: α) Ιωάννης Η' Παλαιολόγος αυτοκράτορας[79] (16/17 Δεκεμβρίου 1392-31 Δεκεμβρίου 1448) β) ο Κων/νος ΙΑ'[80], (γεννήθηκε 8 Φεβρουαρίου

---

[75] REB 9, 1952, σ. 170- 171· *idem* Monogrammes byzantins pour un homage. Ἐπ. Ἐπ. Βυζ. Σπ. 39-40, 1972, 1973, σ. 333-341. Εν τω μεταξύ, J. Tsaras (Σφραντζῆς, φιαλίτης ή Φραντζῆς, Βυζαντινά 1977, σ. 123-139) πρόσφατα παρείχε νέα επιχειρήματα για την κλήση «Φραντζής» στηριζόμενος στη χειρόγραφη παράδοση (Codex Taurensis B 11 20) και σε δύο χρυσόβουλα του Ιωάννη VIII και του Κωνσταντίνου XI.

[76] Charles Diehl, Rodolphe Guilland, Lysimaque Oeconomos, René Grusset, *Histoire du Moyen âge* tome IX premier partie *L'Europe orientale de 1081 à 1453*, Presses Universitaires de France 108, Boulevard Saint-Germain, Paris 1945, Histoire Générale fondée par Gustave Glotz, p. 347.

[77] Maja Nikolić (Belgrade), The Byzantine historiography on the state of serbian despots, Zbornik Radova Vizantinološkog Instituta XLV, 2008, p. 286.

[78] Marko Šunca (Beograd), Vuk Βράνκοβιτς i sastanak u Seru, Zbornik radova Vizantonološkog institute XLV, 2008. Υποσ. 53, σ. 263. Βλ. επίσης: P. Schreiner, Hochzeit und Krönung Kaiser Manuels II im Jahre 1392, BZ 60 (1968) 70-85· I. Djurić, Sumrak Vizantije, 68.

[79] Διακατεχόταν από καισαροπαπικές ιδέες. Συμμετείχε στην ψευδοσύνοδο Φεράρας-Φλωρεντίας. Αν και νυμφεύτηκε τρεις φορές δεν απέκτησε τέκνα. Βλ. J. Gill, "John Palaeologos VIII. A character Study" στο Silloge Byzantina in onore di Silvio Giusepe Mercati, Roma (1957), p. 152 - 170.

[80] «ἐπιλεγόμενος Δράκος διά τό ἀτρόμητον αὐτοῦ», Γερασίμου Σμυρνάκη, Τό Ἅγιον Ὄρος, εκδόσεις «Πανσέληνος» Καρυές, Αγίου Όρους 1988, σ.109. Μ' αυτή την ερμηνεία διαφωνεί ο Schlumberger, βλ. Gustave Schlumberger, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως υπό των

1405 ή 9 Φεβρουαρίου του 1404, αυτοκράτορας:1448 ή 1449 - 1453-29 Μαΐου μαύρη ημέρα αλώσεως της Βασιλεύουσας), γ) ο πρίγκιπας της Αχαΐας Θωμάς Παλαιολόγος (1409 - 12 Μαΐου 1465). Σύζυγος του Θωμά ήταν η Αικατερίνη Asanina Zachariaina και κόρη του η Σοφία Παλαιολογίνα. δ) Δημήτριος (1407-1470), δεσπότης του Μωρέως, ε) Κωνσταντίνος (πέθανε μικρός), στ) Ανδρόνικος (+1429), δεσπότης της Θεσσαλονίκης, ζ) Θεόδωρος Β΄ (+1448), δεσπότης Μωρέως και Μιχαήλ (πέθανε στη γέννα). Οι δύο θυγατέρες της σε παιδική ηλικία απεβίωσαν. Μεταξύ των ετών 1394 και 1396, πρέπει να γεννήθηκαν και δύο κορίτσια τα ονόματα των οποίων δεν μας παραδίδονται. Εκείνο που γνωρίζουμε είναι ότι απεβίωσαν προ του Σεπτεμβρίου του 1405, σύμφωνα με το προσωπικό λεξικό των Παλαιολόγων[81].

Σε επιστολή του Γενναδίου προς τον Νοταρά ο τελευταίος αναφέρεται ως «*γαμβρός τοῦ* βασιλέως»[82]. Το να ήταν η σύζυγός του κόρη του Μανουήλ Β΄ και της αυτοκράτειρας Ελένης, είναι αδύνατο διότι ο Φραντζής, που δίνει όλες τις λεπτομέρειες της οικογένειας, θα το είχε αναφέρει. Είναι απίθανο ο Μανουήλ, που ήταν αφοσιωμένος σύζυγος, να είχε παράνομα παιδιά μετά από το γάμο του. Η Ελένη, είχε το όνομα της μητέρας του Πρώτου αυτοκράτορα Αγίου Κωνσταντίνου, της Αγίας Ελένης: (Κωνσταντίνος, υιός Ελένης ίδρυσε την Πόλη και Κωνσταντίνος, υιός Ελένης[83] έπεσε μαχόμενος υπέρ της Πόλεως αυτής!). Ολόκληρη η ζωή της ήταν ζωή αγιότητας και προπάντων ζωή αγώνος με υπομονή και καρτερικότητα. Ο Runciman έγραψε ότι «Στο λυκόφως της αυτοκρατορίας, η επιρροή της τελευταίας αυτοκράτειρας, της προικισμένης Ελένης Δραγάση, έγινε η μόνη ικανή να συντηρήσει την ειρήνη μεταξύ των γιων της, του Κων/νου XI και των αδελφών του».

Ο ιστορικός Χρυσολωράς γράφει για τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ και τη σύζυγό του Ελένη: τους διέκρινε «οσιότης μεν εις Θεόν, δικαιοσύνη δε προς

Τούρκων τῳ 1453, μτφρ. Σπυρίδων Π. Λάμπρου, προλογικά Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης, εκδ. Δημιουργία 1996, εκδότης Απ. Α. Χαρίσης, σ. 10.

[81] Μακρυστάθης, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997, σ. 58.

[82] M. P.G. CLX, Col. 747.

[83] Ο Μιχαήλ Δούκας γράφει πως υπήρχε μια προφητεία που έλεγε ότι η Πόλη θα έπεφτε όταν βασιλιάς της θα ήταν ένας Κωνσταντίνος, του οποίου η μητέρα θα λεγόταν Ελένη, όπως ακριβώς και ο κτίτορας της Κωνσταντινουπόλεως. Για την πτώση της Πόλεως υπήρχαν πολλές προφητείες οι οποίες ανάγονται στον αυτοκράτορα Λέοντα το Σοφό. Βλ. Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική ιστορία*, μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Βρασίδας Καραλής, *Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1997, υποσημ. 159, σ. 521. Βλ. χρησμοί του αυτοκράτορα Λέοντα.

ανθρώπους και επί πλέον κατοικούσε μέσα τους ο έρως προς τον Χριστόν». Ήταν ένα ζεύγος, που ενώ περνούσε από συνεχείς φοβερές εξωτερικές φουρτούνες, όμως μεταξύ του είχε συνευδοκία, δηλαδή κάτι περισσότερο από ομοφροσύνη και αλληλοκατανόηση. Ήταν «αγία Δέσποινα» (=αγία αρχόντισσα), κατά τον ιστορικό Γεώργιο Φραντζή, «καλή καγαθή ψυχή», κατά τον Πλήθωνα.

Ήταν στήριγμα του συζύγου της, διότι είχε μεγάλη πίστη και μεγάλη υπομονή. Τους γιούς της τους ανέθρεψε με παιδεία και νουθεσία Κυρίου, ώστε να είναι πάντοτε μονιασμένοι και στην καρδιά τους να βασιλεύει η πίστη και κάθε αρετή. Η Αγία Υπομονή, η οποία και ως σύζυγος και ως Αυτοκράτειρα και ως Μητέρα και ως κοινωνική εργάτις και ως Μοναχή και ως αγιόφιλος, έδρασε τα μέγιστα, συνέβαλε υποδειγματικά, ωφέλησε αποτελεσματικά και πέτυχε να γίνει «Ένα διαμάντι εις τον Θρόνον της Δόξης του Θεού, ως Αγία».

Όπως, γράφει και ο Γεμιστός[84], η Αγία Υπομονή «κακόν ουδένα πώποτε ειργάσθη, αγαθά δε εις πολλούς και πολλά». Στην συνέχεια σημειώνει με έμφαση: «Εκείνο δε, μεταξύ των άλλων πολλών ευτυχεστάτων ευτυχιών που υπήρξαν εις αυτήν, είναι το γεγονός, ότι εγένετο μητέρα πολλών και αγαθών παιδιών. Άλλων μεν βασιλέων, άλλων δε ηγεμόνων. Το δε κυριώτερον ότι επέτυχεν να είναι και οι πρώτοι και οι δεύτεροι ομονοούντες. Και αν καμμιά φορά συνέβαινε κάποια μεταξύ των διένεξις, η Μάννα, κατώρθωνε να μη διατηρείται εις αδιόρθωτον βαθμόν, αλλά με το κύρος της μητρικής παρεμβάσεως, αθορύβως και «αψοφητί» - ησύχως – επέλυον τάς διαφοράς των».

Και το πέτυχε αυτό, γιατί το είχε καλλιεργήσει, το είχε εμφυτεύσει στις καρδιές των παιδιών της από την παιδική τους ακόμα ηλικία. Το πέτυχε, γιατί ήταν πάνω απ' όλα η καλή τροφός και άριστη Μάννα.

Η συμβίωση της Αγίας Υπομονής με τον σύζυγό της Μανουήλ Β΄, ήταν μια τριακονταπενταετής συμβίωση, η οποία σε όλους τους τομείς, ατομικούς, οικογενειακούς, Εκκλησιαστικούς, Βασιλικούς, ήταν μία μόνιμη και παντοτινή προσπάθεια, τα πάντα να συντελούνται εν πνεύματι Χριστού και αγωνιστική αγιότητα.

Ουδεμία σκέψη, ουδεμία κίνηση, ουδεμία πράξη, δεν έγινε από αμφοτέρους, αν προηγουμένως δεν υπήρχε «η ευλογημένη συμφωνία» και συναπόφαση. Υπήρχε

---

[84] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, Γεωργίου Γεμιστού – Πλήθωνος: Μονωδία εις Ελένην (Υπομονήν) Παλαιολογίναν.

πάντοτε «Συνευδοκία», όπως γράφει ο Ανώνυμος στον «Πανηγυρικόν του λόγον εις Μανουήλ και Ιωάννη Παλαιολόγους»[85].

«Συνευδοκούσιν – γράφει – πάντες αυτοίς την αυτοκράτορα και Βασίλειον αρχήν». Γιατί είχαν ενστερνισθεί, το «Αξίως του Ευαγγελίου του Χριστού πολιτεύεσθε… στήκετε εν ενί πνεύματι, μια ψυχή συναθλούντες» (Φιλληπισίους Α΄, 27).

Με βάση αυτήν την «συνευδοκία», κατόρθωναν «να τιμούν την αρετή», λόγο και έργο… «Λόγω μεν, διδάσκοντες το πρακτέον, έργω δε, γενόμενοι πρότυπα και εικόνες εφηρμοσμένης αγάπης. Οπότε καταργούσαν κάθε αδικίαν, που είναι μητέρα της πλεονεξίας και εβίωναν την δικαιοσύνην, που περιέχει όλες τις άγιες αρετές», καθώς γράφει το «Εγκώμιον εις τον Μανουήλ Β΄ Παλαιόλογον»[86].

Έτσι ανεδείχθη η συζυγία αυτών «μεγάλη» - κατά τον Ανώνυμον πανηγυρικό – και παρήγαγε «καρπούς λαμπροτέρους χρυσού και λίθων διαυγεστέρων και πολυτελεστέρων», που είναι προπάντων τα έξη αγόρια τους.

Η εμπειρική ευσέβεια, η εμπειρική σύνεση, η εμπειρική δικαιοσύνη, η εμπειρική ευποιΐα, της θειοτάτης Βασιλίδος – Αγίας Υπομονής – και συνθετικά, αυτή η εμπειρική αρετή της, ήταν το καύχημα, για τον σύζυγο και για τα παιδιά της, αλλά και για όλο τον λαό, αλλά και κυρίως το βασικότατο και διδακτικότατο και ελκυστικότατο υπόδειγμα ζωής για όλους.

Όπου και όταν χρειάζονταν, με την δύναμη αυτής της εμπειρικότητάς της, συνέβαλλε η Αγία Αυτοκρατόρισσα, «τα κάλλιστα και εξαίρετα προς μίαν – κατά τον Ανώνυμον πανηγυρικόν – αρμονίαν και συμφωνίαν». Και όπου επιβάλλονταν και άρμοζε στην γυναικεία φύσι της, προσέφεραν κάθε τι το «θειότερον και καθαρώτερον».

Η Αγία Αυτοκρατόρισσα, με τον εμπειρικό «εμφιλόσοφον βίον» και λόγο της και ο σύζυγος της «Φιλόσοφος Βασιλεύς», γνώστες και ποιητές, αμφότεροι, των θείων δογμάτων της Ορθοδόξου αληθείας, με βάση την, και στα θέματα της πίστεως, «συνευδοκίαν των», γίνονταν «μυσταγωγικοί διδάσκαλοι» της ακριβείας των δογμάτων της πίστεως και του, της Θεολογίας, ύψους, αλλά και του βάθους «των θεωρητικών διανοημάτων», καθώς και «παντός είδους πνευματικής ασκήσεως», για της οποίας «καταρτίζονται αι ψυχαί» των ανθρώπων, προς θείας ανατάσεις[87].

[85] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, σ. 133-199.

[86] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, σ. 210.

[87] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, Ανωνύμου Εγκώμιον, σ. 171.

Εγεωργούσαν – καθώς γράφει ο Ανώνυμος πανηγυρικός – τις ψυχές των παιδιών τους και του Ορθοδόξου λαού τους και τους έκαναν «πολυφόρους» καρπών πνευματικών, «μάλλον δε παμφόρους, χορηγούσας και τοις δεομένοις», καθώς επίσης πλήρεις από νοήματα, που ομοιάζουν με ποικίλα ευωδιάζοντα άνθη. Κατά αυτόν τον τρόπο και με αυτές τις πράξεις τους, έτρεφαν με τους πνευματικούς του βίους τους καρπούς «ουχί ένα και δύο, και πολλούς, αλλά πόλεις ολοκλήρους και γένη ολόκληρα»[88].

Η «Αγία Δέσποινα», όπως την ονομάζει ο Γεώργιος Φραντζής, συνέδεσε την έννοια του μοναχικού της ονόματος (Υπομονή) με τον τρόπον αντιμετωπίσεως και των ευτυχών στιγμών και των απείρων δυσκολιών της όλης ζωής της. Υπομονή κατά βίον, πράξιν και μοναχικό όνομα. «Τη υπομονή αυτής εκτήσατο την ψυχήν αυτής»[89].

Είναι χαρακτηριστικό το εξής γεγονός: Ένα χρόνο πριν από την οσία κοίμησή της, το 1449, με την μητρική της επέμβαση είχε ενθρονιστεί ο υιός της Κωνσταντίνος ΙΑ΄, διάδοχος του αποβιώσαντος πρώτου υιού της Ιωάννου Η΄ του αυτοκράτορος. (Μέχρι τότε είχαν αποβιώσει και ο Ανδρόνικος ως μοναχός Ακάκιος και ο Θεόδωρος ο Β΄ Δεσπότης του Μυστρά και αυτός ως Μοναχός, ταφέντες και οι δύο στην Μονή του Παντοκράτορος).

Ο Νέος Αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος ΙΑ΄, διόρισε Διοικητές του Μυστρά τον Θωμά και τον Δημήτριο. Υπήρχε μεταξύ των δύο μία μικρή ψυχρότητα. Πριν να αναχωρήσουν για την Πελοπόννησο, που τώρα τα περισσότερα τμήματά της, είχαν απελευθερωθεί από την κατοχή των Φράγκων, πήγαν στο Μοναστήρι της Κυράς Μάρθας, για να αποχαιρετήσουν την Μάννα τους, και να λάβουν την μητρική της ευχή. Τότε η μεγάλη και φιλόστοργος Αγία Μάννα, δεν αρκέστηκε σε απλούς συγκινητικούς αποχαιρετισμούς. Αλλά εκάλεσε κοντά της τον νέο Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ΄ υιό της, πολλούς από τους εγκρίτους συγκλητικούς και τον φίλο των παιδιών της ιστορικό Φραντζή και αφού τους έδωσε πολλές συμβουλές και ευχές, τους έβαλε να κάνουν ενώπιον όλων «Συμβάσεις – συμφωνίας μεθ' όρκων φρικτών… ίνα μηδείς του ετέρου τους τόπους και τα όρια υπερπηδά και αρπάζη, αλλά ειρηνικώς να συνεργάζωνται»[90].

Πέτυχε λοιπόν, η Αγία Υπομονή αυτό το «ομόγνωμο» και αυτήν την «ομοήθεια» γιατί ως καλή παιδοτρόφος και άριστη, προπάντων, αγία Μάννα τα είχε

---

[88] Μακρυστάθης, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997, σ. 52-53.

[89] Λουκά, κα' 19.

[90] Κανελλόπουλος, «*Γεννήθηκα στο Χίλια Τετρακόσια Δύο*», Τόμος Β΄, Έκδοσις Εστίας, Αθήνα 1989, σ. 273.

εμφυτεύσει στις παιδικές τους καρδιές από την παιδική τους ακόμα ηλικία, χωρίς ποτέ να φεύγει από κοντά τους, μέχρι της κοιμήσεώς της.

Και όλα αυτά, γιατί σαν Χριστιανή Μάννα, είχε στην καρδιά της το Ευαγγελικό μήνυμα «εκτρέφειν τα τέκνα εν παιδεία και νουθεσία Κυρίου» (Εφεσίους στ΄, 5). Ποτέ λοιπόν, δεν «έπαυε μετά δακρύων προσευχής και αγάπης να νουθετή ένα έκαστον» (Πράξεις κ΄, 31). Είχε πάντα την συναίσθηση ότι είναι η απεσταλμένη παρά Κυρίου «Μάννα» γι’ αυτά τα παιδιά, που θα κληθούν να διαχειριστούν τα προβλήματα της φθίνουσας Αυτοκρατορίας.

Ο Γεώργιος Γεμιστός – Πλήθων, σ’ ένα γράμμα του προς τον Δημήτριο Παλαιολόγο, υιό της Αγίας Υπομονής τον συμβουλεύει: «Έχε υπόψιν σου, κράτιστε, ότι από όλους τους ανθρώπους θα επαινείται το γεγονός της συνδιαλλαγής με τον αδερφό σου (Θωμά). Διότι είναι προτιμώτερον να μειονεκτής παρά να πλεονεκτής εις βάρος της καλοκαγαθίας. Να προτιμάς τα ολίγα με ειρήνην, παρά τα πολλά με εμφύλιο αίμα»[91].

Ο καθηγητής και φιλόσοφος ανθρωπιστής Ανδρέας Μιχαλόπουλος, γράφει για την μεγάλη «Μάννα» του Μάρτυρα αυτοκράτορα Αγίου Κωνσταντίνου του ΙΑ΄ του Παλαιολόγου[92]: «Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος είχε γεννηθή από ράτσα ηρωική… Είχε σχέση μεγάλη η γέννησή του σ’ ένα τέτοιο περιβάλλον, το οποίον είχε παντοδυναμία αγαθότητος και ιδιαίτερα η Μάννα του, διότι μέσα τους εζούσαν οι ιδιότητες των μεγάλων ιδανικών… Η μάννα αποτελεί το πρώτο μέλος, που έδωκε την ουσίαν δια την μόρφωσί του και την δύναμιν της ενότητος με τα ανώτερα ιδανικά… Η μάννα είναι άφθαρτος ιδέα και η μόνη που μπορεί να εισαγάγη αυτό, στο πλήρωμα του θείου φωτός, όπως έπραξε η μάννα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, η οποία τον ύψωσε πολύ ψηλά στην γνώσι και την κατανόησι της ερμηνείας της Χριστιανικής αληθειας».

---

[91] Κανελλόπουλος, «*Γεννήθηκα στο Χίλια Τετρακόσια Δύο*», Τόμος Β΄, Έκδοσις Εστίας, Αθήνα 1989, σ. 275.

[92] Μιχαλόπουλος, «*Αστέρες ανέσπεροι*», Αθήνα 1982,σ. 166-167.

4. Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΧΗΡΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΗΣ ΟΣΙΑΣ

4. 1. Η αγάπη και οι επισκέψεις της στον Μωριά

Την Οσία Υπομονή την συναντάμε τρεις φορές στην Πελοπόννησο. Την πρώτη φορά την βρίσκουμε μετά την 10 Δεκεμβρίου 1399. Τότε ο Αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ ευρισκόμενος σε δύσκολη θέση γιατί ο Βαγιαζήτ είχε πολιορκήσει την Πόλιν, άφησε τον ανιψιό του Ιωάννη Ζ΄, υιό του αδελφού του Ανδρονίκου Δ΄, και την σύζυγό του Ελένη – Οσία Υπομονή – ως προσωρινό αυτοκράτορα να αμύνεται κατά των πολιορκητών, και την οδήγησε στον Μυστρά, όπου την εμπιστεύτηκε στον αδελφό του Θεόδωρο Α΄, ο οποίος ήταν εκεί Δεσπότης – Διοικητής.

Σχετικώς λοιπόν, γράφει και ο ιστορικός Οστρογκόφσκυ[93]: «Συμφωνήθηκε ο Ιωάννης Ζ΄ να κυβερνά ως αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη όσο χρόνο θα απουσίαζε ο Μανουήλ. Βέβαια ο Μανουήλ δεν έτρεφε ψευδαισθήσεις για την κατάσταση της πρωτεύουσας και παρά την πρόσφατη συνδιαλλαγή δεν έδειξε εμπιστοσύνη στον ανιψιό του, που θα έμενε εκεί ως κυβερνήτης. Έτσι θεώρησε προτιμότερο να εμπιστευτεί τη γυναίκα και τα παιδιά του στον αδελφό του Θεόδωρο Α΄ στον Μωριά». Στις 10 Δεκεμβρίου του 1399, η βυζαντινή αποστολή ξεκίνησε το ταξίδι της με βενετικά πλοία[94], έχοντας ως μεγάλη ενδιάμεση στάση το λιμάνι των Μόδων (Μεθώνη). Εκεί ο Μανουήλ Β΄, εμπιστεύθηκε την Αυτοκράτειρα Ελένη και τα

[93] Ostrogorscu Georg, «*Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*», Τόμος Γ΄, Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 1981, σ. 257.

[94] «Τη δεκάτη δε αυτού δεκεμβρίου, εξήλθεν ο αυθέντης ημών ο βασιλεύς κύριος Μανουήλ, αναβάς εις τά κάτεργα των Βενετικών, εξαποδήμησεν εις την Φραγγίαν, ένεκεν βοηθείας της ειρημένης, Κωνσταντίνου πόλεως και των Ανατολικών μερών», N. Gregoras, Byzantina Historia, σ. 1255 (Annotationes): J. Berger de Xivrey, "Memoire", 1-201 (94 υποσημείωση 3): B. de Montfaucon, Bibliotheca Coisliana, σ. 209 (f. 259[v]). Τη σημαντικότερη επιστημονική συμβολή για το ταξίδι του Μανουήλ Β΄, στη Δύση, εξακολουθεί να παρέχει το αειθαλές έργο του A.- A. Vasiliev, "Putesestvie vizantijskago imperatora Manuila II Paleologa na zapadnoj Evrope (1399-1403 g.)", Zurnal ministerstva narodnago prosvescenija, 39 (1912) 41-78, 260-304· Καψάλης, Ο εκ Θεσσαλίας Μακάριος Αγκύρας (1397 – 1405), σ. 130.

δύο παιδιά τους Ιωάννη και Θεόδωρο, στον αδελφό του Θεόδωρο[95]. Και τότε έκανε το επί δυόμιση χρόνια ταξίδι του στην Βενετία, Γένοβα, Ρώμη, Παρίσι και Λονδίνο, προκειμένου να ζητήσει Στρατιωτική και Οικονομική Βοήθεια, για την άμυνα κατά των Τούρκων, από τους Χριστιανούς άρχοντες της Παπικής Δύσεως.

Κατά την παραμονή της, δυόμιση χρόνια στον Μυστρά, χωρίς τον σύζυγό της, αλλά με τα παιδιά της, η Οσία μητέρα Ελένη – Υπομονή, η αυτοκρατόρισσα εν Χριστώ, γνώρισε και αγάπησε τον Μυστρά. Την κοιτίδα αυτή «του Νέου αναγεννωμένου Ελληνισμού». Εκεί πριν από τον κουνιάδο της Θεόδωρο ήταν Δεσπότης – Διοικητής ο γιός του Καντακουζηνού, Μανουήλ Καντακουζηνός, που απεβίωσε το 1389 και στην συνέχεια ο Ματθαίος Καντακουζηνός, για λίγο και ο γιός του Ματθαίου, Δημήτριος μέχρι το 1384, όταν έγινε ο κουνιάδος της Θεόδωρος ο Α΄. Εκεί έζησε στα τελευταία του χρόνια, ο έκπτωτος αυτοκράτωρ Ιωάννης Καντακουζηνός ως μοναχός Ιωάσαφ και απεβίωσε την 15η Ιουνίου 1383.

Η Οσία Υπομονή λοιπόν, τόσο πολύ αγάπησε τον Μυστρά, ώστε με χαρά, την βλέπουμε, αργότερα, να αφιερώνει εκεί, ως Δεσπότες – Διοικητές τα πέντε από τα έξι αγόρια της (πλην του Ανδρονίκου, ο οποίος διετέλεσε Δεσπότης – Διοικητής Θεσσαλονίκης μέχρι το 1429 και μετά έγινε Μοναχός Ακάκιος στην Μονή του Παντοκράτορος[96]).

Στον Μυστρά, η Αγία Αυτοκρατόρισσα ένοιωσε περισσότερο Ελληνίδα, γιατί από εδώ ξαναξεκίνησε το μήνυμα της «αναγεννωμένης νέας Ελλάδος» από τον Μέγα Διδάσκαλο του μηνύματος αυτού και κήρυκά του Γεώργιο Γεμιστό – Πλήθωνα. Από αυτόν, «τον της υψηλής φιλοσοφίας καθηγεμόνα» - έτσι τον ονομάζει, τον Πλήθωνα,

---

[95] «ως δε κατά την Πελοπόννησον εγένετο, κατέθετο μεν αυτού εν Πελοποννήσω την γυναίκα αυτού παρά τω αδελφώ, αυτός δε απέπλει ες Ιταλίαν», L. Chalcocondyles, Demonstrationes, σ. 78. Πρβλ. Φραντζής, Χρονικόν, Βιβλίον I, 15, σ. 62[3-6]: «… ο δε βασιλεύς την δέσποιναν και σύζυγόν λαβών και εις Πελοπόννησον ελθών εν τη Σπάρτη εγγύς τού αδελφού κύρ Θεοδώρου ταύτην είασεν· Ο δε εν Ιταλία οδεύει». J. Barker, Manuel II, σ. 167-8. Για την Ελένη Δραγάση, M. Homza, Mulieres Suadentes – Persuasive Women: Female Royal Saints in Medieval East Central and Eastern Europe, σειρά: East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450-42, εκδόσεις Brill, Leiden – Boston 2017, σ. 58. Για τον Θεόδωρο Παλαιολόγο – Καντακουζηνό, D. Nicol, Kantakouzenos, σ. 165-6. O M. Jugie εκ παραδρομής αναφέρει το όνομα της Ελένης Δραγάσης, ως Ειρήνης, M. Jugie, "Le voyage", 322-32 (326) · Καψάλης, Ο εκ Θεσσαλίας Μακάριος Αγκύρας (1397 – 1405), σ.130-131.

[96] Μακρυστάθης, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997, σ. 65.

κάποιος μοναχός Γρηγόριος της εποχής εκείνης – θα γράψει στον σύζυγο της Οσίας Υπομονής, αυτοκράτορα Μανουήλ, ότι «Διοικεί και Βασιλεύει, όχι Ρωμαίων, αλλά γένος Ελλήνων, όπως μαρτυρεί η γλώσσα και η πάτρια παιδεία» και ότι «Εις τους Έλληνας, δεν υπάρχει άλλη πιο οικεία χώρα ούτε καταλληλοτέρα, από την Πελοπόννησο… Διότι εις αυτήν υπάρχουν κατοικούντες από ανέκαθεν οι ίδιοι Έλληνες, όσο οι άνθρωποι ενθυμούνται και σκέπτονται… Έλληνες αυτήν την χώραν «αεί» (πάντοτε) φαίνεται να κατέχουν και από αυτήν, έχουν ξεκινήσει μερικοί, προς άλλας αποικίας, χωρίς να εγκαταλείψουν, όμως την γενέτειρα των. Από ολόκληρη την χώρα ομολογείται, ότι η Πελοπόννησος, είναι η γενέτειρα των πρώτων και γνωριμωτάτων Ελληνικών γενεών. Και μάλιστα η Πελοπόννησος είναι «Μητέρα» και αυτής της εν τω Βοσπόρω Πόλεως, εις την οποίαν έχει την έδρα του τώρα το Βασίλειόν σου, επειδή εις το Βυζάντιον οι πρώτοι που κατοίκησαν ήσαν Δωριείς Πελοποννήσιοι…»[97].

Αγάπησε λοιπόν, η Οσία Υπομονή την Πελοπόννησο και τον Μυστρά και πικραινόταν, γιατί πολλά τμήματά της βρίσκονταν υπό την κατοχή των Φράγκων. Και γι’ αυτό, με χαρά, επέτρεψε, να γίνονται τα παιδιά της άρχοντες Πελοποννησιακών πόλεων και προπάντων του Δεσποτάτου του Μυστρά και να αγωνίζονται για την απελευθέρωση της.

Το έτος, κατά το οποίο απεβίωσε ο σύζυγός της Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, 29 Μαρτίου 1425, και έγινε αυτοκράτωρ ο υιός της Ιωάννης Η΄, «το μοναδικό τμήμα του Βυζαντίου, που είχε μείνει, έστω και προσωρινά, ελεύθερο από τους Τούρκους, ήταν ο Μωριάς. Την ηγεμονία αυτή του Μωριά, μετά το 1425, μοιράστηκαν μεταξύ τους οι τρείς αδελφοί Θεόδωρος, Κωνσταντίνος και Θωμάς. (Ο Ανδρόνικος ήταν στην Θεσσαλονίκη μέχρι το 1429, όταν έγινε Μοναχός Ακάκιος).

Ανεπηρέαστος – σημειώνει ο Οστραγκόφσκυ[98] – από τις φοβερές εισβολές ο Βυζαντινός Μωριάς συνέχισε τους νικηφόρους αγώνες του εναντίον των λατινικών κρατιδίων. Ο Κωνσταντίνος, ο μετέπειτα τελευταίος αυτοκράτωρ, εισήλθε την άνοιξη του 1430 στην Πάτρα, ύστερα από μακροχρόνια πολιορκία, και δύο χρόνια αργότερα,

[97] Λάμπρος, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Γ΄, Αθήνα 1926, Γεωργίου Γεμιστού – Πλήθωνος: «Εις Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγον περί των εν Πελοποννήσω πραγμάτων», σ. 247-248.

[98] GEORG OSTROGORSCU, «*Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*», Τόμος Γ΄, Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 1981, σ. 263.

τερμάτισε την ύπαρξή της, η λατινική ηγεμονία της Αχαΐας. Ολόκληρη η Πελοπόννησος, εκτός από τις βενετικές αποικίες Κορώνη και Μεθώνη, Ναύπλιο και Άργος, βρίσκονταν υπό Ελληνική κυριαρχία».

Η τελική νίκη στον μακρόχρονο αγώνα ανάμεσα στους Έλληνες και Φράγκους, ήταν έργο κυρίως του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Εξαιτίας αυτού και η μητέρα του, Υπομονή μοναχή, βράβευσε αυτόν, με το να τον προτείνει στην Σύγκλητο και να εκλεγεί Αυτοκράτωρ το 1449, για να θυσιαστεί κατά την «Άλωσιν της Πόλεως» το 1453.

Η Οσία Υπομονή αγάπησε, τον Μυστρά και σαν τόπο και σαν πόλη του πνεύματος και της προόδου και σαν κοιτίδα του αναγεννωμένου Νέου Ελληνισμού. Αγάπησε την Πελοπόννησο, ως μητέρα όλης της άλλης Ελλάδος, και προπάντων του Βυζαντίου. Έτσι, με χαρά δέχτηκε να ξαναεπισκεφτεί, αμέσως μετά την διακοπή της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους, λόγω της πανολεθρίας αυτών στην Άγκυρα, από τους Μογγόλους.

Το 1402 ο Μογγόλος στρατηλάτης, Ταμερλάνος, που στο πέρασμα των καταστρεπτικών και βαρβάρων στρατευμάτων του, δεν έμενε τίποτα όρθιο, τόσο πολύ, που ο Χρονογράφος Ιστορικός Δούκας[99] γράφει, ότι «όταν οι Μογγόλοι του Ταμούρ εγκατέλειπαν μια πόλη για να πάνε σε άλλη, την άφηναν τόσο κατεστραμμένην και έρημη ώστε δεν ηκούγετο ούτε γαύγισμα σκύλου, ούτε κακάρισμα πτηνών, ούτε κλάμα παιδιών».

Αυτός λοιπόν, ο Ταμερλάνος επιτέθηκε κατά των Οθωμανών Τούρκων του Βαγιαζήτ το ίδιο αυτό έτος στην Άγκυρα, όπου δόθηκε μια καταστροφική μάχη, που σχεδόν διέλυσε την Οθωμανική αυτοκρατορία. Ο ίδιος ο Βαγιαζήτ συνελήφθη και θανατώθηκε. Ο Ταμερλάνος συνέχισε την εκστρατεία του σε άλλες πόλεις της Μικράς Ασίας, αλλά πέθανε καθ’ οδόν.

Με την καταστροφική αυτή ήττα τους, οι Τούρκοι, διέκοψαν την πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως, ενώ ο Μανουήλ βρίσκονταν ακόμα στις Ευρωπαϊκές πόλεις και η Σύζυγός του Ελένη – Οσία Υπομονή, με τα παιδιά του, παρέμεναν στον Μυστρά.

[99] Α.Α. Βασίλιεφ, «*Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*» ΒΙΠΕΡ Τεύχος 5, Εκδόσεις ΠΑΠΥΡΟΣ, 1971, σ. 44.

Μόλις πληροφορήθηκε το γεγονός της λύσεως της πολιορκίας από αγγελιοφόρους, έσπευσε να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Από τότε και για πολλά, πλέον, χρόνια, υπήρξε μια ανάπαυλα από τουρκικές επιθέσεις κατά της Πόλεως, αν εξαιρέσουμε την ολιγόμηνη πολιορκία του 1422.

Το έτος 1407 ο αδελφός του Μανουήλ Θεόδωρος Α΄ Δεσπότης – Διοικητής του Μυστρά, που είχε φιλοξενήσει την Οσία Υπομονή δυόμιση χρόνια, απεβίωσε ως μοναχός Θεοδώρητος. Μέχρι τότε πρέπει να είχαν αποβιώσει και οι δύο θυγατέρες της Οσίας Υπομονής.

Στις αρχές της επόμενης χρονιάς 1408, ο Μανουήλ με την σύζυγό του Ελένη – Οσία Υπομονή και με μερικά από τα παιδιά τους επισκέφτηκαν τον Μυστρά. Αυτή είναι η δεύτερη επίσκεψη της Οσίας Υπομονής.

Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους γράφει[100]: «Ο αυτοκράτωρ Μανουήλ ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τα τοπικά προβλήματα της Πελοποννήσου, μεταβαίνοντας εκεί δύο φορές… Με την παραμονή του στο Ελληνικό αυτό Δεσποτάτο συνδέονται αξιόλογα κείμενα, δια την γνώση της εποχής, όπως ο «Διάλογος Νεκρικός», όπου καυτηριάζονται τα ήθη της Πελοποννησιακής Κοινωνίας και μια επιστολή του ιδίου του Μανουήλ προς τους Ιερομονάχους Δαυΐδ και Δαμιανό.

Ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος πραγματοποίησε το πρώτο του ταξίδι στην Πελοπόννησο το 1408, με σκοπό να εξασφαλίσει τη διαδοχή του υιού του Θεοδώρου Β΄, αν και ήταν ακόμα ανήλικος. Τότε πρέπει να συνέλαβε την ιδέα της συγγραφής του επιμνημοσύνου «επιταφίου» λόγου, προς τον αδελφό του Θεόδωρο Α΄, καθώς και το σχέδιο οχυρώσεως του Εξαμιλίου τείχους, κατά μήκους του Ισθμού της Κορίνθου. Το δεύτερο ταξίδι του Μανουήλ (τρίτο για την Οσία Υπομονή) χρονολογείται το 1415. Την 29ην Μαρτίου αποβιβάστηκε εις τας Κεχρεάς, αποφασισμένος να ασχοληθεί με τα προβλήματα του Δεσποτάτου».

Με το εξαμίλιο τείχος είχε ασχοληθεί παλαιότερα και ο αδελφός του Θεόδωρος Α΄, αλλά εμποδίστηκε από τους Βενετσιάνικους παράγοντες. Ο Μανουήλ, όμως, παρέμεινε στις Κεχριές περισσότερο από ενάμισυ μήνα και πότε με λόγους εθνικής εξάρσεως και πότε με απειλές χρήσεως βίας, έπεισε τους αντιδραστικούς να εργαστούν εντατικά, ώστε αρχίζοντας την 8η Απριλίου 1415 τελείωσε την 2α Μαΐου του ίδιου

[100] Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος Θ΄, Αθήνα 2009, σ. 286.

έτους. Διήρκεσαν δηλαδή 25 μέρες. Το μήκος του είναι 7230μ. ισοδύναμα προς 6 ρωμαϊκά μίλια, γι' αυτό και ονομάστηκε Εξαμίλιον τείχος. Αυτό όμως, κατεδαφίστηκε το 1423 επι Μουράτ Β΄. Επαναανηγέρθη υπό του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου το δυνατό σημαντικότερο, αλλά πάλι καταστράφηκε το 1446 υπό των Τούρκων.

Εκείνο που πρέπει να τονίσουμε σε αυτό το σημείο είναι, ότι κατά την παραμονή του αυτοκρατορικού ζεύγους, με τα παιδιά τους και στον Μυστρά την δεύτερη φορά και στις Κεχριές την τρίτη, αυξήθηκε το ενδιαφέρον και η αγάπη τους για την Πελοπόννησο, τον Μυστρά και τελευταία για την περιοχή της Κορίνθου και του σημερινού Λουτρακίου.

Κατά την παραμονή τους, επι ενάμιση μήνα στις Κεχριές, ασφαλώς η Οσία Υπομονή, με κάποια από τα παιδιά της, θα επισκέφτηκε και τους υπάρχοντας θρησκευτικούς τόπους. Θα έμαθε, ότι στις Κεχριές απεβιβάσθη ο Απόστολος Παύλος, κατά την περιοδεία και παραμονή του στην Κόρινθο επι 14 μήνες. Θα επισκέφθηκε το Βήμα του Αποστόλου στην Παλαιά Κόρινθο, καθώς επίσης και το σπίτι των σκηνοποιών Ακύλα και Πρισκίλλης, που συνεργάζονταν ο Παύλος, ως σκηνοποιός, για την εξοικονόμηση των απαραιτήτων για την συντήρησή του (Πράξεις ΙΗ΄, 1-3) και (Α΄ προς Κορινθίους Δ΄, 12).

Θα επισκέφτηκε, ασφαλώς, τα Γεράνεια τουλάχιστον από την περιοχή που βλέπουν προς τον Κορινθιακό. Η περιοχή αυτή θεωρείτο «το Άγιο Όρος της Πελοποννήσου». Ήταν συνέχεια της παραλαυρίου περιοχής της Ιεράς Μονής του Οσίου Μελετίου Κιθαιρώνος. Ήταν κατάσπαρτος από μικρομονάστηρα και ασκητήρια αναχωρητών. Θα επισκέφθη το Σπήλαιο, στο οποίο μετά την Άλωση της Πόλεως, ο εγγονός του ξαδελφοκουνιάδου της Αγγελή Νοταρά Άγιος Γεράσιμος (ο Κεφαλληνίας), θα φέρει και θα αποκρύψει το «ευωδιάζον» Ιερό Λείψανο του Οσίου Παταπίου, του Αιγυπτίου, το οποίο κατά την εποχή της Βασιλείας της εκτιμούσε και σεβόταν και έκανε ό,τι ήταν δυνατό για να διαφυλάσσεται στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου της Πέτρας, έξω από την Πύλη του Ρωμανού στην Κωνσταντινούπολη από το 536 μ.Χ. Το απέκρυψε εκεί πάνω από το Λουτράκι ο Όσιος Γεράσιμος, μετά την

Άλωση της Πόλεως, για να αποκαλυφθεί σε εμάς, το 1904, και να μας προστατεύει με την Ευλογία και τα θαύματά του[101].

Θα επισκέφθηκε η Αγία, το Ιερό αυτό Σπήλαιο, θα έκανε εκεί προσευχή για την οικογένειά της, για την Πόλιν και για τον αναγεννώμενο στον Μωριά Νέο Ελληνισμό. Και γι' αυτό κάποιος άγνωστος αγιογράφος ζωγράφισε την Εικόνα της στο Τέμπλο του Εκκλησιδίου – Σπηλαίου.

---

[101] Μακρυστάθης, «*Πρόσκλησις γνωριμίας με τον Όσιο Πατάπιον και το Μοναστήρι του*», Έκδοσις Α΄ 1991, Β΄ 1993 και Γ΄ 1995.

4. 2. Ο θάνατος του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄

Ήδη από το 1421, ο Μανουήλ, είχε αποσυρθεί από την ενεργό άσκηση της εξουσίας, την οποία είχε εκχωρήσει στον υιό και διάδοχό του, Ιωάννη Η΄ (1425-1448), μόλις ανακηρύχθηκε συναυτοκράτωρ, ταυτόχρονα με το δεύτερο γάμο του, στις 19 Ιανουαρίου του 1421, με τη Σοφία Μομφερρατική, κόρη του μαρκησίου Μόντες Φερράντες[102]. Ωστόσο, οι διπλωματικές του ενέργειες για την εξασφάλιση βοήθειας από τη Δύση συνεχίστηκαν[103].

Το 1425, ο γερασμένος Μανουήλ, αποκαμωμένος από τις ταλαιπωρίες και το ασήκωτο βάρος των ευθυνών της διακυβέρνησης, με εξασθενημένη την υγεία του[104], παραιτήθηκε από το θρόνο, εξαιτίας σοβαρού εγκεφαλικού που είχε υποστεί δύο χρόνια πριν[105] και τον είχε καταστήσει ημιπληγικό. Ασπάστηκε το μοναχικό σχήμα στη μονή Παντοκράτορος, όπου και ετάφη λίγο αργότερα, ως μοναχός Ματθαίος : «Τῇ δὲ κα-ῃ τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους τέθνηκεν ὁ ἐν μακαρίᾳ τῃ λήξει γενόμενος ἀοίδιμος καὶ εὐσεβὴς βασιλεὺς κὺρ Μανουήλ, ὁ διὰ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθεὶς πρὸ ἡμερῶν δύο Ματθαῖος μοναχός· καὶ ἐτάφη τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐν τῇ σεβασμίᾳ βασιλικῇ καὶ περικαλλεῖ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος μετὰ πένθους καὶ συνδρομῆς, οἵας οὐ γέγονε πώποτε εἴς τινα τῶν ἄλλων. Ἦσαν δὲ πᾶσαι αἱ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμέραι ἔτη οζ΄ καὶ ἡμέραι κε΄»[106].

---

[102] Σφραντζής, *Χρονικόν*, 6, 2, 1 - 6, 2, 5. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 548· Λόγω της άσχημης εμφάνισής της, ο Ιωάννης την έκλεισε σε μια απομακρυσμένη γωνιά του παλατιού, χωρίς να ολοκληρώσει το γάμο του, απ' όπου η Σοφία δραπέτευσε και έγινε μοναχή.

[103] Σφραντζής , *Χρονικόν*, 12, 2, 1 - 12, 3, 2.

[104] Σφραντζής, *Χρονικόν*, 13, 2, 3 - 13, 2, 5. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 550.

[105] Το εγκεφαλικό επεισόδιο υπέστη κατά τις πρωινές ώρες, την 1η Οκτωβρίου του 1422. Για τους βυζαντινούς το έτος είχε ήδη αλλάξει την 1η Σεπτεμβρίου, με αποτέλεσμα να υπάρχει σύγχυση στις πηγές με το περιστατικό να τοποθετείται την 1η Οκτωβρίου του 1423. Σφραντζής, *Χρονικόν*, 11, 2, 1 - 11, 2, 2. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 550. Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, σ. 10.

[106] Σφραντζής, *Χρονικόν* & Grecu Vasile, *Memorii: 1401-1477 :in anexa, Pseudo-Phrantzes, Macarie Mellisenos, Cronica: 1258-1481*, 14, 1, 1 - 14, 1, 7. Δούκας, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 184, 187-188. Γεδεών, *Αγιοποιήσεις*, σ. 104. Ιωαννίδης, *Ο Ιωσήφ Βρυέννιος, Βίος – Έργο – Διδασκαλία*, σ. 27-28. Δημητρακόπουλος, *Η Ορθόδοξος Ελλάς, Περί των Ελλήνων των Γραψάντων Κατά Λατίνων και Περί των Συγγραμμάτων Αυτών*, σ. 86. Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, σ. 10.

Απεβίωσε στις 21 Ιουλίου 1425[107] σε ηλικία εβδομήντα πέντε χρονών, και μετά τον θάνατό του ανακηρύχτηκε άγιος. Ο Μανουήλ Γεδεών σημειώνει ότι η αγιοποίησή του έγινε άγνωστη ημέρα[108], παρά ταύτα, όσιος Μανουήλ, αυτοκράτορας πριν το θάνατό του, τιμάται στις 27 Ιουλίου, σταθερά, κατά τον Συναξαριστή του άγιου Νικόδημου του Αγιορείτη[109]. Για τον Όσιο Ματθαίο ή Όσιο Μανουήλ Αυτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως συντάχθηκε Ακολουθία από κάποιον άγνωστο, που δημοσιεύθηκε από τον Λάμπρο Σπυρίδων, στο περιοδικό *«Νέος Ελληνομνήμων»,* μαζί με δύο κανόνες[110].

Έτσι λοιπόν, τον διαδέχθηκε ο υιός του Ιωάννης Η΄[111], ο προτελευταίος Βυζαντινός ηγεμόνας, για τον οποίο ο Μανουήλ είχε πει λίγο πριν πεθάνει στον ιστορικό Γεώργιο Σφραντζή: «Σε άλλες στιγμές της ιστορίας μας ο υιός μου θα μπορούσε να είναι ένας μεγάλος βασιλεύς. Όμως, τώρα η αυτοκρατορία μας δεν χρειάζεται ένα μεγάλο βασιλέα, αλλά ένα καλό διαχειριστή και φοβάμαι ότι τα μεγαλεπήβολα σχέδια και οι προσπάθειές του θα φέρουν την ερήμωση σε τούτο τον οίκο.»[112].

Barker J. W., *Manuel II Palaeologus, 1391-1425, A Study in Late Byzantine Statesmanship*, σ. 367, 383-385. Dendrinos Ch., *"An Unpublished Funeral Oration on Manuel II Palaeologus († 1425)"*, σ. 423. Λάμπρου, *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 75.

[107] Σφραντζής, *Χρονικόν*, 14, 1, 1. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 550. Δημητρακόπουλος, *Η Ορθόδοξος Ελλάς, Περί των Ελλήνων των Γραψάντων Κατά Λατίνων και Περί των Συγγραμμάτων Αυτών*, σ. 86. Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, σ. 10. Vasiliev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σ. 797.

[108] Γεδεών, *Αγιοποιήσεις*, σ. 104.

[109] Νικόδημος Αγιορείτης, *Συναξαριστής,* Γ΄, σ. 388. Πιπεράκις, *Πανάγιον Ορθοδόξων Αγίων,* σ. 161, 427.

[110] Λάμπρος, *«Νέος Ελληνομνήμων»*, ΙΔ΄, 1917, σ. 318-341.

[111] Σφραντζής, *Χρονικόν*, 14, 4, 1 - 14, 4, 2

[112] «Ο βασιλεὺς ὁ υἱός μου ἔνι μὲν ἁρμοδίως βασιλεῖ, οὐ τοῦ παρόντος δὲ καιροῦ, Βλέπει γὰρ καὶ φρονεῖ μεγάλα καὶ τοιαῦτα, οἷα οἱ καιροὶ ἔχρηζον τῆς εὐημερίας τῶν προγόνων ἡμῶν· ἄμη σήμερον, ὡσὰν παρακολουθοῦσιν εἰς ἡμᾶς τὰ πράγματα, οὐ βασιλέα θέλει ἡ ἡμῶν ἀρχὴ ἀλλ' οἰκονόμον· καὶ φοβοῦμαι, μήποτε ἐκ τῶν ἐνθυμημάτων καὶ ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ γένηται χαλασμὸς τοῦ ὀσπιτίου τούτου.» Σφραντζής, *Χρονικόν*, 23, 7, 3 – 23, 7, 9. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 550.

Ο ιστορικός της άλωσης, Σφραντζής, μας κοινοποιεί το βαρύ πένθος μετά το θάνατο του αυτοκράτορα και την ειλικρινή αγάπη του λαού προς αυτόν, αναφέροντας ότι ο λαός πένθησε το Μανουήλ περισσότερο από τους προκατόχους του βασιλείς[113]. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αρκετά σημεία στο Χρονικό, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ αποκαλείται άγιος[114]. Υπήρξε ένας από τους πολυγραφότερους αυτοκράτορες του μεσαιωνικού ελληνικού κράτους (μαζί με τους Κωνσταντίνο Β΄ Πορφυρογέννητο, Λέοντα ΣΤ΄ Σοφό και Θεόδωρο Β΄ Δούκα-Λάσκαρη Νίκαιας) και τα έργα του διακρίνονται από μεγάλη καλλιέργεια και βαθιά θεολογική, φιλοσοφική και ιστορική γνώση. Τα έργα του και ειδικότερα τα θεολογικά[115], κατά τον Krumbacher K. θεωρούνται από τις πιο αξιόλογες μελέτες των τελευταίων αιώνων του Βυζαντίου[116] και πρόδρομοι μιας νέας εποχής[117].

Οι αρετές του Μανουήλ συνέβαλλαν στην ευημερία των υπηκόων του και οι αγώνες του, τόσο την προστασία αυτών όσο και της Χριστιανοσύνης[118]. Οι ίδιος ο λαός, του αναγνώριζε το υψηλό αίσθημα δικαιοσύνης και τη σωφροσύνη στη διακυβέρνηση του βυζαντινού κράτους που απέπνεε σεβασμό και ασφάλεια. Η αυτοκρατορία, πλέον, βρισκόταν σε κατάσταση αποσυνθέσεως, αφού κατά την περίοδο της βασιλείας του χάθηκαν σημαντικές ευκαιρίες για την εξουδετέρωση ή τουλάχιστον για την αποδυνάμωση της τουρκικής απειλής. Ο Μανουήλ, αυτή η πολυδιάστατη προσωπικότητα, είχε τις ικανότητες, αλλά δεν αξιοποίησε με τον ίδιο δυναμισμό όλες τις ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν, αφήνοντας πολλές φορές ευρύτατα χρονικά περιθώρια για την ανασυγκρότηση της τουρκικής απειλής.

---

[113] «...μετὰ πένθους καὶ συνδρομῆς, οἵας οὐ γέγονε πώποτε εἴς τινα τῶν ἄλλων.» Σφραντζής, *Χρονικόν*, 14, 1, 5 - 14, 1, 6. Norwich J. J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 550. Chrysostomides J., *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, σ. 10. Vasiliev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σ. 797.

[114] Σφραντζής, *Χρονικόν*, 2, 1, 2. 3, 1, 7. 3, 1, 10. 3, 1, 13. 4, 1, 2. 11, 2, 2.

[115] Beck H.-G., *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, σ. 747-749. Λάμπρου, *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 21.

[116] Krumbacher K., *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, Β΄, σ. 165. Λάμπρου, *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 21.

[117] Vasiliev A. A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σ. 881.

[118] Dendrinos Ch., *"An Unpublished Funeral Oration on Manuel II Palaeologus († 1425)"*, σ. 442-450. Λάμπρου, *Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος*, σ. 19.

Εν τη απουσία εστεμμένου αυτοκράτορα η συνταγματική πρακτική προσέφερε την κυριαρχία στην εστεμμένη αυτοκράτειρα. Η ηλικιωμένη μητέρα αυτοκράτειρα Ελένη χρησιμοποίησε την αρχή της για να επιμείνει στην αναγόρευση του Κωνσταντίνου, του μεγαλύτερου επιζώντα γιού της και η κοινή γνώμη την υποστήριξε. Έτσι δύο ανώτεροι υπάλληλοι, ο Αλέξιος Λάσκαρης Φιλανθρωπηνός και ο Παλαιολόγος Ίαγρος, πήγαν στο Μιστρά με το αυτοκρατορικό στέμμα. Εκεί, στις 6 Ιανουαρίου 1449, ο Κωνσταντίνος στέφθηκε στον καθεδρικό ναό από τον τοπικό μητροπολίτη. Ήταν η πρώτη αυτοκρατορική στέψη για χίλια έτη, εκτός από την περίοδο της Νικαίας, που δεν πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και η πρώτη που δεν εκτελέστηκε από έναν πατριάρχη. Αν και κανένας δεν επρόκειτο να αμφισβητήσει την εξουσία του Κωνσταντίνου, υπήρξε κάποια αμφιβολία πέρα από τη νομιμότητα της τελετής[119]. Αλλά ήταν απαραίτητο να του δοθεί η αρχή όσο το δυνατόν γρηγορότερα ενώ η στέψη στην Κωνσταντινούπολη ήταν δύσκολο να διενεργηθεί από τον πραγματικό πατριάρχη, τον Γρηγόριο Μάμμα, ο οποίος πιεζόταν από το μεγαλύτερο μέρος του κλήρου του. Ο Κωνσταντίνος έφθασε στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα στις 12 Μαρτίου, έχοντας ταξιδέψει με την ακολουθία του από το Μωρέα με καταλανικά πλοία. Μερικές ημέρες αργότερα κατέστησε τους αδελφούς του Δημήτριο και Θωμά Παλαιολόγο δεσπότες του Μωρέα. Ο Δημήτριος επρόκειτο να έχει το Μιστρά και το νοτιοανατολικό μισό της χερσονήσου, και ο Θωμάς το βορειο-δυτικό μισό, με την Κλαρέντζα και την Πάτρα. Σε μια τελετή που παρακολουθήθηκε από τη μητέρα αυτοκράτειρα και τους ανώτερους υπαλλήλους της αυτοκρατορίας οι δύο αδελφοί ορκίστηκαν υποταγή στον αυτοκράτορα και αιώνια φιλία ο ένας με τον άλλο. Ορκίστηκαν πως θα σεβαστεί ο καθένας τα εδάφη του άλλου και θα ζήσουν ειρηνικά και αγαπημένα, για το καλό της αυτοκρατορίας[120] Αν και επρόκειτο συχνά να σπάσουν τους όρκους φιλίας τους η αναχώρησή τους άφησε κύριο τον Κωνσταντίνο στην Κωνσταντινούπολη.

[119] Υπόμνημα ιστορικόν περί Κωνσταντίνου Παλαιολόγου του τελευταίου αυτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως και της τελευταίας αυτής πολιορκίας, Αθήνησι τύποις Λ. Δ. Βιλαρά και Β. Π. Λιούμη, 1854.

[120] Λαμπαδαρίδου-Πόθου, «*Πήραν την πόλιν πήραν την*», εκδόσεις Κέδρος 1996, σ. 640.

Στην προσπάθειά του ο Κωνσταντίνος να βρει σύζυγο, πιθανόν καθ' υποβολήν της μητέρας του αποφάσισε, για να κατευνάσει τα αντι-Λατινικά αισθήματα του λαού του, να βρει μια ορθόδοξη.

Ενώ ήταν στη Γεωργία ο Φραντζής άκουσε για το θάνατο του σουλτάνου Μουράτ και όταν έφθασε στην Τραπεζούντα και συζήτησε τις ειδήσεις με τον Αυτοκράτορα Ιωάννη, είπε ότι η χριστιανή χήρα του σουλτάνου, Μάρα της Σερβίας, η οποία ήταν η ανιψιά της αυτοκράτειρας της Τραπεζούντας, είχε σταλεί στο σπίτι του πατέρα της, φορτωμένη δώρα και τις τιμές. Ο Φραντζής είχε μια λαμπρή ιδέα. Έγραψε αμέσως στον Κωνσταντίνο για να του πει ότι υπήρχε η σωστή νύφη γι' αυτόν. Επισήμανε ότι δεν θα ήταν ανέντιμο για τον αυτοκράτορα να παντρευτεί τη χήρα ενός άπιστου κυβερνήτη. Ο αυτοκράτορας ενδιαφέρθηκε, αλλά παραπονέθηκε ότι όλοι οι υπουργοί του του έδωσαν διαφορετικές συμβουλές. Η μητέρα του, που θα μπορούσε να έχει αποφασίσει γι' αυτόν, ήταν νεκρή και ο στενός φίλος Ιωάννης Καντακουζηνός είχε μόλις πεθάνει. Εντούτοις, η σουλτάνα η ίδια κατέστρεψε το σχέδιο. Είχε ορκιστεί ότι αν ποτέ ξέφευγε από το άπιστο χαρέμι θα αφιέρωνε το υπόλοιπο της ζωής της σε καλά έργα εν αγαμία. Ο Κωνσταντίνος επέλεξε έπειτα την πριγκίπισσα της Γεωργίας. Μια πρεσβεία εστάλη στη Γεωργία για να συζητήσει και να φέρει τη νύφη στην Κωνσταντινούπολη. Αλλά υπήρξαν καθυστερήσεις. Προτού να μπορέσει να αφήσει το σπίτι της η πριγκίπισσα έμαθε ότι ήταν πάρα πολύ αργά[121].

[121] Steven Runcimann, *The fall of Constantinople 1453*, Cambridge at the university Press 1969, p. 54-55.

4. 3. Η καλλιέργεια του μοναχικού ιδεώδους

Η αγάπη της Οσίας Υπομονής για την Ορθοδοξία, που την είχε καταγράψει με πολύ όμορφο τρόπο και ο ρήτορας Ιωάννης Ευγενικός, αδελφός του γνωστού Μητροπολίτη Εφέσου και προμάχου της Ορθοδοξίας, αγίου Μάρκου του Ευγενικού, φαίνεται και από τον τρόπο που η αγία αντιμετώπισε και μετά θάνατο τον υιό της Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο. Γνήσια Ορθόδοξη μάνα, αρνήθηκε την τέλεση μνημόσυνου του υιού της επειδή εκείνος είχε προχωρήσει στην αίρεση της Ουνίας. Έκλαψε σαν μάνα διπλά το χαμό του υιού της˙ και για τον σωματικό θάνατο, αλλά πάνω απ' όλα για τον πνευματικό που στερεί το νεκρό, της προσδοκίας και χαράς της αναστάσεως και της μετοχής στην κοινωνία των αγγέλων και της ατελεύτητης ευφροσύνης και αγαλλιάσεως[122].

Στην Επιστημονική Επετηρίδα Βυζαντινών Σπουδών[123] είναι δημοσιευμένο ένα μικρό έργο με τίτλο: «Οι Βυζαντινοί Αυτοκράτορες και το Θέλγητρον του Μοναστηριού». Στην μελέτη αυτή βρίσκουμε το μοναστικό ιδεώδες να διακρίνεται, για τους αυτοκρατορικούς οίκους, σε δύο κατηγορίες:

Α) Στην κατηγορία εκείνων των μελών των αυτοκρατορικών οικογενειών, οι οποίοι για ποικίλους λόγους εξέπιπταν από τα αξιώματά τους ή δεν πετύχαιναν να αποκτήσουν επιδιωκόμενα οφέλη και συλλαμβάνονταν, τα «δυσημερούντα», σύμφωνα με άλλη έκφραση, αξιωματούχα πρόσωπα, άνδρες και γυναίκες, και αντί να οδηγηθούν σε φυλακές ή εξορίες, κλείνονταν σε διάφορες Μονές, βιαίως ή με την θέλησή τους, οπότε καθίσταντο ακίνδυνοι για τυχόν άλλες εκτρόπους ενέργειες.

Β) Στην κατηγορία εκείνων των αξιωματούχων, που, μετά την άσκηση κάποιων εξουσιών ή καθηκόντων τους, αισθανόμενοι «μίαν ακατανίκητον ορμήν εις τας ψυχάς των προς το μοναστήριον… ησπάζοντο οικεία θελήσει τον μοναχικόν βίον».

Το μοναστήρι είχε για τον κάθε έναν, που με οποιοδήποτε τρόπο εισέρχονταν σε αυτό και λάμβανε την «Μοναχικήν Κουράν», το «διεθνώς αναγνωρισμένο άσυλον». Ο εντασσόμενος στην τάξη αυτή και εγγραφόμενος σε κάποιο μοναχολόγιο,

---

[122] Μπούσιας, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999, σ. 39-40.

[123] Επιστημονική Επετηρίδα Βυζαντινών Σπουδών ΚΑ΄, «*Οι Βυζαντινοί Αυτοκράτορες και το Θέλγητρον του Μοναστηρίου*», Αθήνα 1951, μετάφραση Λάππα Ζίζικα.

αισθάνονταν ασφαλής, από κάθε κίνδυνο και κάθε επιβουλή. «Το μοναστήριον ήτο καταφύγιον, θεωρούμενον απαραβίαστον, προασπίζον το άσυλον από οποιαδήποτε αντίποινα, ακρωτηριασμούς, τύφλωσιν ή και θανάτους» (συνηθισμένα φαινόμενα κατά την Βυζαντινή περίοδο, για ατακτούντες μη εντασσομένους στην μοναχική ζωή). «Όποιος εξηναγκάζετο βιαίως να αποσυρθή εις μοναστήριον, παρεδέχετο γενικώς, μετ' αρκετής άλλωστε στωϊκότητος, την τύχην του, και ηρέσκετο εις την νέαν του ζωήν». «Διά τους αυτοκράτορας, το μοναστήριον ήτο το καλύτερον μέσον απαλλαγής από παντός αντιπάλου, αντιζήλου ή υπόπτου ταραχοποιού». «Ο μοναχός εστερείτο του δικαιώματος να εξέλθη του μοναστηρίου. Εστερείτο της περιουσίας του, του ονόματός του, των αξιωμάτων του, των τίτλων του, καθιστάμενος ούτως ακίνδυνος. Η πολιτική του ζωή, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, είχεν αμετακλήτως τερματισθή».

Ο εγκλεισθείς στο μοναστήρι, αισθάνονταν τον εαυτό του ασφαλή και συχνά συνήθιζε στην ένταξη αυτή. Πολλοί θεωρούσαν το Μοναχικό σχήμα ως το «σύμβολον εκουσίου νεκρώσεως» και το προτιμούσαν, εγκαταλείποντας ακόμα και τον θρόνο τους, προκειμένου να «ενδυθούν το μέλαν ράσον των μοναχών», «εγκατέλειπον την επί της γης βασιλείαν δια την Βασιλείαν των ουρανών», εισερχόμενοι στις μονές «της μετανοίας τους», «εκτελούσαν απάσας τας υπηρεσίας, ακόμη και την του θυρωρού ή και της ενασχολήσεως με το μαγειρείον ή τον καθαρισμόν των αντικειμένων αυτού».

Διαβάζουμε επίσης στο παραπάνω κείμενο, ότι «πολλοί αυτοκράτορες ολίγας ημέρας, προ του θανάτου αυτών, έσπευδον να αποβάλλουν τα αυτοκρατορικά διάδημα και να περιβληθούν το μοναχικό ένδυμα, ελπίζοντες ούτω να τύχουν της θείας ευσπλαχνίας». Ακόμα διαβάζουμε ότι «Μητέρες, υιοί, θυγατέρες, γαμβροί, αδελφοί, αδελφαί, θείοι ή ανεψιοί αυτοκρατόρων κατέφευγον ομαδικώς με την θέλησίν των ή όχι εις τα μοναστήρια».

Σε άλλο σημείο πληροφορούμαστε ότι «τοσούτον ειλκύοντο από τον μοναχικό βίον οι Βυζαντινοί, ώστε, αυτοκράτορες τινές, είχον ψυχήν μοναχού έστω και αν δεν είχον περιβληθή το μοναχικόν σχήμα» (π.χ. Νικηφόρος Φωκάς). Άλλοι πάλι εκδηλώνοντας την αγάπη τους προς τον Μοναχισμό, ζητούσαν να μην τους ενταφιάζουν στην «νεκρόπολιν των Αγίων Αποστόλων» αλλά σε διάφορες Μονές (π.χ. Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, μερικά από τα παιδιά του και αργότερα η σύζυγός του Οσία Υπομονή, στην Μονή Παντοκράτορος).

Η «Ελένη, η εν Χριστώ τω Θεώ Αυγούστα και Αυτοκρατόρισσα Ρωμαίων η Παλαιολογίνα» - η Οσία Υπομονή, δεν έγινε μοναχή, ως «δυσημερούσα», αλλά με την απόλυτη και ελεύθερη θέληση της.

Την επιθυμία της αυτή την καλλιεργούσε από την παιδική της ηλικία, σε έντονο βαθμό. Σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια της ιδέας αυτής, πρέπει να έπαιξε η μητέρα της πεθεράς της η Ειρήνη, σύζυγος του Ιωάννου ΣΤ΄ του Καντακουζηνού. Έγινε μοναχή, με το όνομα Ευγενία. Αυτή πρέπει να συνέβαλε, αφ' ενός στην συμφιλίωση του συζύγου της Καντακουζηνού με τον γαμπρό της Ιωάννη Ε΄, πεθερό της Οσίας Υπομονής και αφ' ετέρου στην εμπέδωση της καλής ιδέας του Μοναχικού Ιδεώδους. Έτσι ο σύζυγός της Ιωάννης Καντακουζηνός έγινε Μοναχός Ιωασάφ. Η κόρη της Μαρία, σύζυγος του Νικηφόρου Δούκα, έγινε μοναχή, μετά την έκπτωση από τον θρόνο του πατρός της και τον θάνατο του συζύγου της, μαζί με την μητέρα της, στην μονή της Κυράς Μάρθας, όπου τις ακολούθησε μετά τον θάνατο του Ιωάννου Ε΄ και η άλλη κόρη της Ελένη, πεθερά της Οσίας Υπομονής, ονομασθείσα και αυτή Υπομονή. Τα δύο παιδιά του Ιωάννου Ε΄ και της Ελένης, κόρης της Ειρήνης Καντακουζηνής: Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, ο αυτοκράτωρ και σύζυγος της Οσίας Υπομονής, έγινε Μοναχός Ματθαίος και ο Θεόδωρος Α΄ Δεσπότης του Μυστρά έγινε Μοναχός Θεοδώρητος. Και φυσικά ακολούθησε με την απόλυτη θέλησή της η Ελένη Δραγάση, «η ως Μοναχή Υπομονή αποκληθείσα».

Μετά την Οσία Υπομονή, το μοναχικό ιδεώδες το βίωσαν τρία από τα παιδιά της: ο Ανδρόνικος, ως μοναχός Ακάκιος, από Δεσπότης – Διοικητής Θεσσαλονίκης, ο Θεόδωρος, από Δεσπότης- Διοικητής Μυστρά και ο Δημήτριος ως μοναχός Δαυΐδ στο Διδυμότειχο από Δεσπότης – Διοικητής Μυστρά. Τέλος διαβάζουμε στο «Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ήλιος»[124]: «Ελένη Παλαιολογίνα. Θυγάτηρ Θωμά Παλαιολόγου τελευταίου Δεσπότου Πελοποννήσου και της συζύγου του Αικατερίνης το γένος Ζαχαρία (Εγγονή της Οσίας Υπομονής). Αυτή το 1445 εγένετο σύζυγος του Δεσπότου της Σερβίας Γεωργίου Λαζάροβιτς. Μετά την άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως, με την ελπίδα ότι θα εξησφάλιζεν βοήθειαν από την Παπική Δύσιν, εδέχθη την επί της Σερβίας επικυριαρχίαν του Πάπα, άνευ και πάλιν αποτελέσματος. Μετά την προέλασιν του Μωάμεθ και κατάληψιν και της χώρας αυτής, επετράπη εις την Ελένην να αναχωρήση, συναποκομίζουσα και τους θησαυρούς της.

[124] Νεώτερον Εγκυκλοπεδικόν Λεξικόν «*ΗΛΙΟΣ*», Τόμος Η΄, ΕΛΛΑΣ, 1980, σ. 620.

Τότε εκάρη Μοναχή, λαβούσα το όνομα της Γιαγιάς της «ΥΠΟΜΟΝΗ» εγκαταβιώσασα εις τινα μονήν της νήσου Λευκάδος, απεβίωσε το 1474».

Η Οσία Υπομονή και ως Μοναχή αναδείχθει «κλέος της αρετής», κατά τον Ανώνυμο Εγκωμιαστή, και κατά τον Γεώργιο Γεμιστό, διαθέτουσα «σύνεσιν και τελείαν σωφροσύνην», διακρινόμενη ως προς την αρετή τόσο, ώστε «ου πολλαίς αν τις εύροι ομοίαν με αυτήν εν μέσω των όσων έφερον το αυτό Σχήμα» και ότι ήταν δύσκολο να θυμηθούν άλλη, που να συνδέει την αρετή, με την πολυπαιδεία και καλλιπαιδεία, όσο η Οσία Υπομονή. Το άριστο λοιπόν, είναι το γεγονός, ότι συνέδεσε την έννοια του μοναχικού ονόματός της «Υπομονή» με τον τρόπο αντιμετώπισης και των ευτυχών στιγμών και των απείρων δυσκολιών της ζωής της. Υπομονή λοιπόν, και κατά βίο, πράξη και μοναχικό όνομα. «Τη υπομονή αυτής εκτήσατο την ψυχή της» (Λουκά κα΄, 19).

Η Οσία Υπομονή, αν και ακολούθησε «τον απράγμονα και μεστόν γαλήνης μοναχικό βίο»[125] με την απόλυτη θέλησή της, δεν έμεινε απράγμων ως προς την αγάπη, ως προς το «ομόγνωμον» των παιδιών της, ως προς την συμμετοχή της στην αγωνία του λαού, για τα όσα συνέβαιναν κατά της αυτοκρατορίας και προπάντων ως προς την θερμότατη προσευχή υπέρ όλων.

Έτσι, αναδείχθηκε όντως «Αγία Δέσποινα», όπως την ονομάζει ο Γεώργιος Φραντζής, γιατί στο σύνολο του βίου της υπήρξε, κατά τον Πλήθωνα, αληθώς «καλή κἀγαθή».

[125] Επιστημονική Επετηρίδα Βυζαντινών Σπουδών ΚΑ΄, «*Οι Βυζαντινοί Αυτοκράτορες και το Θέλγητρον του Μοναστηρίου»,* Αθήνα 1951, μετάφραση Λάππα Ζίζικα.

4. 4. Η είσοδος στον μοναχισμό

Η Οσία Υπομονή έζησε ως Μοναχή, περίπου είκοσι πέντε χρόνια, μετά την κοίμηση του συζύγου της Μανουήλ Β΄ το 1425, ενώ εκείνη κοιμήθηκε το 1450. Μόνασε στην Μονή της Κυράς Μάρθας. Μετά την άλωσιν και η Μονή αυτή καταστράφηκε, όπως και πολλά άλλα Μοναστήρια και Ναοί.

Είχε έντονη κοινωνική και θρησκευτική δραστηριότητα. Συνδέθηκε με την Μονή του Τιμίου Προδρόμου της Πέτρας, όπου φυλάσσονταν το Ιερό Λείψανο του Οσίου Παταπίου[126], «ευωδιάζον και θαυματουργούν», ενώ ακόμη ζούσε ο σύζυγός της Μανουήλ. Η Μονή της Πέτρας ιδρύθηκε προ του 450 μ.Χ. από τον συνασκητή, από την Αίγυπτο του Οσίου Παταπίου, τον Όσιο Βάρα. Την Μονή την βρίσκουμε να υπάρχει μέχρι το 1640. Μνημονεύεται ως «των αρχαιοτάτων και επισημοτάτων, δια το μέγεθος και το κάλλος» και μάλιστα «ως ταμείο των Ιερωτάτων λειψάνων της Χριστιανοσύνης». Εκεί γίνονταν η «προέλευσις», δηλαδή η μεγαλοπρεπής συμμετοχή του Αυτοκράτορα στις εορταστικές και Λιτανευτικές εκδηλώσεις, με την Αυτοκράτειρα και όλη την αυλή, κατά τις εορτές του Τιμίου Προδρόμου 24ης Ιουνίου και 29ης Αυγούστου, κατά τον «Ψευδοκωδινό». Εκεί η Οσία Υπομονή ορίζει να γίνονται τα ετήσια μνημόσυνα του Πατέρα της Κωνσταντίνου Δραγάση και του πεθερού της Ιωάννου Ε΄ Παλαιολόγου. Διέθεσε η Οσία, πεντακόσια πέρπηρα, με τα οποία αγοράστηκε υπέρ του Μοναστηρίου κτήμα στην πόλη, που θα αποδίδει εισόδημα για τα μνημόσυνα αυτά 500 πέρπηρα το χρόνο.

Με την συμβολή επίσης, της Οσίας Υπομονής, ιδρύεται στην Μονή του Τιμίου Προδρόμου, γυναικείο γηροκομείο, με την επωνυμία: «Της ελπίδος των απηλπισμένων»[127]. Η ευλάβειά της προς τον όσιο Πατάπιο φαίνεται από το γεγονός ότι ο αγιογράφος του σπηλαίου του οσίου Παταπίου στα Γεράνεια όρη της Κορινθίας θεώρησε απαραίτητο να ιστορήσει την Οσία Υπομονή δίπλα από το σκήνωμα του οσίου.

Η «Αγία Δέσποινα», όπως την ονομάζει ο Γεώργιος Φραντζής, συνέδεσε την έννοια του μοναχικού της ονόματος (Υπομονή) με τον τρόπον αντιμετωπίσεως και των

[126] Μακρυστάθης, «*Πρόσκλησις γνωριμίας με τον Όσιο Πατάπιον και το Μοναστήρι του*», Έκδοση Α΄ 1991, Β΄ 1993.

[127] Νεώτερον Εγκυκλοπεδικόν Λεξικόν «*ΗΛΙΟΣ*», Τόμος Η΄, ΕΛΛΑΣ , 1980, σ. 620.

ευτυχών στιγμών και των απείρων δυσκολιών της όλης ζωής της. Υπομονή κατά βίον, πράξιν και μοναχικό όνομα. «Τη υπομονή αυτής εκτήσατο την ψυχήν αυτής»[128].

Έτσι, μετά τον θάνατο του συζύγου της (21 Ιουνίου 1425), η Ελένη έγινε Μοναχή με το όνομα Υπομονή ή Υπομένη[129]. «Οἱ πολύ πλούσιες χῆρες πού πήγαιναν στα μοναστήρια μπορεῖ συνήθως να μήν πήγαιναν μέ τη θέλησή τους, ή τελευταία ὅμως αὐτοκράτειρα, ἡ Ἑλένη, τελείωσε τίς μέρες της, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία της, σάν ἀδελφή Ὑπομένη»[130]. Έβλεπε με λύπη και φρίκη την επερχόμενη άλωση της Βασιλίδας των πόλεων[131]. Είναι εκείνη, πού μέσα σ' όλα τα καθήκοντα της, ως Αυτοκράτειρα, ως σύζυγος, ως Μητέρα πολλών παιδιών άσκησε έντονα και το έργο της φιλανθρωπίας, με την ίδρυση και συντήρηση στο Μοναστήρι που εφυλάσσετο το Ιερό Λείψανο του Όσιου Παταπίου, Γηροκομείο με το όνομα "Καθίδρυμα της Ελπίδος των Απηλπισμένων". Το φιλομόναχο ιδεώδες, δεν το έζησε μόνον η ιδία, αλλά το μετέδωσε σ' ολόκληρη σχεδόν την οικογένεια της. Ο Σύζυγός της Μανουήλ παραιτήθηκε από το θρόνο του και τελείωσε την ζωήν του ως Μοναχός. Η πεθερά της, η κουνιάδα της, τα αγόρια της Θεόδωρος, Ανδρόνικος και Δημήτριος ετελείωσαν την ζωή τους ως Μοναχοί. Το ίδιο και η εγγονή της, η μεγαλύτερη κόρη του γιου της Θωμά, Ελένη[132] σύζυγος του Λαζάρου Γ΄ Βράνκοβιτς (1456-1458)[133], έγινε Μοναχή με το όνομα Υπομονή στη Λευκάδα. Η Ελένη ήταν πολύ ευσεβής. Είχε στην κατοχή της το δεξί χέρι του Προδρόμου το οποίο δώρησε στον πατέρα της, αυτός το πούλησε στον πάπα Πίο Β΄ το έτος 1464 και ο τελευταίος στον καθεδρικό ναό

[128] Λουκά, κα' 19.

[129] Steven Runciman fellow of Trinity college, Cambridge, La civilization Byzantine 330-1453, Payot, Paris 106, Boulevard St.-Germain 1934, σ. 228. Βλ. επίσης: Σκαρλάτος, *Η Κωνσταντινούπολις ή περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική*, Αθήνησιν 1852, σ. 389. Βλ. Κανελλόπουλος, Γεννήθηκα στο 1402, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας 1980, τ. 2, σ. 270.

[130] Στήβεν Ράνσιμαν, Βυζαντινός πολιτισμός, Βιβλιοθήκη Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, εκδόσεις Γαλαξίας - Ερμείας, σ. 241.

[131] Στήβεν Ράνσιμαν, Βυζαντινός πολιτισμός, εκδόσεις Γαλαξίας - Ερμείας, σ. 337.

[132]Latrie, Mas de, Comte, Les rois de Serbie, extrait de la Revue illustrée de la Terra Sainte et de l' Orient Catholique, Paris Librairie, 1888, σ. 16- 17.

[133]Runcimann Steven, The fall of Constantinople 1453, Cambridge at the University Press 1969, p. 182.

της Σιέννας[134]. Η Ελένη Βράνκοβιτς πέθανε στις 7 Νοεμβρίου του έτους 1473 ή 1474[135] κοντά στον γαμπρό της Λεονάρδο Γ΄ Τόκκο[136]. Η άλλη της εγγονή Ελένη και αυτή[137] (+11 Απρίλη του 1458 στη Λευκωσία), κόρη του Θεόδωρου Β΄ Παλαιολόγου δεσπότη του Μορέως, παντρεύτηκε το φράγκο βασιλιά της Κύπρου Ιωάννη Β΄[138] (1432-1458). Η Μονή του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων, έξω από τη Λευκωσία είναι συνδεδεμένη με το όνομά της και την προικοδότηση που αυτή εξασφάλισε στη μονή[139].

[134] Stanojević S., *O desnoj ruci Krstitelja Jovana*, Jugoslovenski istorijski časopis III 1-4 (Ljubljana-Zagreb- Beograd 1937) 252- 259. Βλ. Popović Danića, *Under the auspices of Sanctity the cult of holy rulers and relics in medieval Serbia*, Serbian Academy of Siences and Arts Institute for Balkna Stufies, Belgrade 2006, p. 222.

[135] Λάμπρος, Ο τελευταίος Έλλην Αυτοκράτωρ [Δαυΐδ Κομνηνός αυτοκράτωρ Τραπεζούντος], Νέος Ελληνομνήμων, τ. δέκατος τέταρτος, τχ. Α΄, 31 Μαρτίου 1917, Αθήνησιν εκ του τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου 1917, σ. 18.

[136] Σωτηρίου, *Βιβλιοκρισίαι*, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών έτος Γ΄, σ. 357-358.

[137]Latrie, Mas de, Comte, Les rois de Serbie, extrait de la Revue illustrée de la Terra Sainte et de l' Orient Catholique, Paris Librairie, 1888, p. 17.

[138]Latrie, Mas de, Comte, Les rois de Serbie, extrait de la Revue illustrée de la Terra Sainte et de l' Orient Catholique, Paris Librairie, 1888, p. 17.

[139] Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, τ. Θ΄, σ. 307.

5. Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΓΙΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΟΣΙΑΣ

5. 1. Διάδοση της μνήμης της

Ο σύζυγός της Ελένης Δραγάσης, μετέπειτα Οσίας Υπομονής, Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, αφού παρέδωσε τον θρόνο στον πρωτότοκο Ιωάννη, δύο μήνες πριν τον θάνατό του (29 Μαρτίου 1425), απεσύρθη στη Μονή του Παντοκράτορος στην Κωνσταντινούπολη, όπου εκάρη μοναχός με το όνομα Ματθαίος[140]. Η ίδια, μετά το θάνατο του συζύγου της έγινε μοναχή (1425) στη Μονή της κυράς Μάρθας[141], με το όνομα Υπομονή[142]. Και τρία από τα παιδιά τους επίσης έγιναν μοναχοί, ο Θεόδωρος και ο Ανδρόνικος (Ακάκιος) στη Μονή του Παντοκράτορος, και ο Δημήτριος (Δαυίδ) στο Διδυμότειχο. Έζησε σαν μοναχή περίπου 25 χρόνια μετά την κοίμηση του συζύγου

---

[140] Βενέδικτου, «*Η Αγία Υπομονή (Βίος και Παρακλητικός Κανών) και η Υπομονή*», Άγιο Όρος 2019, σ. 8.

[141] Γνωρίζουμε δυο Κυρίες της πρώην βυζαντινής Κοινωνίας ως Μοναχές που δέχτηκαν το όνομα Μάρθα. Και οι δύο ήταν δωρήτριες της μονής της Παλαιολόγειας εποχής. Η πρώτη ήταν η Μαρία Παλαιολογίνα η μεγαλύτερη αδελφή του αυτοκράτορα Μιχαήλ VIII Παλαιολόγου και δεύτερη η σύζυγος του Μέγα Δομέστικου Νικηφόρου Ταρχανειώτη. Η Μαρία-Μάρθα η αδελφή του Μιχαήλ VIII και η κόρη της Θεοδώρα- Θεοδοσία πήραν την πλευρά του πατριάρχη Αρσενίου και πρόσφεραν τρόφιμα και προστασία στο μοναχό Υάκινθο. Η μονή βρισκόμενη στην Κωνσταντινούπολη, τιμώνταν στο όνομα του Σωτήρος. Το 1400 σώζονταν ως γυναικεία μονή, έχουσα και ναό του Αγίου Γεωργίου κοντά στην αυλή της. Η Μονή υπήρχε εκεί που βρίσκεται σήμερα στο Κίρκ-Ντόρτ-Τσεσμέ. Βλ. Acta Patriarc Β΄441 και ΜΕΕ τ. 16, σελ. 677.

[142] Μπούσιας, «*Όσιος Πατάπιος ο Θαυματουργός*», έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2004, σ. 45.

της και η ίδια εκοιμήθη στις 13[143] ή 23 Μαρτίου του έτους 1450[144], όπου ετάφη δίπλα στον συζυγό της «ὅπου καί ὁ ἀνήρ αὐτῆς (μονή Παντοκράτορος)»[145].

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453, ο Αγγελής Νοταράς, συγγενής του αυτοκράτορα και ανιψιός της Οσίας Υπομονής, μετέφερε στο βουνό Γεράνια στη νότια Ελλάδα (κοντά στην Αθήνα) και έκρυψε το λείψανο του Αγίου Παταπίου σε μια σπηλιά, κοντά στην πόλη *Θέρμαι* (το σημερινό Λουτράκι Κορινθίας) που ήταν ήδη ασκητήριο μοναχών από τον 11ο αιώνα.

Στο σπήλαιο αυτό βρέθηκε βυζαντινή αγιογραφία της Οσίας Υπομονής και η αγία κάρα της (το κρανίο της). Στο σπήλαιο αυτό χτίστηκε το 1952 από τον γέροντα Νεκτάριο Μαρμαρινό το μοναστήρι του Αγίου Παταπίου, όπου και φυλάσσεται η κάρα της Οσίας Υπομονής[146]. Η εικόνα της Οσίας Υπομονής, που βρέθηκε ζωγραφισμένη στο σπήλαιο του Οσίου Παταπίου[147] στα Γεράνεια όρη[148], με την επιγραφή «Ἡ Ὁσία μήτηρ ἡμῶν Ὑπομονή» (για την ακρίβεια: Ηπομονυ), δίπλα στον όσιο Πατάπιο, όπου φυλάσσεται το ολόσωμο και θαυματουργό λείψανο του οσίου[149], καθώς το μοναστήρι

[143] Η Κωνσταντινούπολις η περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική της περιωνύμου ταύτης μεγαλοπόλεως και των εκατέρωθεν του κόλπου και του Βοσπόρου προαστείων αυτής, απ' αυτών που των αρχαιοτάτων χρόνων άχρι και καθ' ημάς, μετά πολλών και ποικίλων εικόνων και των απαιτουμένων τοπογραφικών τε και χρονολογικών πινάκων, προς διασάφησιν της βυζαντινής ιστορίας υπό Σκαρλάτου Δ. του Βυζαντίου συνδρομῇ φιλοτίμῳ του ευγενεστάτου άρχοντος ποστέλνικου Σωτηρίου Καλλιάδου, ᾧ καί προσανετέθη τόμος Β΄. περιέχων τήν ἐπί τοῦ Κόλπου Περαίαν καί τά ἑκατέρωθεν τοῦ Βοσπόρου, Αθήνησιν, εκ του τυπογραφείου Ανδρέου Κορομηλά. οδός Ερμού, πλατεία ανακτόρων αριθ. 1, 1862, σ. 389.

[144] Παπαδόπουλος, «*Ο Όσιος Πατάπιος*», έκδοση Ιεράς μονής Οσίου Παταπίου, έκδοση Β΄, Αθήνα 2014, σ. 49.

[145] Σκαρλάτος, «*Η Κωνσταντινούπολις η περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική*», Αθήνησιν 1852, σ. 389.

[146] Ελένη Δραγάση, https://www.mixanitouxronou.gr/agia-ipomoni-i-aftokratira-pou-egine-monachi-ke-prostatida-ton-ftochon-itan-i-mitera-tou-telefteou-iperaspisti-tou-vizantiou-konstantinou-paleologou-to-proskinima-sto-loutraki/ (τελ. ανάκτηση 20/9/21).

[147] Βίκτωρ Ματθαίου, «*Ο Μέγας Συναξαριστής της ορθοδόξου εκκλησίας*», έκδροση τρίτη, Μονή μεταμόρφωσης Σωτήρος, Αθήνα, 1968, σ. 254-261.

[148] Μπούσιας, «*Δέλτος Θαυμάτων του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Παταπίου του θαυματουργού*», έκδοση Ιεράς μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999, σ.21.

[149] Παπαδόπουλος, «*Ο Όσιος Πατάπιος*», έκδοση Ιεράς μονής Οσίου Παταπίου, έκδοση Β΄, Αθήνα 2014, σ. 49.

του στην Βασιλεύουσα αγαπούσε και προστάτευε η οσία Παλαιολογίνα. Έκτοτε η φήμη της Οσίας Υπομονής διαδόθηκε γρήγορα στο χριστεπώνυμο πλήρωμα και η μνήμη της τιμάται μεγάλως τόσο από την μοναστική αδελφότητα του οσίου Παταπίου, όσο και από φιλοσίους και φιλαρέτους χριστιανούς. Είναι μάλιστα γνωστό ότι η οσία Υπομονή έχει και κάποια δείγματα θεοσημειών, με την επίκληση του ονόματός της, που συντροφεύει όλους όσους βρίσκονται στο κρεββάτι του πόνου ή σε δύσκολη στιγμή της ζωής τους και πρεσβεύει στον αγαπημένο της Κύριο υπέρ αποκαταστάσεως της υγείας τους και επιλύσεως των δύσκολων προβλημάτων τους.

Η Οσία Υπομονή τιμάται τελευταίως στην Εγλυκάδα των Πατρών. Η διάδοση της μνήμης της έχει ιδιαίτερη σημασία για την πόλη των Πατρών, γιατί δύο από τα παιδιά της ιστορικά συνδέονται με αυτήν. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος το 1448, αφού κατά την παράδοση στρατοπέδευσε στην περιοχή της Εγλυκάδας, ξεκίνησε για την απελευθέρωσή της από τους κατακτητές. Εκεί τέλεσε και το μυστήριο του γάμου του. Ο Θωμάς επίσης Παλαιολόγος, διοικητής των Πατρών, μετέφερε την κάρα του Αγίου Ανδρέα στην Ιταλία για να την σώσει από τους Τούρκους (αυτή επανήλθε στις 26 Σεπτεμβρίου 1964). Έτσι ο ναός του Αγίου Ανδρέα Εγλυκάδας κατ’ έτος εορτάζει τη μνήμη της οσίας Υπομονής, ταυτόχρονα με τις εκδηλώσεις της πόλεως, τα «Παλαιολόγεια».

Στη Μονή Διονυσίου του Αγίου Όρους φυλάσσεται ξύλινος σταυρός, ανάθημα της αυτοκράτειρας Ελένης Παλαιολογίνας[150]. Ο σταυρός αυτός με την επίχρυση ασημένια επένδυση, συμπληρώνει αναμφίβολα την εικόνα της τέχνης της ελληνοσερβικής αριστοκρατίας κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών της τουρκικής κατάκτησης. Κατά την περίοδο αυτή τα μέλη αυτής της αριστοκρατίας, σε συνθήκες φόβου και αμφιβολίας, προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν το μέλλον τους με την αγορά αδελφάτων στο Άγιο όρος. Ο Σταυρός σύμφωνα με επιγραφή που έχει αποτυπωθεί σέ παραλληλόγραμμο αργυρό έλασμα στο κάτω άκρο της κάθετης κεραίας του, είναι ανάθημα της αυτοκράτειρας Ελένης ο οποίος στην εμπρόσθια όψη φέρει την κτιτορική επιγραφή σε δεκατρείς στίχους: ΑΝΑΘΗΜΑ/ΕΛΕΝΗΣ ΔΕ/ΣΠΟΙΝΗΣ ΡΩ/ΜΑΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΗΣ ΣΥΖΥ/ΓΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΜΑΝΟΥΗΛ ΤΟΥ/ ΠΑΛΑΙΟΛΟ/ ΓΟΥ ΘΥΓΑΤ(ρο)Σ/ ΤΟΥ ΔΡΑΓΑΣ/ ΑΥΘΕΝΤΟΥ/ ΤΗΣΕΡΒΙ/ΑΣ[151].

---

[150] Sima Ćirković, *Srbi srednjem veku*, σ. 243.

[151] https://leipsanothiki.blogspot.com/2014/01/223.html (τελ. ανάκτηση 20/9/2021).

Ο Σταυρός αυτός είναι από ξύλο και άργυρο με χαμηλό και έξεργο ανάγλυφο. Το ύψος του είναι 36,2 εκ., το μήκος μεγάλης οριζόντιας κεραίας 18,8 εκ., και το μήκος μικρής οριζόντιας κεραίας 11,2 εκ.

Επίσης να αναφερθούμε και σε μία εικόνα που αποδίδεται στην Ελένη Δραγάση, βέβαια οι σέρβοι συγγραφείς Subotić G και Babić εναντιώθηκαν σε κάποιες απόψεις βασισμένες σε μια εν μέρει συντηρημένη επιγραφή στα ελληνικά, ότι ένα εικονίδιο ήταν δώρο της αυτοκράτειρας Ελένης Δραγάση, συζύγου του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου (1391-1425). Προτείνουν ότι ο χορηγός μπορεί να είναι η Ελένη/ Ευφημία που ως σύζυγος δεσπότη θα είχε, σε αυτήν την περίοδο, τον τίτλο της «βασίλισσας»[152].

Ακόμα, διάφορες μελέτες επικεντρώθηκαν στην ταυτότητα του χορηγού στη αφιερωτική επιγραφή. Ο Todor Gerasimov υποστήριξε ότι η πλάκα ανατέθηκε το 1395 από την Ελένη Δραγάση σύζυγο του αυτοκράτορα Μανουήλ II Παλαιολόγου (1391-1425), για να τιμήσει την μνήμη του θανάτου του πατέρα της, Κωνσταντίνου Dejan το 1394. Ο Gerasimov υποστήριξε τη θεωρία του με τα στοιχεία δύο πέτρινων επιγραφών στην εκκλησία Poganovo (Μονή Παμμακαρίστου)[153] που αναφέρει τα ονόματα κάποιου κυρίου Κωνσταντίνου (ευγενής του Στεφάνου Λαζάρεβιτς) και της συζύγου του κυρίας Ελένης. Με βάση την προηγούμενη έρευνα του Krŭstju Mijatev, ο Gerasimov υποστήριξε ότι το εικονίδιο ανατέθηκε για το οικογενειακό μοναστήρι των Δραγάσηδων στο Poganovo . Η εικόνα είναι από τις ωραιότερες αυτού του καιρού μνημονευομένη ως «despotice»[154].

Η θεωρία όμως, του Mitajev και του Gerasimov θεωρήθηκε προβληματική, αφού το μοναστήρι και η πόλη γύρω από το Poganovo πιθανόν δεν ανήκε στην οικογένεια Δραγάση. Ενώ ο Christo Matanov που υποστήριξε στις πρώτες μελέτες ότι το μοναστήρι Poganovo περιλήφθηκε στο έδαφος του Κωνσταντίνου Δραγάση,

---

[152] Subotić G, *Ikona vasilise Jelene I osnivači manastira Poganova*, Saopštenja 25, (1993), p. 25- 40· Babić, *Sur l' icone de Poganovi et la vassilisa Hélène*, in D. Davidov, ed., L'art de thessalonique et des pays Balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle (Belgrade, 1987), p. 57- 65.

[153] Μονή αφιερωμένη στον άγιο Ιωάννη το Θεολόγο.

[154] Sima Ćirković, *Srbi srednjem*, p. 242.

εγκατέλειψε αυτή την θέση, καθώς ανακάλυψε ότι τα εδάφη γύρω από το Poganovo δεν ήταν τμήμα της περιοχής των Δραγάσηδων τον 16ο αιώνα[155].

Επίσης, ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος απέδωσε το εικονίδιο του Poganovo στην Ελένη, τη σύζυγο του Ιωάννη Παλαιολόγου. Κατά την άποψή του, κατά τη διάρκεια της παραμονής της στη Θεσσαλονίκη το 1354 έγινε το εμπρόσθιο του εικονιδίου με το όραμα του Χριστού, ενώ η άλλη πλευρά του αγιογραφήθηκε σε εύθετο χρόνο. Η θεωρία του Ξυγγόπουλου απορρίφθηκε αμέσως από τον André Grabar, πρώτα επειδή δεν περιείχε το όνομα του Κωνσταντίνου, ο οποίος ήταν μεταξύ των χορηγών του μοναστηριού Poganovo, και, δεύτερον, επειδή η τεχνική ανάλυση απέδειξε ότι οι δύο πλευρές της πλάκας αγιογραφήθηκαν συγχρόνως[156].

Σχετικά με την ταυτότητα του χορηγού, η Gordana Babić υποστήριξε ότι ο τίτλος βασίλισσα που χρησιμοποιήθηκε στην επιγραφή δεν θα μπορούσε να αναφέρεται σε μια Κωνσταντινοπολίτισσα αυτοκράτειρα. Θα μπορούσε να αναφέρεται σε σύζυγο ενός δεσπότη. Επομένως, η Babić, απέδωσε στην Ελένη σύζυγο του Ούγγλεση το εικονίδιο το 1371 για να τιμήσει την μνήμη και του νεκρού γιου της και του συζύγου. Η Babić λοιπόν, προσπάθησε έπειτα να ερμηνεύσει την εικονογραφία των σκηνών συνδέοντάς τις με τη ζωή της Ελένης του Ούγγλεση[157].

Ο Ivan Djurić, υποστήριξε ότι χορηγός ήταν η δεύτερη σύζυγος του Κωνσταντίνου Δραγάση, Ευδοκία Κομνηνή[158]. Το πρόβλημα της απόδοσης της ταυτότητας του χορηγού δεν μπορεί να επιλυθεί, επειδή οι απώλειες χρωμάτων στην επιγραφή καθιστούν το όνομά του δυσανάγνωστο. Ούτε οι πρόσφατες υπέρυθρες

---

[155] Matanov C., *Jugozapadnite bülgarski zemi prez XIV vek (Sofia, 1986), 122; and idem, knjažestvoto na Dragaši. Küm istorijata na severoizločna Makedonia v Predosmanskata epoha*, Sofia, 1997, p. 177.

[156] Xyngopoulos A., "*Sur l' icône bilateral de Poganovo*," CahArch 12 (1961), p. 341-50 esp. 348. ˙ Grabar A., "*Sur les sources des peintres byzantins des XIIIe et XIVe siècle*" CahArch 12 (1961), 351-89, esp. 363, 366, 372.

[157] Babić G., "*Sur l' icône de Poganovo et le vasilissa Hélène*," L' art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle: Recueil des rapports du IVe colloque serbo-grec, Belgrade, 1985, Institut des etudes balkaniques, Édition special 31 (Belgrade, 1987), p. 57-66. Η ίδια ιδέα έχει αναπτυχθεί περαιτέρω από τον Gojko Subotić, "*Ikona Vasilise Jelene i osnivači manastira Poganova*," Saopštenja-Republički zavod za zaštitu spomenika culture Srbije 25 (1993), p. 25-40.

[158] Djurić I., "*Evdokia Komnina i nein muž Konstantin Dragaš*," ZRVI 12 (1983), p. 259-72.

φωτογραφίες δεν μπόρεσαν να βοηθήσουν να διευκρινιστεί το όνομα οριστικά. Εντούτοις, τα δύο αχνά γράμματα "ΝΗ" παραπέμπουν στο όνομα ΕΛΕΝΗ[159].

Σε μια διμερή εικόνα του Poganovo, η Παρθένος και ο Ιωάννης ο Ευαγγελιστής προσδιορίζονται από τις κόκκινες επιγραφές που τοποθετούνται στο χρυσό υπόβαθρο. Η Μαρία εμφανίζεται ως μητέρα του Θεού με το όνομα «Καταφυγή»[160] ενώ ο Ιωάννης αναφέρεται ως Θεολόγος[161]. Επιπλέον, σε μια αφιερωτική επιγραφή σε χρυσό υπόβαθρο διαβάζεται (Ελένη;) η ευσεβής βασίλισσα εν Χριστώ Θεώ[162].

Επίσης, εικόνα της Οσίας Υπομονής, ευρίσκεται στην Ιερά Μονή οσίου Παταπίου στο Λουτράκι Κορινθίας. Στο συναξάρι της αναφέρεται ότι: «Μετά την κοιμησίν αὐτοῦ (του Οσίου Παταπίου) εἰς Γεράνεια ἱστορήθη καί ἡ ἁγία τῆς Ὑπομονῆς εἰκόνα πλησίον τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου Παταπίου ἐν τῷ σπηλαίῳ ἀποθέσεως αὐτοῦ τιμῆς ἕνεκεν»[163].

Ακόμα, υπάρχει μια ωραία μινιατούρα σε ένα λεπτεπίλεπτο Ελληνικό χειρόγραφο του μουσείου του Λούβρου στο Παρίσι[164]. Σ' αυτή τη μινιατούρα είναι ο Αυτοκράτορας Μανουήλ, η γυναίκα του Ελένη, και οι τρείς γιοί τους, στεφανωμένοι από την Παρθένο Μαρία. Αυτό το χειρόγραφο είναι ένα από τα κοσμήματα του Λούβρου[165].

---

[159] Bisserka V. Pentcheva, *"Imagined Images: Visions of Salvation and Intercession in a Double-Sided Icon from Poganovo"* Dumbarton Oaks Papers, No 54, Editor: Alice-Mary Talbot. Publised by: Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. Issu: Year 2000, p. 139-140, υποσ. 1. www.doaks.org/etexts.html.

[160] ΜΡΘΥ Η ΚΑΤΑΦΥΓΗ (Μήτηρ Θεοῦ Καταφυγή).

[161] Ο ΑΓ ΙΩ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ (Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος).

[162] [Ἑλένη] ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστή βασίλισσα, από Gerasimov, " *L' icône bitérale de Poganovo*", CA X 1959, p. 284. Bisserka V. Pentcheva, "*Imagined Images: Visions of Salvation and Intercession in a Double-Sided Icon from Poganovo"* Dumbarton Oaks Papers, No 54, Editor: Alice-Mary Talbot. Publised by: Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. Issu: Year 2000, p. 141.

[163] Μακρυστάθης, «*Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ*», Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997 σ. 19.

[164] Glenn Peers, *Manuel II Paleologos's Ekphrasis on a Tapestry in the Louvre*: Word over Image στο Revue des études byzantines Pt. 61 2003, p. 201-214.

[165] Vasiliev A., *History of the Byzantine*. The University of Wisconsin Press Published 1952, p. 586.

Η αυτοκρατορική οικογένεια απεικονίστηκε στο f.2r του χειρογράφου 100 στο Apollo Hall του Λούβρου[166]. Αυτό περιέχει τα έργα του Διονυσίου του Αρεοπαγίτη[167] του οποίου το πορτρέτο ζωγραφίστηκε στο f.1r[168]. Το χειρόγραφο αυτό εστάλη στο Παρίσι από τους Ιππότες, ή τον άγιο Ιωάννη των ιπποτών, το οποίο κρατήθηκε στη Ρόδο από την αρχή του δέκατου τέταρτου αιώνα, ικετεύει τον πάπα να ξεσηκώσει τα κράτη δυτικής Ευρώπης να πάρουν τα όπλα κατά των Τούρκων[169]. Αυτός ο κώδικας είναι επιπλέον εικονογραφημένος με τέσσερα επιστεγάσματα στο ff.7^{r}, 55^{v}, 147^{r} και 205^{r}. Το κάλυμμά του είναι στολισμένο με γαλλικό ελεφαντόδοτο[170].

Στα δεξιά της επιγραφής υπάρχει η αυτοκράτειρα Ελένη φορώντας μια ψηλή κορώνα και κόκκινα ενδύματα με χρυσή διακόσμηση. Αυτή κρατάει ένα σκήπτρο με πλατυκέφαλα καρφιά (βάϊον) . Στην επιγραφή της διαβάζουμε: ΕΛΕΝΗ ΕΝ Χῶ/Τῶ Θῶ ΠΙΣΤΗ ΑΥΓΟΥΣΤΑ[171]. Σ' αυτή την εικόνα η Ελένη ονομάζεται Παλαιολογίνα. Άλλο πορτρέτο της Ελένης διατηρήθηκε σε μια σφραγίδα ή μολυβδόβουλο.

Ως αναφορά τον ναό της Οσίας Υπομονής, μια εκδήλωση «ἔλαβε χώρα στήν Πάτρα καί συγκεκριμένα στό προάστειο Ἐγλυκάδα, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐτέλεσε τόν πρῶτο γάμο του. Συγκεκριμένα τήν Κυριακή 1η Ἰουνίου τ.ἔ. ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Πατρῶν κ. Νικόδημος ἐγκαινίασε τήν δεύτερη

---

166 Parchment, ff. 237, 30x21. Grabar, *Empereur*, 114. Exhibition Paris, no 51, pl. XXI., Spatharakis I., *The portrait in Byzantine illuminated manuscripts with 181 illustrations*, Leiden E. J Brill 1976, p. 139-140.

167 Omont H., *Inventaire sommaire des manuscrits grecs conservés dans les bibliothèques de Paris*, autres que la Bibliothèque Nationale, Bulletin de l'île- de- France, 10 (1883), 118- 25, esp. 134 no 55. Spatharakis I., *The portrait in Byzantine illuminated manuscripts with 181 illustrations*, Leiden E. J Brill 1976, p. 139-140.

168 Αναπαρήχθη στον Grabar, «*Des pentures byzantines de 1408 au Musée du Louvre*», *Mélanges offerts à René Crozet*[2], Poitiers 1966, II, 1355-58. figs 1-2. Spatharakis I., *The portrait in Byzantine illuminated manuscripts with 181 illustrations*, Leiden E. J Brill 1976, p. 139-140.

169 Vasiliev A. A., *History of the Byzantine*, The University of Wisconsin Press Published 1952, p. 622.

170 Kaechlin R., *40 ivoires gothiques français*[3], Paris 1924 no 823, p. CXLV. Spatharakis I., *The portrait in Byzantine illuminated manuscripts with 181 illustrations*, Leiden E. J Brill 1976, p. 139- 140.

171 Αντίθετα με τον τίτλο του αυτοκράτορα *Αύγουστος* ο τίτλος της αυτοκράτειρας αυγούστα λαμβάνει χώρα στις επιγραφές στις μινιατούρες, σ' όλη τη διάρκεια της βυζαντινής εποχής.

Ἁγία Τράπεζα στον Ἱερό Ναό τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Ἐγλυκάδας καί ὁ Ναός πλέον θά τιμᾶται καί στήν Ἁγία Ὑπομονή»[172].

Η Οσία Υπομονή είναι άγνωστη στο συναξαριστή του Αγίου Νικόδημου και τα έντυπα Μηναία. Η μνήμη της σημειώνεται στον Βατοπαιδινό κώδικα 1104 φ.986 όπου και η Ακολουθία της, ποίημα του Θεοφάνη. Ο κανόνας φέρει ακροστοιχίδα: «*τους σους αγώνας, Υπομονή, θαυμάσω*». Η μνήμη της αναφέρεται στον Συναξαριστή Delehaye την 9η Απριλίου χωρίς βιογραφικό υπόμνημα.

Η Εκκλησία μας τιμά την μνήμη της στις 13 Μαρτίου, ημέρα όπου και κοιμήθηκε και στις 29 Μαΐου[173], την ημέρα της αλώσεως της Κωνσταντινούπολης και του μαρτυρικού θανάτου του γιού της Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Τι τραγική σύμπτωση σημειώνει ένας χρονογράφος της αλώσεως: «*Κωνσταντίνος γαρ ευτυχής Βασιλεύς, Ελένης υιός ανέστησε, ταύτην την πόλιν, την Κωνσταντινούπολιν ... και πάλιν επί Κωνσταντίνου, δυστυχούς βασιλέως, Ελένης υιού, εάλω τε και εις εσχάτην δουλείαν κατήχθη*»[174].

Οδοδείκτης της Οσίας σε ολόκληρη την ζωή της υπήρξε ο στίχος από τον Ο΄ Ψαλμό «ότι σύ ει υπομονή μου, Κύριε˙ Κύριε, η ελπίς μου εκ νεότητός μου». Πρέπει τα πάντα στην ζωή μας να τα αφήνουμε στον Κύριο, είτε ευχάριστα, είτε δυσάρεστα, κάνοντας υπακοή στο θέλημά Του. Έλεγε ο Όσιος Πορφύριος ότι λέγοντας την ευχή «Κύριε Ιησού Χριστέ, ελεησόν με» κοιτάζουμε όχι τα προβλήματά μας αλλά τον Χριστό που είναι το Φως[175]. Διότι αν πορευόμαστε με λύπη και απαισιοδοξία σημαίνει ότι δεν έχουμε εμπιστοσύνη στον Χριστό. Καθώς, Αυτός είναι που μας φωτίζει, μας αγιάζει και γεμίζει με υπομονή τις ψυχές μας ώστε να αγωνιζόμαστε για την σωτηρία τους.

---

[172] Περιοδικό Εφημέριος, Ιούνιος 2003, σ. 25.

[173] Οσία Υπομονή, http://www.diakonima.gr/2016/03/13/%CE%B7%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AE-2/ (τελ. ανάκτηση 20/9/2021).

[174] Κατσούλα, «Μορφές από το Συναξάρι», Εκδόσεις Κυπρής, Αθήνα 2012, σ. 158.

[175] Γέροντος Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου, «Λόγοι Περί Πνευματικής Ζωής», Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2004, σ. 38.

Εν συνεχεία θα παραθέσουμε, δυο αφηγήσεις ευσεβών χριστιανών που αξιώθηκαν όχι μόνο να δουν ζωντανή την οσία Υπομονή, αλλά και να δεχθούν τα δώρα της μεσιτείας της προς τον Κύριό μας[176].

[176] Μπούσιας, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999, σ. 42-43.

5. 2. Σύγχρονα Θαύματα της Οσίας Υπομονής

Είναι αρκετές οι εμφανίσεις της Οσίας Υπομονής τα τελευταία χρόνια σε ευσεβείς και μη χριστιανούς. Επιλεκτικά καταχωρούμε ένα συμβάν που περιγράφει την θαυμαστή εμφάνισή της και θεραπεία κάποιου ασθενή.

«Η Οσία Υπομονή εμφανίσθηκε ως μοναχή σε κάτοικο Αθηνών που εργαζόταν σε ταξί. Το σταμάτησε και ζήτησε να κατευθυνθεί προς το Λουτράκι. Ο ταξιτζής είχε καρκίνο του δέρματος στα χέρια και βρισκόταν σε μεγάλη απελπισία. Καθ' οδόν η μοναχή που φορούσε ένα κουκούλι με κόκκινο σταυρό τον ρώτησε˙

– Γιατί είσαι μελαγχολικός; και εκείνος δεν δίστασε να ομολογήσει όλη την αλήθεια. Μετά τον ρώτησε αν θέλει να τον σταυρώσει για να γίνει καλά και εκείνος δέχθηκε. Σε λίγο όμως τον έπιασε υπνηλία και παρακάλεσε την μοναχή να σταθούνε λίγο για να μην σκοτωθούνε. Είχαν φθάσει κοντά στα διόδια και εύκολα θα βρίσκαν άλλο ταξί, αν εκείνη βιαζόταν. Κάθισε λοιπόν, στην άκρη του δρόμου και τον πήρε ο ύπνος. Όταν ξύπνησε διαπίστωσε ότι τα χέρια του έγιναν καλά, αλλά η μοναχή είχε εξαφανισθεί. Ρώτησε τους ανθρώπους των διοδίων, μήπως είδανε καμμιά μοναχή εκεί κοντά, αλλά κανείς δεν την είχε δει. Τότε συγκινημένος γύρισε στο ταξί του και κατάλαβε ότι κάποια αγία ήταν και έγινε άφαντη. Κατευθύνθηκε μετά στον γιατρό του και του διηγήθηκε το περιστατικό. Την στιγμή εκείνη, έπεσε το μάτι του σε μια εικόνα που ήταν κρεμασμένη στον τοίχο του ιατρείου. Πετάχτηκε από το κάθισμά του και φώναξε˙

– Αυτή ήταν. Σημειωτέον ότι η εικόνα ήταν της Οσίας Υπομονής. Έτσι έμαθε ποια ήταν εκείνη που τον θεράπευσε και τον γλίτωσε από την απελπισία. Το κουκούλι με τον κόκκινο σταυρό έδειχνε την καταγωγή της αγίας, αφού η Οσία Υπομονή ήταν Σλαύα στην καταγωγή, πριν γίνει αυτοκρατόρισσα του Βυζαντίου και με αυτό το μοναχικό σχήμα τελείωσε και την επίγεια ζωή της[177]. Εκ των υστέρων, έγινε γνωστό, ότι η ημέρα που έγινε το θαύμα ήταν 13 Μαρτίου, ημέρα που η αγία εορτάζει[178].

---

[177]Οσία Υπομονή, https://www.ekklisiaonline.gr/nea/osia-ypomoni-megali-giorti-tis-orthodoxias-simera-29-maiou/ (τελ. ανάκτηση 23/9/2021), https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/agia-ypomoni-i-aftokrateira-pou-egine-monachi/ (τελ. ανάκτηση 23/9/2021).

[178] Μπούσιας, «*Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή*», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999, σ. 43-44.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολόκληρη ή ζωή της Ελένης Δραγάσης, μετέπειτα Οσίας Υπομονής ήταν ζωή αγιότητας και προπάντων ζωή αγώνος με υπομονή και καρτερικότητα. Ο Runciman έγραψε ότι «Στο λυκόφως της αυτοκρατορίας, η επιρροή της τελευταίας αυτοκράτειρας, της προικισμένης Ελένης Δραγάση, έγινε η μόνη ικανή να συντηρήσει την ειρήνη μεταξύ των γιων της, του Κων/νου ΧΙ και των αδελφών του.»

Ο ιστορικός Χρυσολωράς γράφει για τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ και τη σύζυγό του Ελένη: τους διέκρινε «οσιότης μεν εις Θεόν, δικαιοσύνη δε προς ανθρώπους και επί πλέον κατοικούσε μέσα τους ο έρως προς τον Χριστόν». Ήταν ένα ζεύγος, που ενώ περνούσε από συνεχείς φοβερές εξωτερικές φουρτούνες, όμως μεταξύ του είχε συνευδοκία, δηλαδή κάτι περισσότερο από ομοφροσύνη και αλληλοκατανόηση. Ήταν «αγία Δέσποινα» (=αγία αρχόντισσα), κατά τον ιστορικό Γεώργιο Φραντζή, «καλή καγαθή ψυχή», κατά τον Πλήθωνα. Στάθηκε αντάξια του φιλόσοφου και φιλόχριστου συζύγου της Μανουήλ. Στάθηκε άξια δίπλα του για 35 χρόνια, «συνευδοκόντας», σύμφωνα με σύγχρονή τους μαρτυρία, δηλαδή όλα γινόντουσαν με συμφωνία, ομόνοια, συναπόφαση, εν πνεύματι Χριστού και αγωνιστική αγιότητα. Κατόρθωναν να τιμούν την αρετή με λόγια και έργα. «Λόγω μεν διδάσκοντας το πρακτέον, έργω δε γενόμενοι πρότυπα και εικόνες εφηρμοσμένης αγάπης»[179].

Ήταν στήριγμα του συζύγου της, διότι είχε μεγάλη πίστη και μεγάλη υπομονή. Τους γιούς της τους ανέθρεψε με παιδεία και νουθεσία Κυρίου, ώστε να είναι πάντοτε μονιασμένοι και στην καρδιά τους να βασιλεύει η πίστη και κάθε αρετή. Άνθρωπος φωτεινός και φωτισμένος η αγία Υπομονή, προικισμένη με πολλά τάλαντα, που τα «εμπορεύθηκε» με σύνεση και σωφροσύνη και τα πολλαπλασίασε, κατάφερε με την αρετή, την άσκηση και την καρτερία της να φθάσει σε δυσανάβατα μέτρα αρετής. Μια σημαντική φυσιογνωμία εκείνης της εποχής ο Γεννάδιος Σχολάριος, ο πρώτος Οικουμενικός Πατριάρχης μετά την άλωση, στον Παραμυθητικό του Λόγο προς τον

[179] Ελένη Δραγάση, https://www.tideon.org/orthodoksi-pisti-zoi/267-2012-02-11-16-45-53/7674-agia-ypomoni(τελ. ανάκτηση 20/1/2022).

Βασιλέα Κωνσταντίνο ΙΑ', «Επί τη κοιμήσει της μητρός Αυτού αγίας Υπομονής», αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής:

«Την μακαρίαν εκείνην Βασίλισσαν όταν την επεσκέπτετο κάποιος σοφός, έφευγεν κατάπληκτος από την ιδικήν της σοφίαν. Όταν την συναντούσε κάποιος ασκητής, αποχωρούσε, μετά την συνάντηση, ντροπιασμένος δια την πτωχείαν της ιδικής του αρετής, συγκρινομένης προς την αρετήν εκείνης. Όταν την συναντούσε κάποιος συνετός, προσέθετεν εις την ιδικήν του περισσοτέραν σύνεσιν. Όταν την συναντούσε κάποιος νομοθέτης, εγινόταν προσεκτικώτερος. Όταν συνομιλούσε μαζί της κάποιος δικαστής, διεπίστωνε ότι έχει ενώπιόν του έμπρακτον Κανόνα Δικαίου. Όταν κάποιος θαρραλέος (τη συναντούσε), ένοιωθε νικημένος, αισθανόμενος έκπληξιν από την υπομονήν, την σύνεσιν και την ισχυρότητα του χαρακτήρος της. Όταν την επλησίαζε κάποιος φιλάνθρωπος, αποκτούσε εντονώτερο το αίσθημα της φιλανθρωπίας. Όταν την συναντούσε κάποιος φίλος των διασκεδάσεων, αποκτούσε σύνεσιν, και, γνωρίζοντας την ταπείνωσιν εις το πρόσωπόν της, μετανοούσε. Όταν την εγνώριζε κάποιος ζηλωτής της ευσεβείας, αποκτούσε μεγαλύτερον ζήλον. Κάθε πονεμένος με τη συνάντηση μαζί της, καταλάγιαζε τον πόνο του. Κάθε αλαζόνας αυτοτιμωρούσε την υπερβολικήν του φιλαυτίαν. Και γενικά κανένας δεν υπήρξε, που να ήλθεν εις επικοινωνίαν μαζί της και να μην έγινε καλύτερος».

Για την Οσία Υπομονή ο Θεός ευδόκησε να μην ζήσει τις τελευταίες τραγικές στιγμές της Αυτοκρατορίας. Την κάλεσε κοντά Του στις 13 Μαρτίου 1450 μ.Χ., έχοντας διανύσει 35 χρόνια ως Αυτοκρατόρισσα και 25 ως ταπεινή μοναχή[180]. Ο σύγχρονός της διάκονος Ιωάννης Ευγενικός, αδελφός του Μάρκου του Ευγενικού Αρχιεπισκόπου Εφέσου, στον Παραμυθητικό του Λόγο προς τον Κωνσταντίνον Παλαιολόγον επί τη κοιμήσει της Μητρός του αγίας Υπομονής συνοψίζει:

«Ως προς δε την αοίδιμον, εκείνην Δέσποινα Μητέρα σου, τα πάντα εν όσω ζούσε, ήσαν εξαίρετα, η πίστις, τα έργα, το γένος, ο τρόπος, ο βίος, ο λόγος και όλα μαζί ήσαν σεμνά και επάξια της θείας τιμής και, όπως έζησε μέτοχος της θείας Προνοίας, έτσι και ετελεύτησεν».

Η «Αγία Δέσποινα», όπως την ονομάζει ο Γεώργιος Φραντζής, συνέδεσε την

[180] Ελένη Δραγάση, https://www.orthodoxianewsagency.gr/vioi-agion/ayrio-giortazei-i-agia-ypomoni-mia-agia-aytokrateira/ (τελ. ανάκτηση 20/1/2022).

έννοια του μοναχικού της ονόματος (Υπομονή) με τον τρόπον αντιμετωπίσεως και των ευτυχών στιγμών και των απείρων δυσκολιών της όλης ζωής της. Υπομονή κατά βίον, πράξιν και μοναχικό όνομα. «Τη υπομονή αυτής εκτήσατο την ψυχήν αυτής»[181].

[181] Αγία Υπομονή, https://www.impantokratoros.gr/agiaypomoni.el.aspx (τελ. ανάκτηση 20/1/2022).

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

7. 1. Πηγές

- Αγία Γραφή - Βίβλος, Ερμηνευτική απόδοση: Κολιτσάρα Ιωάννου Θ., ΕΚΔΟΣΕΙΣ Κ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΕΑ, Ελλάδα 1981.
- Chrysostomides Julian, *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, Introduction, Text, Translation and Notes*, CFHB, ASSOCIATION FOR BYZANTINE RESEARCH, Thessalonike 1985.
- Επιστημονική Επετηρίδα Βυζαντινών Σπουδών ΚΑ΄, «*Οι Βυζαντινοί Αυτοκράτορες και το Θέλγητρον του Μοναστηρίου*», Αθήνα 1951, μετάφραση Λάππα Ζίζικα.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος Θ΄, Αθήνα 2009.
- Laonicus Chalcocondyles, {ΛΑΟΝΙΚΟΥ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ}, TLG. Χαλκοκονδύλης Λαόνικος, *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν δέκα*, I. Bekker (εκδ.), CSHB, Bonnae 1843. Χαλκοκονδύλης Λαόνικος, Ἀποδείξεις Ιστοριῶν (Historiarum Demonstrationes), επιμέλεια E.Darkò, Βουδαπέστη 1922-1923.
- M. P.G. CLX, Col. 747.
- Νεώτερον Εγκυκλοπεδικόν Λεξικόν «*ΗΛΙΟΣ*», Τόμος Η΄, ΕΛΛΑΣ, 1980.
- Σπυρίδωνος Λάμπρου, «*Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*», Τόμος Α΄, Β΄,Γ΄, Δ΄, Αθήνα 1912-1924, 1926, 1930.

- Ανωνύμου Πανηγυρικός εις Μανουήλ τον Παλαιολόγον και τον Ευσεβέστατον αυτοκράτορα κυρ Ιωάννην Η΄ Παλαιολόγον.
- Βησσαρίωνος «Μονωδία τω Μακαρίτη Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγω».
- Γεωργίου Γεμιστού – Πλήθωνος: «Εις Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγον περί των εν Πελοποννήσω πραγμάτων».
- Γεωργίου Γεμιστού – Πλήθωνος: Μονωδία εις Ελένην (Υπομονήν) Παλαιολογίναν.
- Δημητρίου Χρυσολωρά: «Σύγκρισις παλαιών αρχόντων και νυν αυτοκράτορος Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου».
- Επιτάφιος: Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου.

- Σφραντζής, Χρονικὸν (επιμέλεια έκδοσης I. Bekker), CSHB, τόμος 39, έκδοση E. Weber, Bonn 1828.

7. 2. Βοηθήματα

Ελληνική

- Βενέδικτου Ιερομόναχου Αγιορείτου, «Η Αγία Υπομονή (Βίος και Παρακλητικός Κανών) και η Υπομονή», Άγιον Όρος 2019.
- Βίκτωρ Ματθαίου, «Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου εκκλησίας», Άγιος Πατάπιος, τρίτη έκδοση, Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος, Αθήνα, 1968.
- Γεδεών Μανουήλ, Αγιοποιήσεις, Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1984.
- Γέροντος Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου, «Λόγοι Περί Πνευματικής Ζωής», Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2004.
- Δημητρακόπουλος, Ορθόδοξος Ελλάς, Περί των Ελλήνων των γραψάντων κατά Λατίνων και περί των συγγραμμάτων αυτών, Λειψία 1872.
- Δούκας, Βυζαντινοτουρκική ιστορία, μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Βρασίδας Καραλής, Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1997.
- «Η Σερβία και η πτώση της Κωνσταντινούπολης», Συλλογικός τόμος Η άλωση της πόλης, επιστημονική επιμέλεια Ευάγγελος Χρυσός, εκδόσεις Ακρίτας, 1999, β΄ έκδοση, σειρά: ΛΙΠΟΣ, αριθ. 15.
- Ιωάννης Χρυσόστομος, Εις τον Ησαΐαν Ομιλίαι ς΄, PG 56, 97-162.
- Ιωαννίδης, Ο Ιωσήφ Βρυέννιος, Βίος – Έργο – Διδασκαλία, 1985.
- Κανελλόπουλος, Γεννήθηκα στο 1402, έκδοσις Βιβλιοπωλείον της Εστίας 1980, τ. 2, έκδοση Γ΄.
- Καραθανάσης, Ξαναδιαβάζοντας την αλληλογραφία Δημητρίου Κυδώνη και Μανουήλ Παλαιολόγου (1382-1387), Χριστιανική Θεσσαλονίκη Παλαιολόγειος εποχή, 22α Δημήτρια, 1ο Επιστημονικό Συμπόσιο: Ιερά Μονή Βλατάδων 29-31 Οκτωβρίου 1987, Θεσσαλονίκη 1989.
- Κατσούλα, «Μορφές από το Συναξάρι», Εκδόσεις Κυπρής, Αθήνα 2012.
- Καψάλης, Ο εκ Θεσσαλίας Μακάριος Αγκύρας (1397 – 1405): Από την αυλή του Μανουήλ Β΄ στη δυτική Ευρώπη των ΙΔ΄ και ΙΕ΄ αιώνων, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2021.
- Λαμπαδαρίδου-Πόθου, «Πήραν την πόλιν πήραν την», εκδόσεις Κέδρος 1996.

- Λάμπρου, Ιστορία της Ελλάδος μετ' εικόνων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της βασιλείας του Όθωνος, εν Αθήναις 1902.
- Λάμπρου, Ὁ τελευταῖος Ἕλλην Αὐτοκράτωρ, Νέος Ελληνομνήμων, τ. δέκατος τέταρτος, τχ. Α΄, 31 Μαρτίου 1917, Αθήνησιν εκ του τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου 1917.
- Λάμπρου Σουλτάνα Δ., Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος, Συμβολή στην έρευνα της Παλαιολόγειας Γραμματείας, ΝΑΥΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ, Θεσσαλονίκη 2012.
- Μακρυστάθης, «Η ΑΓΙΑ ΥΠΟΜΟΝΗ» Ιστορία και ασματική ακολουθία και παρακλητικός κανών, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 1997.
- Μακρυστάθης, «Πρόσκλησις γνωριμίας με τον Όσιο Πατάπιον και το Μοναστήρι του», Έκδοση Α΄ 1991, Β΄ 1993 και Γ΄ 1995.
- Μιχαλόπουλος, «Αστέρες ανέσπεροι», Αθήνα 1982.
- Μομφερράτος, Διπλωματικαί ενέργειαι Μανουήλ Β΄ του Παλαιολόγου εν Ευρώπῃ καί Ασία, Αθήνα 1913.
- Μορταμάννου, Πολιορκία και άλωσις Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων εν έτει 1453 κατά τας πηγάς, εν Αθήναις τύποις Κωνσταντίνου Μηλιάδου 1859.
- Μπούσιας, «Βίος, ακολουθία, παρακλητικός κανών και εγκώμια εις την οσίαν μητέρα ημών Υπομονή», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 1999.
- Μπούσιας, «Δέλτος Θαυμάτων του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Παταπίου του θαυματουργού», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2000.
- Μπούσιας, «Κανών Παρακλητικός και Χαιρετιστήριοι Οίκοι εις την Οσίαν Μητέρα Ημών Υπομονή», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2007.
- Μπούσιας, «Όσιος Πατάπιος ο Θαυματουργός», Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Παταπίου, Λουτράκι 2004.
- Νεώτερον Εγκυκλοπεδικόν Λεξικόν «ΗΛΙΟΣ», Τόμος ΕΛΛΑΣ Α΄ και Τόμος Η΄, 1980.
- Νικόδημος Αγιορείτης, Συναξαριστής, τόμος Γ΄, ΔΟΜΟΣ, Αθήνα 2005.
- Νικολούδης Νικόλαος, Laonikos Chalkokondyles, A Translation and Commentary of the "Demonstrations of Histories" (books I-III), Διδ. Διατριβή, «Ιστορικές Μονογραφίες», αρ. 16, ΣΤ. Δ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα 1996.

- Παπαδόπουλος, «Ο Όσιος Πατάπιος», Έκδοση Ιεράς μονής Οσίου Παταπίου, Έκδοσις Β΄, Αθήνα 2014.
- Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Εταιρεία Ιστορικών Εκδόσεων, τόμος Θ΄.
- Περιοδικό Εφημέριος, Ιούνιος 2003.
- Πιπεράκις Γεώργιος, Πανάγιον Ορθοδόξων Αγίων, εκδόσεις «Η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος», Μήλεσι 2006.
- Σκαρλάτος Βυζάντιος, Η Κωνσταντινούπολις ή περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική, Αθήνησιν 1852.
- Σμυρνάη Γερασίμου, Το άγιον όρος, εκδόσεις «Πανσέληνος» Καρυές, Αγίου Όρους 1988.
- Σωτηρίου Α., Βιβλιοκρισίαι, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών έτος Γ΄.
- Χατζηαντωνίου, Αγώνες του Σερβικού έθνους, Πελασγός, Αθήνα 2000.
- Χατζόπουλος, Η Πρώτη Πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς (1394-1402), ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΕΨΙΣ, Αθήνα 2004.
- Χρυσός επιστημονική επιμέλεια, «Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ», συλλογικός τόμος, εκδόσεις Ακρίτας, 1999, β΄ έκδοση.

Ξένη

- Babić G., “Sur l’ icône de Poganovo et le vasilissa Hélène. D. Davidov,” L’ art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle: Recueil des rapports du IVe colloque serbo-grec, Belgrade, 1985, Institut des etudes balkaniques, Édition special 31, Belgrade, 1987.
- Barker J. W., Manuel II Palaelogus (1391-1425). A study in Late Byzantine Satesmanship, New Brunswick – New Jersey, 1969.
- Bataković Dušan, Milan St. Protić, Histoire du peuple serbe, Publisher: L` age d` home 2008.
- Beck Hans-Georg, Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich, München 1959.
- Berger De Xivrey J., “Memoire”, Mémoire sur la Vie et les ouvrages de l’ empereur Manuel Paléologue, στο: [Mémoires de l Institut de France: Académie des inscriptions et belles – lettres – XIX:2], Paris 1853, 1-201.
- Bisserka V. Pentcheva, “Imagined Images: Visions of Salvation and Intercession in a Double-Sided Icon from Poganovo” Dumbarton Oaks Papers,

No 54, Editor: Alice-Mary Talbot. Publised by: Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. Issu: Year 2000.

- Chalcocondyles L., Demonstrationes: Historiarum demonstrationes, τόμος 1, (επιμέλεια εκδόσεις E. Darko), Budapest 1922.
- Ćirković Sima, Srbi srednjem veku, Beograd 1997.
- Cirkovic Sima, The Serbs, Publisher Wiley-Blackwell, 2004.
- Dendrinos Charalambos, "An Unpublished Funeral Oration on Manuel II Palaeologus († 1425)", Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides, Aldershot and Burlington England 2003.
- Dennis G. T., The Letters of Manuel II Palaeologus, Text, Translation and Notes, Dumbarton Oaks, Washington 1977.
- Diehl Charles, Rodolphe Guilland, Lysimaque Oeconomos, René Grusset, Histoire du Moyen âge tome IX premier partie L'Europe orientale de 1081 à 1453, Presses Universitaires de France 108, Boulevard Saint-Germain, Paris 1945.
- Djurić I., "Evdokia Komnina i nein muž Konstantin Dragaš," ZRVI 12 1983.
- Djurić I., Sumrak Vizantije, Beograd 1984.
- Gill J., "John Palaeologos VIII. A character Study" στο Silloge Byzantina in onore di Silvio Giusepe Mercati, Roma 1957.
- Grabar A., "Sur les sources des peintres byzantins des XIIIe et XIVe siècle" Cah- Arch 12 (1961).
- Gregoras, Byzantina Historia: Byzantina Historia Graece et Latine cum Annotationibus Hier. Wolfii, Car. Ducangii, Io. Boivini et Cl. Capperonnerii, (επιμέλεια Εκδόσεις), Ludovici Schopeni, τόμος II, εκδόσεις Impensis Ed. Weberi, Bonnae 1830.
- Homza M., Mulieres Suadentes – Persuasive Women: Female Royal Saints in Medieval East Central and Eastern Europe, σειρά: East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, (450-1450), -42, εκδόσεις Brill, Leiden – Boston 2017.
- Jirecek, "König Stephan Uros" I. (1243 — 1276) wird von den Männern der serbischen Kirche, von Domentian und Daniel, der "Große" (veliki) genannt, 1967.

- Jugie M., “Le voyage”: “Le voyage de l’ empereur Manuel Paleologue en Occident (1399-1403)”, EO 15 (1912), 322-32.
- Kazhdan A., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford, 1991.
- Krumbacher Karl, Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας, τόμ. Α΄-Γ΄, (μετάφρ. Σωτηριάδης Γεώργιος), Β. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, Αθήναι 1974.
- Laskaris Mihajlo, Vizantijske princeze u sredjovekovnoj Srbiji, prilog istoriji vizantiskosrpskih odnosa od kraja xii do sredine xv veka, Beograd 1926.
- Latrie, Mas de, Comte, Les rois de Serbie, extrait de la Revue illustrée de la Terra Sainte et de l’ Orient Catholique, Paris Librairie, 1888.
- Lecaque Patrick, Constantine Dragas and the Principality of Velbuz during the XIVth Century, Macedonian Studies Pt. 8 1991.
- Loenertz R.-J., “Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs correspondances (troisième série)”, EO, 36 (1937), 37 (1938).
- Maja Nikolić (Belgrade), The Byzantine historiography on the state of serbian despots, Zbornik Radova Vizantinološkog Instituta XLV, 2008.
- Marko Šunca (Beograd), Vuk Βράνκοβιτς i sastanak u Seru, Zbornik radova Vizantonološkog institute XLV, 2008.
- Matanov C., Jugozapadnite bülgarski zemi prez XIV vek (Sofia, 1986), 122; and idem, knjažestvoto na Dragaši. Küm istorijata na severoizločna Makedonia v Predosmanskata epoha, Sofia, 1997.
- Miclošić, Monumenta Serbica, Viennae 1858.
- Mihaljčić Rade, Kraj srpskog Carstva, Beograd: Srpska školska knj.: Knowledge, 2001.
- Montfaucon De B., Bibliotheca Coisliana: Bibliotheca Coisliana olim Segueriana; Sive Manuscriptorum Omnium Graecorum, quae in ea continentur, accurate description, ubi operum singulorum notitia datur, aetas cujusque Manuscripti indicator, vetustiorum specimina exhibentur, aliaque multa annotantur, quae ad Palaeographiam Graecam pertinent. Accedunt Anecdota bene multa ex eadem Bibliotheca desumta cum Interpretatione Latina, studio et opera, Parisiis 1715.
- Nicol D., Kantakouzenos: The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca, 1100-1460, A Genealogical and Prosopographical Study, σειρά: Dumbarton Oaks Studies -11, εκδόσεις Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies-Trustees for Harvard University, Washington D.C. 1968.

- Nicol D., Last Centuries: The Last Centuries of Byzantium (1261-1453), εκδόσεις Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Norwich John J., Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΚΟΒΟΣΤΗ, 1999.
- Omont H., "Inventaire sommaire des manuscrits grecs conservés dans les bibliothèques de Paris, autres que la Bibliothèque Nationale, Bulletin de l'île-deFrance, 10, (1883).
- Ostrogorsky G., «Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους», Τόμος Γ΄, Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 1981.
- Peers, Glenn, Manuel II Paleologos's Ekphrasis on a Tapestry in the Louvre: Word over Image στο Revue des études byzantines Pt. 61 2003.
- Petrovic, Durdekanovic, Sladana. Ancient mining and metallurgy in southeast Europe. Arheoloski institut (Belgrado, 1995).
- Popović Danića, Under the auspices of Sanctity the cult of holy rulers and relics in medieval Serbia, Serbian Academy of Siences and Arts Institute for Balkna Stufies, Belgrade 2006.
- Radojicic, "La cronologie de la bataille de Rovine", dans Revue Historique du Sud- est Européen, V, 1928.
- Ράνσιμαν Στήβεν, Βυζαντινός πολιτισμός, Βιβλιοθήκη Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, έκδ. Γαλαξίας και Ερμείας, 1993.
- Runciman Steven, fellow of Trinity college, Cambridge, La civilization Byzantine 330-1453, Payot, Paris 106, Boulevard St.-Germain 1934.
- Runcimann, The fall of Constantinople 1453, Cambridge at the university Press 1969.
- Schlumberger, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων τῳ 1453, μετάφραση Σπυρίδων Π. Λάμπρου, προλογικά Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης, εκδόσεις Δημιουργία 1996, εκδότης Χαρίσης Απόστολος.
- Schlumberger, Un Empereur de Byzance à Paris et à Londres, Byzance et Croisades, Pages médiévales, PLON-NOURRIT ET CIE, Paris 1927.
- Schreiner P., Hochzeit und Krönung Kaiser Manuels II im Jahre 1392, BZ 60 1968.
- Spatharakis Ioannis, The portrait in Byzantine illuminated manuscripts whith 181 illustrations, Leiden G.J Brill 1976.

- Stanojević S., O desnoj ruci Krstitelja Jovana, Jugoslovenski istorijski časopis III 1-4, Ljubljana- Zagreb- Beograd 1937.
- Subotić Gojko, “Ikona Vasilise Jelene i osnivači manastira Poganova,” Saopštenja Republički zavod za zaštitu spomenika culture Srbije 25, 1993.
- Tsaras J., (Σφραντζῆς, φιαλίτης ή Φραντζῆς, Βυζαντινά 1977.
- Vasiliev A., History of the Byzantine. The University of Wisconsin Press Published 1952.
- Vasilev A., Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453, εκδόσεις Βερναρδάκη 1954.
- Vasiliev A., “Putesestvie vizantijskago imperatora Manuila II Paleologa na zapadnoj Evrope (1399-1403 g.)”, Zurnal ministerstva narodnago prosvescenija 39 (1912), 41-78, 260-304.
- Xyngopoulos A., “Sur l’ icône bilateral de Poganovo,” CahArch 12 (1961).
- Živojinović Mirjana, Les Dragaš et le mont Athos, Zbornik radova Vizantoloskog instituta 2006.

Ιστοσελίδες

- Αγία Υπομονή, https://www.impantokratoros.gr/agiaypomoni.el.aspx (τελ. ανάκτηση 20/1/2022).
- Ελένη Δραγάση, https://www.mixanitouxronou.gr/agia-ipomoni-i-aftokratira-pou-egine-monachi-ke-prostatida-ton-ftochon-itan-i-mitera-tou-telefteou-iperaspisti-tou-vizantiou-konstantinou-paleologou-to-proskinima-sto-loutraki/ (τελ. ανάκτηση 20/9/2021).
- Ελένη Δραγάση, https://www.tideon.org/orthodoksi-pisti-zoi/267-2012-02-11-16-45-53/7674-agia-ypomoni (τελ. ανάκτηση 20/1/2022).
- Ελένη Δραγάση, https://www.orthodoxianewsagency.gr/vioi-agion/ayrio-giortazei-i-agia-ypomoni-mia-agia-aytokrateira/ (τελ. ανάκτηση 20/1/2022).
- Ελένη Δραγάση, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%AD%CE%BD%CE%B7_%CE%94%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CF%83%CE%B7 (τελευταία ανάκτηση 7/2/2021).
- Θεοδώρα Νεμάνιτς, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%B5%CE%BF%CE%BD%CF%

84%CF%8C%CF%81%CE%B1_%CE%9D%CE%AD%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%84%CF%82 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

- Κωνσταντίνος Δραγάσης, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%BF%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD_%CE%9D%CF%84%CF%81%CE%AC%CE%B3%CE%BA%CE%B1%CF%82_%CE%9D%CF%84%CE%B5%CE%B3%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%B2%CE%B9%CF%84%CF%82 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).
- Οσία Υπομονή, https://www.ekklisiaonline.gr/nea/osia-ypomoni-megali-giorti-tis-orthodoxias-simera-29-maiou/ (τελ. ανάκτηση 23/9/2021).
- Οσία Υπομονή, https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/agia-ypomoni-i-aftokrateira-pou-egine-monachi/ (τελ. ανάκτηση 23/9/2021).
- Οσία Υπομονή, http://www.diakonima.gr/2016/03/13/%CE%B7%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AE-2/ (τελ. ανάκτηση 20/9/2021).
- Περί αγίων Λειψάνων, https://leipsanothiki.blogspot.com/2014/01/223.html (τελευταία ανάκτηση 20/9/21).
- Στέφανος Νεμάνια, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%91%CE%84_%CE%9D%CE%B5%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%B1#%CE%98%CE%AC%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CF%85%CF%84%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B1 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).
- Στέφανος Ούρος Α΄, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9F%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%91%CE%84 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).
- Στέφανος Ούρος Β΄ Μιλούτιν, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%B

1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9F%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%92%CE%84_%CE%9C%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B9%CE%BD (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).

- Στέφανος Ούρος Γ΄, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9F%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%93%CE%84 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).
- Στέφανος Πρωτόσεπτος, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%BF_%CE%A0%CF%81%CF%89%CF%84%CF%8C%CF%83%CE%B5%CF%80%CF%84%CE%BF%CF%82 (τελευταία ανάκτηση 6/2/2021).